

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Gea Dobravec

Politično vedenje v obdobjih krize – primer Slovenije

Magistrsko delo

Ljubljana, 2015

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Gea Dobravec

Mentorica:izr. prof. dr. Cirila Toplak

Politično vedenje v obdobjih krize – primer Slovenije

Magistrsko delo

Ljubljana, 2015

*Hvala,
mentorici izr. prof. dr. Cirili Toplak za njeno vztrajnost in trud,
vsem mojim, ni jih malo.*

Politično vedenje v obdobjih krize – primer Slovenije

Magistrsko delo je namenjeno proučevanju in analizi soočenja slovenske družbe s krizo in njenimi dejavniki v času po osamosvojitvi. Konstrukcija vrednotnega sistema in nacionalni značaj posameznega naroda, kot tudi družbeni in politični sistem, so produkt preteklosti posameznega naroda, ki se odraža v sedanjosti in prihodnosti, zato želimo podrobneje proučiti dejavnike krize ter vpliv skupnostnih osebnostnih značilnosti Slovencev ter njihovega vrednotnega sistema na reševanje le-te. Pri tem bomo upoštevali tudi obdobje tranzicije in potencialen vzpon manipulativnega populizma, s čimer bomo skušali sestaviti kompleksno sliko sodobne (slovenske) politične skupnosti. Ker kriza istočasno prispeva k večji nestabilnosti političnega, družbenega in ekonomskega sistema, se ustvari polje za vzpon posameznih ideologij in manipulativnih posameznikov, negativni pojavi v družbi, kot so laži, uničevalnost, korupcija, nasilje, pohlep pa postanejo vsakdanji. Normalni pripadniki družbe zaradi šibkosti, apatije, dojemljivosti ali izgube vrednotnega kompasa začnejo ponotranjati te negativne pojave in s tem posameznikom s psihopatološkimi lastnostmi in patologiji ter njenim pojavom omogočijo razcvet. Z uporabo koncepta ponerologije, posameznih psihopatoloških motenj posameznikov, vrednotnega sistema, nacionalnega značaja, vloge vladajočega razreda, populizma, analize posledic krize ter analize ocene stanja slovenske družbe, skušamo orisati družbeno, ekonomsko in politično stanje v slovenski državi.

Ključne besede: kriza, vrednotni sistem, slovenska družba, psihopatologija.

Political Behaviour in Times of Crisis - The Case of Slovenia

This dissertation is devoted to the study and analysis of the confrontation of the Slovenian society with the crisis and its factors in the period after the independence. The construction of the value system and the national character of each nation, as well as the social and political system are the product of the past of each nation and reflect the present and the future. That is the reason we want to further explore the factors of the crisis and the influence of the community personality characteristics of the Slovenians and their value system on the salvation of the crisis. We have also taken into an account the transition period and the potential rise of manipulative populism, with which we will try to draw a complex picture of the modern (Slovenian) political community. Since the crisis is contributing to a greater instability in political, social and economic system, a field for individual ideologies and manipulative individuals opens up, and negative phenomena in society such as lying, destructiveness, corruption, violence and greed become a common in every day life. Normal members of the society start to embrace the negative trends, because of their weakness, apathy, perception or loss of values compass. With that they give the individuals with psychopathological features and pathology and its occurrence a space to thrive. We will try to outline the social, economic and political situation in Slovenia by using the concept of ponerology, individual psychopathic disorders of individuals, value system, national character, the role of the ruling class, populism, analysis of the consequences of the crisis, and analysis of the conditional assessment of the Slovenian society.

Key words: crisis, value system, Slovenian society, psychopathology.

Kazalo vsebine

1 UVOD	7
<i>1.1 Namen in cilji naloge.....</i>	8
<i>1.2 Raziskovalni vprašanja.....</i>	8
<i>1.3 Metodologija raziskave .....</i>	9
2 TEORETIČNI DEL	10
<i>2.1 Ponerologija.....</i>	11
2.1.1 Opredelitev ponerologije	12
2.1.2 Dejavniki ponerologije	13
2.1.3 Psihopatološke značilnosti.....	14
2.1.3.1 Sociopatija	17
2.1.3.2 Antisocialna osebnostna motnja	17
2.1.3.3 Narcisistična osebnostna motnja	18
2.1.3.4 Psihopatija	19
2.1.3.5 Posledice delovanja psihopatoloških dejavnikov	23
<i>2.2 Ponerološki proces.....</i>	24
2.2.1 Dejavniki ponerološkega procesa.....	25
2.2.2 Potek ponerološkega procesa	29
2.2.3 Ponerološka združenja.....	33
<i>2.3 Pomen ideologije za ponerologijo .....</i>	34
<i>2.4 Patokracija kot oblika vladavine .....</i>	36
3 EKSPERIMENTALNI DEL – ŠTUDIJA PRIMERA.....	39
<i>3.1 Modalna osebnost družbe s populističnim potencialom.....</i>	40
3.1.1 Anton Trstenjak.....	43
3.1.2 Janek Musek	44
3.1.2.1 Kulturna konvergenca	48
<i>3.2 Vrednotni sistem Slovencev.....</i>	49
3.2.1 Opredelitev vrednot.....	49
3.2.2 Prevladujoče vrednote Slovencev.....	52
<i>3.3 Vpliv dejavnikov na vzpon manipulativnega populizma .....</i>	57
3.3.1 Tranzicija.....	58
3.3.2 Kriza.....	59

3.3.3 Vpliv elit-političnega razreda	62
3.3.4. Populizem	66
4 SKLEPNE UGOTOVITVE.....	67
5 ZAKLJUČEK	76
6 LITERATURA	79

1 UVOD

Slovenija kot dokaj mlada, suverena država išče svoj prostor pod soncem. Z izkušnjo prehoda iz socialističnega režima v demokracijo, torej s spremembo političnega in ekonomskega sistema, se nahaja v procesu tranzicije in konsolidacije demokracije.

Po slabih osemnajstih letih osamosvojitve se je Slovenija prvič soočila z ekonomsko krizo večjih razsežnosti, saj je v letu 2008 prišlo do globalne ekonomske krize, kar je posledično vodilo tudi v politično in družbeno, Slovenija pa pot iz nje išče še danes.

V obdobju kriz gre za viharne in burne čase, politična garnitura se spreminja hitreje kot v t.i. mirnih časih, zato tudi Slovenija v tem primeru ni nobena izjema.

V obdobju po osamosvojitvi oziroma med leti 2008 in 2015, smo zamenjali več političnih opcij, se soočali s korupcijo, brezvestnostjo, nepotizmom, klientalizmom, občutkom neenakosti vseh državljanov pred zakoni, nedotakljivostjo in odklanjanjem politične odgovornosti pomembnih političnih in ekonomskih figur, konformizmom in brezcilnostjo članov ter deležnikov slovenske družbe. Pasivnost javnosti ob seznanjanju s temi pojavi je očitna, zato bi lahko dejali, da se Slovenija poleg ekonomske in politične krize, nahaja tudi v krizi vrednot in delovanja.

Posledično se je v družbi začela promocija pohlepa in sebičnosti manjšine ljudi, s čimer se je oblikovalo in ustvarilo okolje, v katerem patološko postane povsem normalno. Negativni pojavi v družbi, kot so laži, uničevalnost, korupcija, nasilje in pohlep postanejo vsakdanji, normalni, pripadniki družbe pa jih zaradi šibkosti, apatije, dojemljivosti ali izgube vrednotnega kompasa začnejo ponotranjati in s tem patologiji ter njenim pojavom omogočijo razcvet.

Skrajne razmere tako generirajo vzpon skrajnih ideologij in manipulativnih posameznikov, ki hlepijo po moči. Posledice teh procesov so večinoma negativne, lahko pa tudi katastrofalne, kot kažejo številni zgodovinski primeri, tudi v Evropi. Če na politiko gledamo z vidika manevriranja s takimi »manipulacijami«, potem moramo upoštevati taktike in strategije, s katerimi bi obvladovali nasilje, dobrine, simbole in prakse v družbi.

1.1 Namen in cilji naloge

Človeška dejavnost ima časovne okvirje; preteklost, sedanjost in prihodnost. Preteklost nam zagotavlja znanje in izkušnje za reševanje ter preventivo pred problemi, s katerimi se soočamo danes, zato je njuno razumevanje predpogoj za srečno prihodnost in vodilo za preprečevanje že videnih napak.

Magistrsko delo je namenjeno proučevanju in analizi soočenja slovenske družbe s krizo in njenimi dejavniki v času po osamosvojitvi. Konstrukcija vrednotnega sistema in nacionalni značaj posameznega naroda kot tudi družbeni in politični sistem so produkt preteklosti posameznega naroda, ki se odraža v sedanjosti in prihodnosti, zato želimo podrobneje proučiti dejavnike krize ter vpliv skupnostnih osebnostnih značilnosti Slovencev ter njihovega vrednotnega sistema na reševanje le-te. Pri tem bomo upoštevali tudi obdobje tranzicije in potencialen vzpon manipulativnega populizma, s čimer bomo skušali sestaviti kompleksno sliko sodobne (slovenske) politične skupnosti.

Cilj magistrske naloge je na podlagi teorije poljskega teoretika Andrzeja Lobaczewskega, ki je v strokovno literaturo vpeljal pojem ponerologije in patokracije kot oblike vladavine, osvetliti zastavljeni raziskovalni vprašanji. Pri tem bomo ugotovili, ali se Slovenija nahaja v ponerološkem procesu in ali so za njeno stanje krive trenutno prevladujoče osebnostne in vrednotne usmeritve Slovencev, ki so posledica osebnostno-kulturne konvergenca ter obenem delovanja slovenskega političnega razreda kot zakonodajnega in izvršnega nosilca oblasti.

1.2 Raziskovalni vprašanji

Ker gre v magistrskem delu za interdisciplinarno prepletanje več ved, kot so zgodovina, sociologija, filozofija in psihologija bomo skušali kombinacijo različnih teorij povezati v kompleksno sliko sodobne (slovenske) politične skupnosti, zato smo si zastavili dve raziskovalni vprašanji:

Ali je v slovenskem političnem razredu moč zaznati fenomene in vedenja, ki kažejo na ponerološki proces in primarno integracijo?

Ali ob radikalnih družbenih spremembah, ki sta jih povzročili tranzicija in kriza, te fenomene in vedenja političnega razreda dopušča in omogoča slovenska politična skupnost zaradi specifičnih skupnostnih vzorcev, ki so nasledek kulturne konvergence?

1.3 Metodologija raziskave

Magistrsko delo je zastavljeno teoretično. S pomočjo deskriptivne ter interpretativne metode bomo analizirali teorije, ki so delo Łobaczewskega, Dabrowskega in Muska.

V nadaljevanju bomo te teorije soočili, poiskali njihove glavne podobnosti, s tem izluščili ključne dejavnike, značilnosti ter pogoje v družbi, ki vodijo do ponerološkega procesa ter posledično do patokracije in s tem opredelili osnovna teoretična izhodišča svoje naloge. Ker predpostavljamo, da je ideologija eden izmed pomembnih dejavnikov, ki omogočijo ponerološki proces, jo bomo s pomočjo različnih avtorjev poskušali definirati ter proučiti njeno vlogo pri pridobivanju moči oziroma v boju za oblast tako posameznikov kot tudi političnega razreda v celoti. V magistrskem delu želimo izpostaviti vlogo psihopatoloških značilnosti kot instrumenta ponerologije in njen vpliv na družbo.

Ker gre za zelo aktualne družbenopolitične fenomene in procese, je za to odpirajoče se teoretsko podpolje za zdaj dostopno relativno malo slovenske znanstvene literature. Zato se bomo oprli na relevantne tuje teoretske vire, ki so vsebinsko splošnejši, in jih aplicirali na dogajanja ter premisleke o slovenski politiki in političnem razredu.

V drugem delu, ki se nanaša na Slovenijo, bomo uporabili študijo primera. Z analizo osebnostnih značilnosti Slovencev ter njihovih vrednotnih usmeritev bomo na podlagi opravljenih študij in raziskav, objavljenih člankov v časopisju ter drugih medijih opredelili ideološke elemente, ki v družbi trenutno prevladujejo, kazalce gospodarske, politične in vrednotne krize. Opredelili bomo tudi vpliv teh dejavnikov na pojav političnih fenomenov in vedenj, ki nakazujejo ponerološki proces. Hkrati bomo poskušali interpretirati tudi posledice, ki sta jih povzročili gospodarska in politična kriza.

Skozi že obstoječe raziskave slovenskih psihologov, kot so Pečjak, Trstenjak in Musek, ki orisujejo psihološko naravo slovenskega naroda, preko zgodovinske faktografije in skozi večletne raziskave Slovenskega javnega mnenja, bomo skušali opredeliti vrednote, ki jih

imajo Slovenci oziroma slovenska družba, s čimer bomo poskušali dokazati, da so se le-te od slovenske osamosvojitve spremenile in da je v času trenutne gospodarske in politične krize nastal tako imenovani vrednotni vakuum, ki po teoriji Dabrowskega vodi v primarno integracijo.

Na podlagi tega bomo teorijo, ki jo bomo opredelili v prvem – teoretičnem delu, soočili s študijo primera ter tako poskusili odgovoriti na raziskovalni vprašanji. V razpravi in zaključku bomo komentirali spoznanja in ugotovitve, do katerih smo prišli pri proučevanju zastavljenih raziskovalnih vprašanj.

2 TEORETIČNI DEL

S podelitvijo poslanskega mandata predstavnikom ljudstva in drugim pozicijam moči smo državljani prepričani, da bodo le-ti pravično in z dobrimi nameni izpolnjevali svoje delo, skrbeli za dobrobit državljanov, bili sposobni moralnega vodstva in izpolnjevanja začrtane vizije razvoja države. Čedalje bolj opažamo, da se dogaja ravno nasprotno. Politične stranke so mešanica znancev in prijateljev, ki do pozicij moči ne pridejo zaradi svojih sposobnosti, temveč zaradi prijateljskih vezi, pri tem pa manipulirajo s sredstvi moči, si podrejajo javnost in uveljavljajo svoje osebne interese.

Nolimal (2013, 21), zdravnik in raziskovalec na področju medicine dela in športa izpostavlja, da so se v zadnjih dveh desetletjih v slovenski družbi razširili pojavi, kot so: sebičnost, samoljubje, pomanjkanje empatije in občutkov krivde, narcistična obsedenost z lastno veljavo in aroganco, izkoriščanje ljudi, manipulativnost, neodgovornost za lastna dejanja, ki so vidni simptomi psihopatije. Zaskrbljujoči so tudi pojavi korupcije, klientalizma in nepotizma, katere težko opazimo in obsodimo, saj se dogajajo na pozicijah moči in večinoma ostanejo prikriti.

Ti pojavi imajo posledice za celotno družbo, ker nesprejemljiva dejanja sčasoma postanejo povsem sprejemljiva, tolerirana in jih nihče več ne sankcionira. Vsi člani družbe se jih zato začno posluževati z namenom, da bi zadostili svojim osebnim interesom in zadovoljstvu.

V teoretičnem delu se bomo osredotočili na pojav ponerologije, opredelili njene dejavnike in ponerološki proces, izpostavili psihopatološke značilnosti ter definirali patokracijo kot obliko vladavine.

2.1 Ponerologija

Ponerologija je veda o izvoru zla, ki jo je v strokovno literaturo vpeljal Andrzej Lobaczewski, in temelji na prepletanju različnih interdisciplinarnih ved, kot so biologija, psihologija, zgodovina in sociologija. Gre za prepoznavanje fenomenov na makro ravni, ki imajo večinoma negativne, lahko pa tudi katastrofalne posledice za celotno družbo in narode. Kot kažejo številni zgodovinski primeri, so kot takšne vidne tudi v Evropi. V svoji teoriji išče, raziskuje dejavnike in procese, s pomočjo katerih bi lahko pojasnili izvor zla ter pojav vladavine psihopatov – patokracije, ki jo bomo opisali v enem izmed naslednjih poglavij.

Beseda ponerologija izhaja iz grške besede poneros, ki pomeni zlo, proces geneze zla pa se imenuje ponerogeneza (Lobaczewski 2006, 99). Lobaczewski (2006, 101) dodaja, da je za vzpon zla potrebna prisotnost psihopatoloških faktorjev ter posameznikov s psihopatološkimi značilnostmi in cikel ponerološkega procesa.

V obdobju t.i. »dobrih časov« se ljudje počutijo zadovoljni in zato ne presojujejo svojih lastnih dejanj, nimajo več občutka refleksije, ne opazujejo dogajanja okoli sebe. Vsak mentalni napor je nesmiseln, saj so radosti življenja in zadovoljstva na razpolago, pride do osiromašenja psihološkega znanja in nezavedne eliminacije podatkov, ki se spremeni v navado ter postane sprejeta v celotni družbi. Slednja izgubi zmožnost presojanja in moralnega kriticizma, kar ustvari prostor za razvoj zlih dejanj, s tem pa se »dobri časi« spremenijo v »slabe«. Družba tako še bolj nazaduje v percepciji moralnih, intelektualnih in osebnostnih vrednot (Lobaczewski 2006, 85–87).

De Gruijter (2014) na podlagi raziskovanja svetovnega nazora in vzorcev prepričanj le-te definira kot splet idej, ki se podzavestno prenašajo preko vzgoje, izobraževanja, medijev in politike, z njimi pa posameznik osmišlja sebe ter svoje okolje. Če se družba vse bolj osredotoča na materialne dobrine, prične zavračati nematerialne, kamor prištevamo socialno pravičnost, sočutje, solidarnost in sodelovanje. Človek postane atomiziran, individualiziran, ciničen, preneha verjeti v človeško dobroto, generira se pasivnost, ki se lahko stopnjuje v kulturni propad, hierarhizacijo družbe ter čedalje večji prepad med bogatimi in revnimi. Posledično začno ljudje vrednotiti svet, okolje in vedenje na podlagi materialnih stvari in ne več na ravni človeških bitij.

Na novo prevzete navade se v družbi širijo in intenzivirajo, poveča se tudi histerija v družbi. Posamezniki, ki poskušajo ohraniti »zdravo pamet«, se znajdejo v manjšini, njihova psihološka higiena pa je ogrožena, saj prihaja do pritiskov z vseh strani.

Gre za nihanja med obdobji razcveta in uničevanja, zadovoljstvo ljudi in prosperiteta pa onemogočajo posameznikom s psihopatološkim vedenjem, da bi se povzpeli na oblast. Hkrati mora družba izkusiti vladavino psihopatoloških posameznikov, zato da bi jo v prihodnosti lahko prepoznali in preprečili.

V nadaljevanju bomo opredelili ponerologijo, njene dejavnike ter izpostavili psihopatološke dejavnike kot ključne za vzpon ponerološkega procesov in posledično patokracije.

2.1.1 Opredelitev ponerologije

Občutek varnosti, avtonomnosti, samostojnosti, identiteta, učinkovitost, samostojno odločanje, razumevanje sveta in vloge v njem so osnovne človekove potrebe, ki jih skuša zadovoljiti. Če ne pride do njihove zadostitve, se v njem tekom življenjskega ciklusa nabirajo občutki, ki pripeljejo do škodljivih in uničljivih dejanj za celotno družbo. Zlasti v obdobju ekonomskih kriz prihaja do vse večje nezaposlenosti, odpuščanj, zapiranja tovarn, nazadovanja gospodarstva, kar vodi v občutek nemoči, frustracijo osnovnih potreb in iskanje potencialnih rešitev.

Frustracijo osnovnih potreb, ki posledično pripelje do pojava zla v družbi, povzročajo: pomanjkanje skrbi za dobrobit drugih ljudi, pomanjkanje empatičnih čustev kot tudi empatije do drugih ljudi, pomanjkanje samozavedanja, pomanjkanje razumevanja lastnih motivov, negativen pogled o drugih ljudeh, občutek upravičenosti svojih dejanj, da zadostimo svojim lastnim pravicam, devalvacija, strah in sovražnost do drugih (Staub 1999, 192).

Namerna dejanja in motivi oseb za ta dejanja so večinoma nezavedna, posamezniki in skupine pa hočejo upravičiti svoja dejanja s tem, da razvijejo sisteme prepričanj, ki promovirajo zla dejanja pod pretvezo nečesa dobrega. Ljudje, ki se vedejo nasilno, svoja dejanja pogosto opravičujejo s samoobrambo, zagovarjanjem določenih svoboščin in izogibanjem nevarnosti, ta opravičila pa uporabljajo kot legitimizacijo ali pa temu enostavno verjamejo.

Nagnjenja k slabemu ali dobremu niso pogojena s človekovo naravo, ampak so rezultat družbenega procesa, ki gradi ljudi. Človekova narava, njegove strasti in tegobe so kulturni konstrukt in dosežek zgodovine (Fromm 1942, 9).

Staub (1999, 184) kot enega izmed pomembnih izvorov zla izpostavi tudi kulturno devalvacijo nekaterih družbenih skupin. Ker jim nadenemo žaljive opazke in zvalimo krivdo na njih, jih posamezniki začnejo dojemati kot grožnjo preživetju njihove skupine.

Z ustvarjanjem sovražnosti in občutka manjvrednosti se odpre prostor za pojav posameznikov s psihopatološkimi vedenji in njihovih idej, ki imajo lahko za družbo uničujoče posledice. Podrobneje jih bomo opisali v naslednjem poglavju.

2.1.2 Dejavniki ponerologije

Osebnost posameznika se razvija skozi interakcijo z drugimi. S tem posameznik oblikuje svoje čustveno in mentalno življenje, ponotranji prevladujoče tradicije in miselnost, se z družbo identificira, jo imitira, izmenjuje ideje in prevladujoča pravila. Tako je naloga in aktivnost posameznika dvojna; da oblikuje svoje življenje znotraj družbe, in kot drugo, da postane aktiven v družbenih odnosih.

Posameznikove vsakdanje navade ter družbeni in moralni pogled na svet so rezultat posameznikovega razvojnega procesa znotraj družbe, ki je pod stalnim vplivom prirojenih lastnosti. Slednje štejemo za instinktivne temelje človeštva, ki so pogojeni z vzgojo družine ter okoljem, ki nas obkroža, zato se nobena osebnost oziroma posameznik ne more razvijati brez medsebojnega vpliva drugih. Pri samem razvoju pa velik vpliv igrajo tudi prevladujoče vrednote v družbi ter moralna in verska tradicija. Iz tega lahko sklepamo, da so razlike med posamezniki in narodi rezultat tako podedovanih dispozicij kot tudi ontogeneze posameznikov (Lobaczewski 2006, 52).

Fromm (1942, 17–18) dodaja, da posameznik ponotranji sistem produkcije in distribucije dobrin v družbi ter adaptira kulturo družbe, kar sproži močne nagone, ki motivirajo delovanje in čustva posameznika.

V otroštvu in mladosti posameznik od drugih preko mentalne resonance, imitacije, identifikacije ter drugih komunikacijskih sredstev prevzame psihološki material ter z njim zgradi svojo osebnost in svetovni nazor. Če je ta material okužen s patološkimi faktorji in pomanjkljivostmi, bo poškodovana tudi osebnost. Rezultat tega bo nerazumevanje sebe in drugih ter njihovih odnosov, zagrešil bo zla dejanja in za njih ne bo imel občutka krivde (Lobaczewski 2006, 102).

Ekonomski sistem je primarni faktor človekovega karakterja, saj določa pogoje, po katerih človek živi. To ne pomeni, da ne more sodelovati pri političnih in ekonomskih spremembah, vendar je determiniran z določenim načinom življenja, ki ga nosi že od otroštva. Pomanjkanje pripadnosti določenim vrednotam, simbolom, vzorcem obnašanja pripelje do občutka osamljenosti in izolacije posameznika oziroma družbe, kar pa vodi do mentalnih bolezni (Fromm 1942, 14–15).

Z zgoraj omenjenim se strinja tudi Hare (1993, 173–177), ki meni, da družbeni dejavniki in način vzgoje vplivajo na razvoj psihopatske osebnosti. Tako je v eni svojih raziskav odkril, da se otroci, ki prihajajo iz nestabilnih okolij, prej poslužujejo kriminalnih dejanj, kot tisti, ki prihajajo iz stabilnih družin in urejenih sosesk. Prav tako so slednji manj nasilni kot njihovi vrstniki. Poudarja tudi, da je družba postala izredno tolerantna do psihopatov oziroma oseb s psihopatološkimi nagnjenji. Opozarja, da ti posamezniki postajajo modeli za otroke, ki so vzgojeni v disfunkcionalnih družinah ali razkrajajočih se soseskah, kjer le malo pozornosti posvečajo vrednotam, kot so iskrenost, pravičnost, solidarnost ter skrb za druge.

Prav tako lahko iz zgoraj navedenega razberemo, da psihopatološki faktorji v razvoju osebnosti in družbe igrajo veliko in pomembno vlogo, saj zaradi njih prihaja do družbenega razkroja ter spremembe vrednot in vedenjskih vzorcev v družbi, zato jih bomo v nadaljevanje poglobljeje spoznali.

2.1.3 Psihopatološke značilnosti

Psihopatologija proučuje abnormalne pojave v človekovem duševnem zdravju in s tem opredeljuje psihopatološke značilnosti kot odstopajoče vzorce od normalnih zdravstvenih stanj.

Ljudi s psihopatološkimi značilnosti zasledimo v vseh rasah, kulturah, družbah in v vseh aspektih življenja. Gre za posameznike, katerih vedenje družba sprejema kot odklonsko, deviantno. Če se ti posamezniki priključijo do pozicij moči in oblasti ali pa so ta odklonska vedenja v družbi prisotna dlje časa, se le-ta in z njimi povezane psihopatološke lastnosti posledično ponotranjijo. S tako spremembo, prej odklonska stanja, naenkrat postanejo v družbi povsem sprejemljiva, tolerirati in sprejemati se prično prakse, ki za zdravo družbo niso značilne.

Primer tega je Nemčija, če upoštevamo obdobje vladavine cesarja Wilhelma II., pa vse do druge svetovne vojne in med njo¹.

Definicija človekovega stanja zdravja ni primarno odvisna od posameznika, ampak od strukture družbe. Zdrava družba je tista, ki skrbi za sožitje med njenimi člani, razvija kreativnost, pripadnost, občutek samostojnosti in samozadostnosti posameznika, medtem ko je nezdrava tista, ki ustvari pogoje za sovražnost, nezaupanje, izkoriščanje in avtomatizacijo posameznika. Večinoma se v vseh družbah tovrstne komponente prekrivajo in odvisno je le, do katere mere in v kakšni smeri se ti pogoji izvajajo (Fromm 1955, 70).

V nadaljevanju se bomo osredotočili na nekatera bolezenska stanja (psihopatija, sociopatija, antisocialna osebnost in narcisizem), ki jih Lobaczewski pri preučevanju ponerologije in posledično patokracije podrobneje opredeli, nam pa bodo pomagala pri nadaljnjem razumevanje teorije.

Podrobneje bomo definirali psihopatijo, ker je patokracija vladavina psihopatov. V ponerologiji gre za prepletanje vseh teh psihopatoloških bolezenskih stanj, vendar je podrobna obravnava namenjena razumevanju in delovanju psihopatskih posameznikov, ki jim uspe s svojimi tehnikami delovanja priti do vodilnih pozicij v družbi.

Deformacije karakterja, ki so negativne in jih imenujemo karakteropatije², se razvijajo skozi čas. Osebe s to diagnozo so emocionalno nasilne in egocentrične, njihovo vedenje pa vpliva na mišljenje in čustva »normalnih ljudi«. Posledično imajo zmanjšano sposobnost uporabe »zdrave pameti«, sčasoma pa se privadijo na življenje in navade karakteropata. S tem se

---

¹ Podrobneje glej Lobaczewski 2006, 107–110.

² Lobaczewski (2006, 106) uporabi izraz characteropathy.

odprejo možnosti za aktivacijo drugih patoloških faktorjev, ki bodo prevzeli glavno vlogo v nadaljevanju ponerološkega procesa (Lobaczewski 2006, 107). Če so karakteropati na vodilnih pozicijah v državi, potem ljudje izgubijo zmožnost uporabe zdrave pameti, posledično pa cela generacija odrašča s psihološkimi deformacijami in narobe razume moralno, družbeno, psihološko in politično realnost. Tako karakteropat odpre vrata novemu voditelju, ki ga uteleša psihopatski posameznik. Moč nad ljudstvom pridobijo s tem, da z lahkoto prevzamejo tiste z manj kritičnim mišljenjem in mladino (Lobaczewski 2006, 110).

Millon osebe z motnjami označi kot neuklonljive in neprilagodljive tako okolju, okoliščinam kot tudi drugim osebam (Millon 2004, 13). Patološki posameznik prav tako poseduje lastno popačeno podobo, sprejema le določene in njemu sugestivne odgovore okolice, ima močne in stalne potrebe doseganja lastnih ciljev in interesov, zato ga drugi večkrat dojemajo kot osebo, ki deluje prisiljeno in nadzorovalno. Millon kot primer navaja narcistično osebnost, ki potrebuje konsistentno laskanje, da zadosti svojim potrebam po superiornosti in občutkom, da je nekaj posebnega (Millon 2004, 44).

Nekateri psihopatijo enačijo z antisocialno osebnostno motnjo in sociopatijo, medtem ko so drugi mnenja, da bi morali ta bolezenska stanja dojemati ločeno. Millon (2004, 154) meni, da se omenjene motnje in njihovi simptomi prekrivajo, Hare pa antisocialno osebnostno motnjo loči od psihopatije, saj naj bi šlo pri antisocialni motnji za antisocialno vedenje, pri psihopatiji pa za specifične osebnostne poteze in ju je potrebno pojmovati kot dve ločeni dimenziji. Hare za raziskovanje psihopatije razvije tudi klinično ocenjevalno lestvico psihopatije (PCL-R) (Nolimal 2013, 22–23). Raziskovalka sociopatije Martha Stout, ki pojma psihopat in sociopat uporablja izmenljivo, pa ugotavlja, da v populaciji med politiki najdemo največ sociopatom in s tem lahko pojasnimo stvari, kot sta prevarantsko in brezsravno politično vedenje (Hagopian 2014).

Opazimo lahko, da posamezna psihopatološka stanja nosijo iste simptome in lastnosti, zato je razmejitev med različnimi boleznimi otežena, avtorji pa bolezenska stanja pogosto enačijo in prepletajo. V nadaljevanju opredelimo posamezna bolezenska stanja in motnje, iz tega pa izluščimo glavne psihopatološke značilnosti, ki so rezultat vseh bolezenskih stanj.

2.1.3.1 Sociopatija

Sociopatija ni formalno psihotično stanje. Gre za vzorce obnašanja, ki jih družba sprejema kot kriminalne in antisocialne, so pa v posameznih subkulturah in okoljih, kjer se razvijajo, sprejete kot normalne in nujne. Sociopati imajo lahko razvit občutek za empatijo, krivdo, vendar pa njihovo občutenje, kaj je prav in kaj narobe, temelji na normah in pričakovanjih subkulture oziroma skupine, ki ji pripadajo.

2.1.3.2 Antisocialna osebnostna motnja

Antisocialna osebnostna motnja je podobna sociopatiji in je od 3 do 4-krat bolj pogosta od psihopatije med zaporniki (Babiak in Hare 2006, 19). Kot opredeljuje Inštitut za osebnostne motnje in oblikovanje osebnosti (2015), pri tej motnji oseba manipulira, izkorišča in krši pravice drugih, zanjo pa so najbolj značilna kriminalna dejanja, zato večino posameznikov z antisocialno osebnostno motnjo najdemo v zaporih.

Millon (2004, 155–157) posameznike z antisocialno motnjo okarakterizira kot tiste, ki ne sprejemajo odgovornosti in preizkušajo meje v zasledovanju lastnih želja in interesov ter tudi družbenih standardov. Te osebe ne marajo dnevne rutine, imajo željo po zavajanju in izkoriščanju drugih, izogibajo se kooperaciji, čustva drugih jih ne zanimajo, hkrati imajo željo po nadzoru in izkoriščanju ostalih posameznikov. Drugi jih največkrat dojemajo kot impulzivne, neodgovorne in izkoriščevalske. V nagovorih večkrat poudarjajo pozitivne posledice pred negativnimi, soočeni s krivdo pa večinoma lažejo in prikrivajo informacije. Njihovo škodovanje družbi nima tako vidnih posledic kot pri psihopatih, vendar je bolj pogosto, prav tako pa največkrat svoja lastna prepričanja postavijo pred norme družbe.

Zadovoljitev svojih lastnih potreb in želja sta glavni podobnosti, ki ju lahko zasledimo med antisocialno motnjo in narcisistično osebnostjo. Njune razlike pa se odražajo skozi samorazumevanje narcisističnega posameznika kot grandioznega in superiornega drugim posameznikom, pričakovanje podrejenosti drugih njemu, kar dojemajo kot pravico. Posamezniki z antisocialno motnjo pa stremijo k zadovoljitvi lastnih potreb s pomočjo manipulacij, agresije, grožnje in ustrahovanja. Z vidika otroštva so narcisistične osebnosti

uživale lepo otroštvo in pozornost staršev, medtem ko imajo posamezniki z antisocialno motnjo pogosto zgodovino zanemarjanja, zlorabe in vedenjskih motenj ter so nagnjeni k impulzivnim akcijam, ki vključujejo tudi nasilje in zlorabo drog (Millon 2004, 168–180).

2.1.3.3 Narcisistična osebnostna motnja

Najpogosteje so ljudje z narcisistično motnjo prvorojenci ali edinci, v katere starši polagajo velike upe, v njih iščejo imaginarne kvalitete in jim dopovedujejo, da so najboljši in najbolj talentirani (Millon 2004, 28). Psihatri in psihologi vse večji problem vidijo tudi v permisivni vzgoji staršev, ko otrok ne prepozna osnovnih (moralnih, kulturnih, etičnih) pravil in norm obnašanja ter definiranja njihove pravilnosti, zato postane neobvladljiv. Narcisistična osebnostna motnja poseduje izredno željo po občudovanju in superiornosti ter pomanjkanje empatije. Vse, kar se dogaja, naj bi se dogajalo o njih, hlepli bojo po centru pozornosti, ne ozirajo se na potrebe drugih, so samoobčudovalni in mislijo, da so perfektni (Babiak in Hare 2006, 37–38). Posedujejo izredno samoprepričanje o njihovih nadpovprečnih sposobnostih, talentu in inteligenci, od drugih zahtevajo popolno spoštovanje in celo občudovanje, s prepričljivostjo, prebrisanostjo in šarmom pa jim ni težavno pridobiti privržencev (Millon 2004, 333–337).

Narcisistične osebnosti dojemajo druge zgolj kot sredstvo za uveljavljanje njihovih lastnih želja in ciljev, zato se ljudje v njihovi bližini večkrat počutijo izkoriščene. So izredno egocentrični, arogantni in brezbrizni do potreb drugih, včasih tudi do zakonov družbe. Sebe vedno skušajo prikazati v najboljši luči, kar je največkrat posledica starševskega čaščenja in povečevanja. Osebnostne karakteristike narcisistične narave prevladujejo v poklicih, ki so nadpovprečno spoštovani, kot so denimo zdravniki, pravniki, znanstveniki, medijske osebe iz sveta zabave, športa in politike (Millon 2004, 331–332).

Zupančič (2012, 39–40) ugotavlja, da patološki narcis ni sposoben razlikovanja med tem, kaj je prav in kaj ne, vodi ga napuh in vzvišenost. Največkrat se ravno za to fasado pomembnosti in občudovanja skrivajo osebe z nizko samopodobo in nesposobnostjo sprejemanja (Inštitut za osebnostne motnje in oblikovanje osebnosti 2015).

V raziskavi narcisističnih voditeljev Rosenthal (2006, 43–46) odkriva, da narcisistične voditelje vodita občutek manjvrednosti in praznosti, ki ga poskušajo nadomestiti s samopovelečevanjem, grandioznostjo in superiornostjo. Ob občutku užaljenosti in pod vplivom lastnih fantazij, utemeljenih na svojih strahovih in željah, postanejo narcisistični voditelji čustveno občutljivi, jezni in besni, kar vodi v nespametne akcije in vzdrževanje moči, v času kriz pa celo v nagle in nepremišljene odločitve za vojne in napade ter v osupljive odločitve, za katere domnevajo, da so povsem upravičene. Od svojih privrženecv zahtevajo brezpogojno lojalnost in predanost, cilje, prepričanja in retoriko pa prilagodijo svojemu vplivu in prepoznavnosti kot samemu pomenu, ki naj bi ga ti cilji imeli. Prepoznamo jih tudi po paranoji, saj največkrat vidijo sovražnike, kjer jih ni, in med svojimi bližnjimi sodelavci vedno iščejo izdajalce.

Poleg zgoraj navedenih destruktivnih oblik narcisističnega vodstva pa Post (v Rosenthal 2006, 47) odkriva, da lahko posamezni narcisistični voditelji z zadostno podporo privrženecv postanejo v določenem zgodovinskem kontekstu in okoliščinah nujnost. To še posebej velja za čase družbenih kriz, kjer ljudje potrebujejo močnega, karizmatičnega voditelja³. Kot primere Post (v Rosenthal 2006, 47) navaja prvega turškega predsednika republike Atatürka in Winstona Churchilla v času vojne, na katerem tudi utemeljuje njegovo tezo o močnem voditelju tekom krize-vojne, po njej pa njegov konec.

Podrobnejšo poglobitev namenimo psihopatiji, saj je izrednega pomena, da take patološke lastnosti posameznikov prepoznamo in jim preprečimo, da bi zasedali družbene in politične funkcije, pri katerih bi bilo njihovo odločanje pomembno za usodo drugih ljudi. Prav tako je pomembna njihova vloga v ponerološkem procesu.

2.1.3.4 Psihopatija

Psihopatijo opisujemo podrobneje, ker je le-ta za Lobaczewskega izrednega pomena, saj osebe s to motnjo pripravijo okolje in temelje za ponerološki proces in vzpon patokracije. Naj poudarimo, da je posameznikov s to motnjo malo in v družbi predstavljajo manjšino, prav

---

³ Za podrobnejše opise pozitivnih plati narcisističnih voditeljev glej tudi dela Michaela Maccobyja: *Narcissistic Leaders: The Incredible Pros, the Inevitable Cons* (2000) in *The Productive Narcissist: The Promise and Peril of Visionary Leadership* (2003).

tako pa njihovo število variira v času in prostoru. Njihovo delovanje in prodornost ter širjenje patoloških faktorjev pa ni samozadostno, odvisno je namreč od socio-ekonomskih pogojev, družbenih in bioloških dejavnikov ter moralnega in intelektualnega deficita.

Psihopatija je osebnostna motnja, ki jo zaznamujejo pomanjkanje vesti, nezmožnost empatije, nesprejemanje krivde in lojalnost le sebi. Kar jo dela unikatno, je definicija določenih karakteristik, ki niso v skladu z obstoječimi normami in vrednotami družbe (Babiak in Hare 2006, vi). Dutton (v Nolimal 2013, 22–23) v svoji knjigi *Modrosti psihopatije*⁴ ugotavlja, da se večina psihopatov sploh ne nahaja na dnu družbene lestvice in v zaporih, ampak jih veliko zaseda vodstvene položaje v gospodarstvu, politiki, cerkvi, vojski in drugih centrih moči. Svojo motnjo zakrivajo z visokim družbenoekonomskim statusom, zato Dutton zagovarja idejo, da kapitalistična družba potrebuje približno deset odstotkov psihopatov, pod pogojem, da jih nadzoruje in ti delujejo v okviru sprejemljivih družbenih pogojev.

Po mnenju Roberta D. Hareja so psihopati socialni predatorji, ki s svojim šarmom in manipulacijami neusmiljeno uveljavljajo svojo voljo, hkrati pa kršijo družbene norme in pričakovanje javnosti brez vsakega občutka krivde in obžalovanja (Hare 1993, xi).

Hare (1993, 2) izpostavlja, da po grobih ocenah samo v Severni Ameriki živi dva milijona psihopatov, kar pomeni, da je psihopatija v družbi skoraj tako razširjena kot shizofrenija, prav tako pa so psihopati bolj škodljivi, saj so posledice njihovih dejanj vidne tako na osebni, družbeni kot tudi ekonomski ravni. Najbolj opazna dejanja psihopatov so nasilna kriminalna dejanja in zloraba družbenih pravil, velika večina ljudi s psihopatskimi značilnostmi pa ostane zunaj zapora; izkoristijo svoj šarm in sposobnost kameleonskega videza ter delovanja, manipulirajo z ljudmi, jih izkoristijo ter za seboj pustijo razdejanje.

Kot so pokazale raziskave, gre pri ljudeh s psihopatskimi lastnostmi za abnormalno delovanje v območju amigdale, ki je sedež čustev in frontalnega korteksa možganov, ki skrbi za dolgoročno načrtovanje (Boddy 2011, 256). Ob procesiranju čustveno obarvanih besed se v možganih normalnih oseb poveča delovanje v območju amigdale in frontalnega korteksa, medtem ko sta bila pri psihopatih ta dva možganska dela neaktivna (Boddy 2005, 33).

---

⁴ Glej izvirnik: Dutton, Kevin. 2013. *The Wisdom of Psychopaths: What Saints, Spies and Serial Killers Can Teach Us About Success*.

Hervey Cleckley, utemeljitelj psihopatije, svoje paciente opiše kot povprečno inteligentne, nezmožne učenja iz lastnih izkušenj, osebe brez občutka krivde in obžalovanja, patološke lažnivce in s konstantnim ponavljanjem disfunkcionalnih vzorcev obnašanja (Babiak in Hare 2006, 21).

Nekateri drugi avtorji pa pri psihopatih izpostavijo še manipulativnost, trdosrčnost, egocentrizem, pomanjkanje empatije in obžalovanja, velikopoteznost in nesprijemanje odgovornosti za lastna dejanja (Bernstein et.al v Boddy 32; Babiak in Hare 2006, 51–52).

Prepoznavna značilnost psihopатов je med drugim tudi ne prevzemanje odgovornosti za spodrseljaje; namesto tega raje krivijo druge, okoliščine, usodo, sistem, razmere v družbi itd. Imajo širok nabor opravičil in izgovorov, s katerim sebe pokažejo v pozitivnejši luči, medtem ko o nasprotnikih širijo negativne informacije (Babiak in Hare 2006, 51–52).

Normalni ljudje, ki pridejo v podrejeni položaj s psihološko abnormalnim posameznikom, utrpijo deformacije osebnosti, ki povzročajo travme in nevroze. Oseba ne razvije avtonomne osebnosti, svoje lastne moralne higijene in ne uporablja zdrave pameti.

Martha Stout v svoji knjigi *The sociopath Next door* ugotavlja, da so tekmujoče družbe valilnica psihopатов. Ameriška kultura slavi ekstremni individualizem, zato hladni, preračunljivi, sociopatski ljudje zavzemajo vse višje položaje v družbi (ekonomija, mediji, politika), individualistične vrednote pa posledično postajajo kulturna norma. Zato je pod vplivom kapitalistične patološke kulture psihopatija edina uspešna adaptacija vedenja, ki jo uporabljajo sociopati, da v družbi napredujejo (Mealey v Olson 2013, 13).

- Delovno okolje posameznikov s psihopatološkimi lastnostmi:

Družbene, religiozne in politične skupine so tiste, ki so še posebej atraktivne za psihopate, saj njihovi člani delijo skupne vrednote, prepričanja in zaupanje, kar pomaga ljudem, ki so med seboj zelo različni, da najdejo skupne temelje za družbeno interakcijo, psihopatom pa to omogoča, da skrijejo svoj karakter (Babiak in Hare 2006, 90).

Psihopati uspevajo v kulturah, ki spodbujajo tekmovalnost in zmago, drznost, tveganje, materializem, uspeh, ambicijo, moč, torej v vseh zahodnih kulturah, ki od posameznika

zahtevajo tekmovanje, vzdrževanje moči, izkoriščanje in nadzor drugih ljudi. Ker imajo sposobnost retorike, prepričljivosti, manipulacije in laganja, uspevajo v poklicih, kot so pravniki in politiki (Hagopian 2014; Babiak in Hare 2006, 97).

Raziskava britanskih znanstvenikov, kjer so proučevali prisotnost psihopatskih značilnosti med delavstvom, je pokazala, da te lastnosti v največji meri posedujejo poslovneži na vodilnih položajih – CEO, politiki, medijski vodje, odvetniki, kirurgi, vojaški generali, policisti in duhovščina. Psihopatske lastnosti tako lahko zasledimo na delovnih mestih, ki so hierarhično urejena in kjer imajo vodilni-nadzor nad drugimi (Hagopian 2014).

Hagopian (2014) kot tak primer izpostavi politika, ki ves svoj čas, energijo in denar vloži v kandidature in izvolitev ter jih primerja s prevaranti. Poudarja izsledke nedavne raziskave, ki je pokazala, da približno deset odstotkov uslužbencev Wall Streeta predstavlja psihopate, saj njihove psihopatološke karakteristike na delovnem mestu ne pridejo do izraza, temveč so celo zaželene.

Hare (1993, 104) raziskuje psihopate v birokratskih, poslovnih in uradniških vrstah in jih poimenuje »beli ovratniki«, ki s pomočjo manipulacij ogoljufajo ne le svoje družine in prijatelje, temveč tudi finančni in pravni sistem. Tako na primer ogoljufajo banke, institucije, največkrat pa se izognejo zaporu ali dobijo zelo nizko kazen. Izkoristijo naše zaupanje ter predstavo o svojem družbenem in ekonomskem statusu, ker jih ljudje ne prevprašujemo, temveč jim zaupamo (zdravniki, sodniki, pravniki, možje na visokih finančnih položajih...) (Hare 1993, 107–108). Razumejo intelektualna pravila, ne poznajo pa čustvenih razmerij (Hare 1993, 143).

Boddy pa preučuje psihopate v korporacijah, t.i. korporativne psihopate, in meni, da se le-ti večkrat odločijo za delo v tveganih institucijah, saj so nagrade za delo zelo velike, sami pa večkrat ostanejo dlje časa neopazni, ker gre za kaotično urejenost moderne korporacije, za katere so značilne hitre spremembe, stalna prenova in hitra menjava osebja. Tako so psihopati neopazni zaradi stalne rotacije delovnih mest, hkrati pa so s svojo karizmo zelo primerni tudi za vodje (Boddy 2011, 257). Poudarja, da višje kot gremo po hierarhični lestvici v posamezni organizaciji, večjo možnost imamo, da naletimo na psihopata, saj je ta s svojo sposobnostjo manipulacije in pretkanosti sposoben prepričati ljudi, da mu podelijo vodstvene položaje (Boddy 2005, 34).

Spinney (v Boddy 2005, 32) potegne paralelo z značilnostmi psihopatov in potrdi, da so tudi korporativnim psihopatom pripisane naslednje lastnosti: visoka inteligenca, nadpovprečna privlačnost, nobenih znakov živčnosti, nezanesljivost, neiskrenost, lažnivost, pomanjkanje sramu, patološka egocentričnost, nezmožnost ljubiti, neosebno spolno življenje in nezmožnost čutenja drugih.

Korporativni psihopati so uspešnejši kot ostali korporativni menedžerji, ker so bolj motivirani, še bolj hlepajo po moči, denarju in prestižu, so neusmiljeni, pripravljeni lagati, imajo na voljo več časa, ker nimajo čustvenih obvez in s tem predstavljajo idealnega voditelja, ki se s svojo popularnostjo in skozi neformalne mehanizme prebijajo do vodilni položajev. Njegov lastni interes je postavljen pred uspeh in dolgoživost korporacije (Boddy 2005, 33–36). Ko pa se počutijo ogrožene, začnejo delati kaos, ki spreobrne in skrije njihove napake, manipulacije in nesposobnosti vodenja.

Psihopati naj bi s pomočjo manipulacij dobro delovali v gospodarstvu, politiki, pravu in prodaji, saj imajo sposobnost zavesti druge, da so sposobni, imajo talent in izkušnje. Njihov slog vodenja je zelo rivalski in izsiljevalski, največkrat pa svoje vodje v organizacijah pomirijo s pretvezo, da je to le njihov močan in učinkovit stil vodenja. Očarljivo obnašanje in lep govor sta hitro zamenjana za karizmatično vodstvo in samozavest (Babiak in Hare 2006, 191–195).

Čeprav ne vedo veliko o vodenju, določene situacije spremenijo v videnje o prihodnosti. Ker ljudje težko predvidevajo, jim nasedejo, saj gre za delovanje organizacije v prihodnosti. To se še posebej dogaja v kriznih časih, ko se iščejo vodilne osebe, ki bi organizacijo vodile skozi pasti. Prav tako so pripravljene tvegati, kar se od voditeljev v krizi tudi pričakuje (Babiak in Hare 2006, 196–197).

2.1.3.5 Posledice delovanja psihopatoloških dejavnikov

Ob pojavljanju določenih lastnosti v družbi, začno le-te vplivati na delovanje ljudi. Z dolgoročnim delovanjem in sprejemanjem posameznih lastnosti, se te ponotranjijo in postanejo družbeno sprejemljive, ljudi pa začnemo delovati v skladu z njimi.

S prepletanjem simptomov raznih odklonskih stanj (psihopatija, sociopatija, antisocialna osebnostna motnja, narcisizem) lahko izluščimo glavne psihopatološke značilnosti posameznikov: pomanjkanje empatije, občutek superiornosti in dominantnosti, želja po moči in nadzoru, manipulacije, nesposobnost sprejemanja krivde in odgovornosti ter egocentrizem. Posameznike s temi lastnostmi najdemo na vseh družbenih, političnih in ekonomskih poljih, njihova dejanja pa se izražajo skozi zasledovanje lastnih interesov, brezvestnost, preračunljivost, s pomočjo izogibanja zakonov ter nesprijemanje krivde in odgovornosti.

Nolimal (2013, 25) izpostavlja vlogo psihotičnih motenj pri oblikovanju družbenih vrednot in morale, hkrati pa poudarja krivdo celotne družbe, saj smo posamezniki krivi za neobsojanje in toleranco do dejanj korupcije, klientalizma, nepotizma in neetičnih dejanj ter njihovega nesankcioniranja.

Hare (1993, 121) opozarja, da je za poslovne, pravne in politične kroge še posebej značilna neodgovornost oseb za svoja dejanja, kazni za njih so zelo nizke ali jih sploh ni, hkrati pa še naprej sodelujejo v krogih, v katerih so delovali oziroma še delujejo.

Ljudje smo lahko večkrat zavedeni s strani posameznikov, ki s pomočjo manipulacij uveljavljajo svoje želje in interese. Ni nujno, da so psihopati, vendar se večkrat izkaže, da imajo določene značilnosti psihopatoloških dejavnikov, zato je potrebno biti pozoren, ali delajo v dobro celotne organizacije ali skrbijo le za svoje interese. Slednje je v Sloveniji razvidno v velikih poslovnih sistemih in javni upravi (birokratskih, uradniških, vladnih in drugih strukturah). Ker ne prihaja do sankcioniranja teh pojav, postajajo družbeno sprejemljivi in nekaznovani.

2.2 Ponerološki proces

S sprejemanjem psihopatoloških lastnosti se v družbi začne ponerološki proces, s tem pa se spreminja družbeni sistem, ki začne nazadovati in propadati. Nihče ni pripravljen sprejeti odgovornosti za družbeno stanje, povečuje se apatičnost in pasivnost ljudi, v porastu so bolezni in depresije, zmanjša se občutek za skupnost in skupno dobro, ni več složnosti in strpnosti.

Faulkner (2005, 285–287) na podlagi vojne proti terorizmu in demonizacije Islama pojasnjuje, da v primeru poudarjanja določene ideologije, diskurza, laži in dovolj dolgega izpostavljanja, ciljno občinstvo le-tem začne verjeti. V tem prostoru propagande in zavajanja izvoljeni predstavniki ljudstva ter politični voditelji, v katere smo položili svoje zaupanje in vero v dobro, sami izbirajo tehnike in načine, ki bi ljudstvu zagotovile varnost in mirno življenje. Predstavniki ljudstva so bili izbrani na podlagi svojih karakternih lastnosti in prepričljivosti, da bodo sposobni voditi državo, na žalost pa je zgodovina pokazala, da so bile najbolj prepričljive in največje osebnosti, največkrat veliki zavojevalci, osvajalci in diktatorji (Džingiskan, Aleksander Veliki, Napoleon, Stalin...), družba pa jim je nasedla.

Gre za patologije, ki se začno na vrhu in se stekajo proti dnu celotne družbe. Kot primer, ki je opazen skozi zgodovino, Faulkner izpostavi psihološko pripravo naroda na vojno. Prehod od miru k vojni je vedno skrbno načrtovan in izvršen ter že vnaprej opravičuje žrtve, ki bodo nastale, saj gre za dosego določenega cilja. Vsi ti postopki nakazujejo na obliko kolektivne norosti, ki se izogiba morali, dialogu in omejuje družbo (Faulkner 2005, 285–287).

Kar najbolj označuje poneroški proces je (v njem) nenehna prisotnost psihopatoloških faktorjev. Naši moralni, družbeni in psihološki koncepti niso vedno ustrezni za situacije, s katerimi se soočamo (Lobaczewski 2006, 145).

Tako na primer opazimo, da v interesu voditeljev ni skupni interes celotne družbe, ampak zasledovanje posameznih interesov, ki ga pogojujejo patološko laganje, varanje, psihopatološko vedenje ter nizka raven moralne, čustvene in socialne inteligence, ki družbo pripelje v propadajoče stanje.

2.2.1 Dejavniki poneroškega procesa

Psihološke, ekonomske in ideološke sile delujejo v družbenem procesu tako, da posameznik reagira na spreminjajoče se zunanje spremembe s spremembami v samemu sebi in te spreminjajoče se psihološke interne spremembe preoblikujejo ekonomske in družbene procese.

Ekonomске sile so učinkovite, vendar morajo biti razumljene kot objektivni pogoji in ne kot psihološki motivi. Slednji so pogojeni zgodovinsko, ideje, da postanejo učinkovite, pa morajo biti ukoreninjene v celotni družbeni strukturi članov določene skupine. Z drugimi besedami socialni pogoji vplivajo na ideološki fenomen skozi karakter, ta pa ni rezultat pasivne adaptacije socialnih pogojev, ampak aktivne adaptacije na podlagi osnovnih elementov, ki so ali biološko neločljivi s človekovo naravo ali pa so postali inherentni kot rezultat zgodovinske evolucije (Fromm 1942, 254–256).

Sami psihopatološki faktorji ne odločajo o širitvi zla, upoštevati moramo tudi socioekonomske pogoje ter moralni in intelektualni primanjkljaj (Lobaczewski 2006, 141).

V ponerološkem procesu so prisotni egotizem, moralistične interpretacije, paramoralizmi ter selekcija in zamenjava informacij, ki jih podrobneje predstavimo v nadaljevanju:

- Egotizem:

Egotizem je eden izmed faktorjev, kjer gre za obnašanje oziroma podzavestno pogojeno pravilo, pri katerem pripisujemo prekomerno vrednost lastnim instinktivnim refleksom, predstavam, navadam lastnemu pogledu na svet.

Egotist ocenjuje ljudi na podlagi konceptov in izkušenj, ki jih ustvari sam, ter zanje misli, da so edini objektivni, zato hoče prisiliti ljudi in družbene skupine, da mislijo in ravnajo isto kot on. Egotistični narodi imajo težnjo, da učijo ter silijo druge narode, da mislijo ter ravnajo po njihovih kriterijih, kar jim preprečuje, da bi razumeli druge kulture, narode, ljudi ter njihove vrednote, kar pripelje do konflikta in vojn. Pomembnost egotizma je v tem, da skuša psihopatski posameznik doseči svoje cilje, ki pa so normalnim ljudem nerealistični. Normalni posameznik začne prevpraševati njegovo početje in namen, postane bolj dovzeten za razlage, ki so »bolj verjetne« ter trenutku primernejše in jim hitreje nasede (Lobaczewski 2006, 145–148).

Na tem mestu se lahko navežemo na raziskave še enega poljskega teoretika Kazimierza Dabrowskega (1970, 83), ki ugotavlja, da se posameznik razvija skozi konflikte, ki so predmet psihične preobrazbe, do njih pa prihaja zaradi trka med notranjim in zunanjim okoljem. Skozi ta proces posameznik razvija svojo osebnost in čustvovanje. Dabrowski razvije Teorijo pozitivne dezintegracije (TPD), ki ima pet stopenj, posameznik pa med njimi prehaja skozi konflikte in prevpraševanje, kaj in kako naj bi bilo (Kaminski Battaglia 2002,

27–28). Skozi doživljanje zunanjih kriz, kot so vojna, smrt in ponižanja človek posledično začne prevpraševati tudi svoj notranji svet, vrednote ter skozi soočanja nehumanih sil in ljudi, z dejanji ter delovanjem ljudi za skupno dobro posameznik definira vrednote, od najslabše do najboljše (Dabrowski 1977, xi). Skozi ta proces se razvija tudi človekova osebnost, ki napreduje od prve pa vse do pete stopnje dezintegracije, katero doseže zelo malo ljudi.

V prvi izmed petih stopenj integracije, imenovani primarna integracija, prevladujejo posamezniki, ki so sebični, impulzivni, ravnajo pa se po primitivnih gonih in zunanjem okolju. Za to fazo so značilni psihopati, saj ne posedujejo empatičnih čustev, vodijo jih sebični interesi in ne čutijo skrbi ter solidarnosti do drugih (Dabrowski 1996, 18; Kaminski in Battaglia 2002, 43–49). Na naslednjo stopnjo napredujemo, ko negativne odnose in obnašanje nadomeščamo s pozitivnimi vrednotami, s tem pa postopoma prehajamo na višje stopnje osebnosti, vse do pete stopnje, ki za Dabrowskega velja kot perfekcija. Primarna integracija, ki jo Dabrowski poimenuje tudi negativna integracija, je stanje, ki je nasprotno razvoju in ki se kaže kot čustvena in mentalna zaostalost ter psihopatija (Mika 2002).

Dabrowski meni, da imajo ljudje instinktivno potrebo po doseganju moralne perfekcije skozi pozitivne vrednote. V določenih erah in časovnih obdobjih življenja posameznikov in skupnosti, ko se naredi prostor in ustvarijo pogoji za intenzifikacijo najbolj osnovnih primitivnih sil, kot so instinkt boja, krutosti, strmenje k moči in podreditev družbe s silo, pride do distrakcije pozitivnih vrednot, negativne lastnosti dobijo vzpon in pridejo do moči ter s tem razkrijejo svoj uničevalen vpliv. Ta obdobja krutosti naj ne bi veljala dolgo, saj imajo ljudje ponotranjene pozitivne vrednote (pravičnost, družbena odgovornost, pogum, iskrenost, razum) in stremijo k razvoju, zato krutost zatrejo in ponovno vzpostavijo sistem pozitivnih vrednot (Dabrowski 1967, 7–8; Kaminski in Battaglia 2002, 11–113). Osebnost je sinteza najosnovnejših človeških vrednot, utelešenih v posamezniku.

Opazovanje vsakodnevnega življenja na različnih ravneh kulture pripelje do spoznanja, da je v družbi zelo malo ljudi, ki ravnajo neodvisno od zunanjega okolja in vpliva drugih posameznikov. Da nekdo postane popolnoma neodvisen in je sposoben odločati v skladu s svojim lastnim moralnim kompasom, mora skozi proces dezintegracije, ki posameznika pripravi, da deluje v skladu s svojo lastno moralno in v posameznih situacijah ustrezno ukrepa. Ravnanje, ki ga ne pogojuje naša lastna morala, je zgolj usklajenost z drugimi posamezniki in kaže na površinski odnos do fenomena (Dabrowski 1967, 12–13).

Z izgubo lastnega moralnega kompasa in slepim sledenjem množici se vzpostavi prostor za vzpon skrajnih idej in posameznikov, ki udejanjajo svoje lastne ideje in si skušajo pridobiti moč.

Močni voditelji se hitro prikopljejo do moči pod pretvezo, da skušajo na hitro rešiti težave v ranljivih družbah. Tako imajo priložnost, da pridobijo moč z izkoriščanjem in razvrednotenjem drugih posameznikov, obrnejo moralni kompas, pravico pa zamenjajo s kriminaliteto (Kaminski Battaglia 2002, 157–158). Empatijo zamenjajo z željo po dominaciji in nadzoru, kar potrjujejo vojna grozodejstva, nasilje in brezbržnost do trpljenja (Mika 2002).

Tako tudi Hare (1993, 38–39) psihopate označi kot narcisoidne osebnosti, ki povečujejo same sebe in svojo pomembnost. So egocentrični, arogantni, nesramežljivi, samozavestni, prevzetni, vase zaverovani, imajo občutek superiornosti, živijo po svojih merilih obožujejo moč ter nadzor nad drugim, njihovo lastno prepričanje pa je edino sprejemljivo. Hkrati znajo biti tudi zelo karizmatični in jim drugi nasedejo, saj so prepričani, da so ljudje »sami po sebi« dobri.

- Moralistične interpretacije:

Ljudje uporabljajo emocionalno prepojene interpretacije za razlago človekovega vedenja in s tem zavračajo objektivne interpretacije, osnovane na zdravi pameti, kar pa lahko hitro vzbudi željo po maščevanju (Lobaczewski 2006, 148–149).

- Paramoralizmi:

Vsaka insinucija, konstruirana na moralnih sloganih, sprošča sugestije ljudi, ki jim ob občasnem ponavljanju teh fraz začnejo verjeti. Paramoralizem se izogne nadzoru zdrave pameti, sprosti se prostor za opravičevanje vedenja, ki je patološko. Politične opcije izumljajo vedno nove moralne kriterije, ki so nekomu v interesu in s tem odvzamejo ljudem zmožnost moralnega razmišljanja, patološka morala pa postane vsakdan (Lobaczewski 2006, 149–151).

- Selekcija in zamenjava informacij:

Vztrajanje na laži blokira sprejemanje resnice. Informacije zamenjamo s tistimi, s katerimi lažje pridemo do ugodnejših zaključkov. Ljudje, ki so izgubili svojo psihološko higieno in zmožnost racionalnega razmišljanja, so izgubili tudi zmožnost kritičnega presojanja idej in

obnašanja tistih, ki so začeli kazati očitne znake patoloških anomalij (Lobaczewski 2006, 151–154).

Ko se patološki faktorji usidrajo v družbi in ljudje niso več sposobni odločati, kaj je prav in kaj narobe, se odpro vrata za ponerološki proces, ki sicer vsebuje več faz, njegova glavna funkcija pa je omogočanje vzpona zla. Tako nastane prostor za uveljavitev skrajnih ideologij in posameznikov, ki ima za narod kot tudi cel svet uničujoče posledice; te so lahko v obliki konfliktov, vojn, genocida in terorizma.

2.2.2 Potek ponerološkega procesa

Ko skupnost izgubi zmožnost za psihološki razum in moralno kritiko, se proces izvora zla intenzivira na vseh družbenih ravneh, tako individualističnih kot na makro ravneh, dokler ne pride do t.i. »slabih časov«. V teh časih se pojavijo glavni faktorji sinteze zla, to so osebe, ki kažejo določena psihološka odstopanja. Ustvarijo svoje mite in ideologijo, s katero skušajo egocentrično vplivati na druge, jim vsiliti svoje percepcije in cilje, svoje ideje pa dojemajo kot superiorne (Lobaczewski 2006, 86–87).

Iniciacijski korak ponerološkega procesa je spreminjanje njenih idejnih zasnov oziroma okužba ideologije s patološkimi faktorji. Vedno obstajajo določena obdobja kriz, ki zmanjšajo ideološko in moralno kohezijo v združenjih. Ti pritiski se lahko zgodijo s strani drugih skupin, lahko so posledica duhovne krize, ki trenutno prevladuje v določenem okolju, ali pa gre za intenziviranje histeričnih pogojev (Lobaczewski 2006, 169). Z upoštevanjem mnenja posameznikov, ki kažejo odstopanja, in z nekritičnostjo njihovih izjav, postopnim sprejemanjem njihovih idej in prepoznavanjem le-teh kot genijev, je organizacija prepoznana kot ponerološka. Organizacija se preobrazi in prevzame nove ideje, ki poškodujejo posameznikov čut za kritično presojo. Posamezniki, ki jim čut ostane, zapustijo organizacijo, ker je prišlo do sprememb in ciljev organizacije, hkrati pa določen delež novih idej odnesejo s seboj, saj so jih že ponotranjili.

Vse družbe ponotranjijo določeno stopnjo spoštovanja in poslušnosti do avtoritete, saj je brez tega skupinsko življenje nemogoče. Ko pa je avtoriteta in njeno delovanje pod vprašajem, se poveča možnost za izbruh destruktivnih družbenih procesov.

Ko poneroški proces zajame vladajoči razred, narod ali ko je opozicija zatrta, lahko govorimo o makrodružbenem fenomenu.

Tudi ta fenomen ima dve fazi:

- 1) Je obdobje, ko v družbi prevladuje duhovna kriza. Izčrpajo se idejne, moralne in religiozne vrednote, ki ohranjajo družbeno kohezijo. Narašča egoizem posameznikov in skupin, vezi moralne dolžnosti in družbenega mreženja pa popuščajo. Zaradi dominacije postranskih zadev ni več prostora za prevpraševanje javnih zadev in prihodnosti. V družbi in med posamezniki prihaja do usihanja vrednotnega sistema. Vlada postane paralizirana in nezmožna reševanja problemov, ki bi bili v drugačnih okoliščinah lahko rešljivi (Lobaczewski 2006, 174).

Proces družbene rekonstrukcije se bo začel z vakuumom v družbenem življenju, ki bo najprej viden v političnem kaosu. Da se slednjega rešimo, sta potrebni dolžnost delovnih posameznikov, da v vseh sferah družbe aktivno sodelujejo v družbenem procesu, in drugič, da se vzpostavijo organizacije, ki bodo preprečevale družbeni kaos.

Zaradi kaosa, razpada družbenih in političnih sistemov, družbenih kriz, razočaranja nad političnim ter naglih sprememb politike zaradi zunanjih vzrokov, pride v družbi do množičnega vrednotnega vakuuma, ko notranje strukture nenadoma in naglo propadejo, s tem pa se ustvarijo pogoji za spremembo notranjih struktur⁵. V družbi se tako rekoč čez noč spremenijo stališča in vrednote, njihov pomen in veljava postaneta nična, zato se jim nekateri težko prilagodijo (Pečjak 1995, 115–116).

Vrednotni vakuum povzroči vrednotno krizo, propadejo osrednje vrednote in ni več kohezije vrednot. »Notranje strukture ne tvorijo več enovitega sistema oziroma ideologije, so nekako »izgubljene«, brez medsebojnega veziva, med njimi nastane kognitivno neskladje, razlika med stališči in vedenjem se poveča« (Pečjak 1995, 117). Ob propadu prejšnjega sistema obstoječe norme, stališča, kriteriji in vrednote propadejo, postanejo vprašljive, nekoristne, nove pa še niso konsolidirane, jih sploh ni ali pa niso povezane med seboj. Izhod je pridobitev novega sistema, ki nadomesti prejšnjega (Pečjak 1995, 117–118).

---

⁵ Primer tega je npr. propad nacizma in komunizma, jugoslovanski spor z Informbirojem, ipd.

Tako stanje v družbi Durkheim poimenuje (v Šram 2007, 103–104) anomija, pri čemer gre za stanje brez vrednot. V njem se ne spoštujejo zakoni, običaji in norme, pojavlja se družbena nestabilnost, dezorganizacija in nedelovanje družbenega sistema, ki je rezultat zloma normativnih predpisov. Posamezniki začutijo negotovost in strah ter začnejo delovati atomizirano in individualistično. S tem postaja anomija socialnopsihološki konstrukt, ki zajema odsotnost norm, občutek nemoči, neperspektivnost in nezaupanje v druge (Šram 2007, 103–104). Za doseganje ciljev začnejo uporabljati odklonska vedenja, kar je še posebej značilno za novonastale države v obdobju tranzicije iz socializma (Miluska v Šram 2007, 103–104). Ljudje imajo občutek, da imajo nad svojim življenjem in posledicami svojih dejanj zelo malo nadzora, zato za svoja dejanja krivijo korupcijo, pokvarjenost in obnašanje drugih ljudi (Rotter v Šram 2007, 103–104).

- 2) Druga faza ponerološkega procesa je zaznamovana s krvavimi tragedijami, revolucijami, vojnami in padci imperijev (Lobaczewski 2006, 174).

Pojavijo se vzorci socialne patologije, kot so: porast kriminala, alkoholizma, prostitucije, posilstev, nasilje itd.

Da bi razumeli pomen nasilja v katerikoli skupini, moramo upoštevati kulturo, politični sistem in njegove procese, vlogo voditeljev, psihološke procese skupine kot tudi psihologijo posameznika v skupini. Ekonomski problemi, politični konflikti, velike družbene spremembe pripeljejo do kaosa, družbene zmede in pomanjkanja, ljudje pa jih ne znajo obvladovati. Ker se problemi ne rešujejo kolektivno, pride do psiholoških in družbenih procesov, pri katerih si manjše skupine znotraj družbe začnejo nasprotovati. Posamezniki se počutijo nemočno, zato se zaradi občutka pripadnosti in povezovanja pridružijo skupini, s tem pa zvrnejo krivdo na drugo skupino. V njej iščejo krivca in prevzamejo vrednote skupine (Staub 1999, 182).

Pomembno vlogo v razvoju družbenih patologij igrajo tudi voditelji in ekonomske elite. Nekateri vedno širijo željo po nasilju, propagirajo uničujoče ideologije, krepijo zgodovinske antagonizme, skrbijo za ohranjanje razlik v moči in statusu ter ustanavljajo organizacije, ki postanejo potencialni mehanizmi za nasilje (paravojaške organizacije).

Zgoraj omenjeno obnašanje voditeljev največkrat razlagajo kot željo za pridobivanje privržencev, ohranjanje moči in vpliv nad njimi, vendar ne smemo pozabiti, da tudi voditelji

živijo v isti destruktivni kulturi in ideologiji. Pasivnost opazovalcev omogoča nadaljevanje in širitev nasilja.

Ljudje, ki so razvili močno spoštovanje do avtoritete, se hitro prilagodijo hierarhičnemu sistemu. Raje imajo red in predvidljivost, radi so vodeni, počutijo pa se močne, ko imajo avtoriteto nad tistimi, ki so v hierarhiji nižje. Storilci nasilnih dejanj pa se še hitreje poenotijo z novo destruktivno ideologijo kot drugi (Lifton v Staub 1999, 186–187). Tako so diktatorji svojo moč gradili na neodgovornosti množic, pripadniki množice pa so postali servilni privrženci (Reich 1946, 272).

Revolucije so ekstremni izraz političnih sprememb, ki vključuje hitro in nasilno uničenje obstoječih institucij, vključevanje novih skupin v kreacijo političnega in novih političnih institucij (Wilson 1983, 56).

Osebe, ki zasedajo vodilne položaje, nosijo odgovornost za vire, sredstva in moč prisile, določajo ideološko usmeritev družbe, ki vpliva na življenje vseh pripadnikov družbe ter manipulirajo z občutki in simboli. S tem so vzor in primer vzornega vedenja drugim članom družbe, zato imajo lahko njihova dejanja velik in negativen vpliv na družbo. Vladajoči delijo cilje in vrednote družbe, s tem pa utrjujejo in legitimirajo obstoječi družbeni red, vendar vedno pride do tenzij med vladajočo in nevladajočimi skupinami (Wilson 1983, 61–62).

Cilji in želje določene družbe so vedno povezani z njenim setom vrednot ter družbenimi in ekonomskimi pogoji, ki določajo redistribucijo pravic in dolžnosti in ki legitimirajo vzorce vladanja (Wilson 1983, 62). V vsakem sistemu poteka tudi interakcija med ljudmi, ki imajo različne stopnje moralne razvitosti. Te pripeljejo do izkoriščanja vladajoče pozicije z namenom pridobivanja bogastva in moči peščice ljudi, dolžnost in odgovornost pa zamenjajo sebični interesi in preračunljivost. Vrednote, ki so služile za zadostitev potreb celotne družbe, so zamenjane z vrednotami vladajočih in sedaj ščitijo izkoriščevalski nadzor vladajočih nad posamezniki. Prihaja do neskladja med vrednotami, ki so utemeljevale družbeni red ter novim setom vrednot, ki so ga ljudje prevzeli (Wilson 1983, 64–69).

V t.i. »srečnih časih« miru, ki temelji na družbeni nepravčnosti, otroci privilegiranih razredov v podzavest zatrejo dejstvo, da njihovi starši pridobivajo bogastvo na račun družbene neenakosti. Odrastejo s simptomom histerije in to prenašajo na naslednjo generacijo, ki te

značilnosti razvije v še večji meri. Ti vzorci se iz privilegiranega razreda širijo v druge pore družbe, dokler se ne soočijo s prvim kriterijem ponerologije – atrofijo naravnih kritičnih zmožnosti s spoštovanjem do patoloških posameznikov. Ko se te navade podzavestno razširijo na makro družbeno raven, poskuša družba razviti prezir do kritik, cenzura ni potrebna, saj so državljani sami svoji cenzorji. Občutek družbenih vezi izgine, družba se razdeli v manjše skupine, ki so med seboj sovražne. Če družba ne more mimo omenjenega procesa histerije, si lahko obetamo tragedije (Lobaczewski 2006, 176–177).

Sklepamo lahko, da ponerološki proces poteka tako, da se s pojavom posameznikov s psihopatološkimi značilnostmi in njihovim vplivom v družbi začnejo spreminjati vrednote in ideologija, ki jo vrednote določajo. Polje za te spremembe se najpogosteje ustvari v obdobju kriz in vrednotnega vakuuma, ko ljudje niso več sposobni ravnati v skladu s svojim osebnim moralnim kompasom, zato zgolj slepo sledijo dejanjem drugih ter ne prevprašujejo svojih in drugih dejanj, posledično pa se začnejo tolerirati in sprejemati odklonska vedenja. Druga faza ponerološkega procesa predstavlja skrajna dejanja nasilja, s katerimi voditelji utrjujejo svojo oblast ter utrjujejo družbeni red.

2.2.3 Ponerološka združenja

Gre za vsako skupino ljudi, ki stremi k politični moči z namenom, vsiljevanja primerne zakonodaje v imenu primerno zastavljene ideologije, doseganja prednosti v obliki nesorazmerno deljene blaginje ter z namenom zadovoljevanja želje po moči.

Značilnosti teh organizacij so: člani izgubijo zmožnost prepoznave patoloških posameznikov, njihovo vedenje pa definirajo in razumejo kot fascinantno, herojsko in melodramatično; v teh združenjih je velika koncentracija posameznikov, ki imajo različne patološke anomalije. Te so pomembne, ker z njimi ustvarijo značaj, aktivnosti, razvoj in propad posameznega združenja (Lobaczewski 2006, 158). Med te organizacije štejemo kriminalne združbe, mafijo, tolpe, klike; združbe, ki se spretno izmikajo zakonu, da bi dosegle korist. Tovrstne skupine stremijo k politični moči z namenom, da uzakonijo prakse, ki jim prinašajo koristi in moč.

Skupna značilnost teh združenj je izguba sposobnosti prepoznave patoloških posameznikov, ki so jo imeli člani združenj, dejanja posameznikov pa interpretirajo kot heroična. Združenja

sestavljajo predvsem posamezniki z različnimi psihološkimi anomalijami, ki postanejo orodje v rokah voditelja, s tem pa je inherentno povezan karakter, aktivnosti, razvoj in tudi ukinitve združenja.

2.3 Pomen ideologije za ponerologijo

Vsaka ponerološka organizacija ali skupina ima svojo ideologijo, ki opravičuje organizacijske aktivnosti in njene člane oskrbuje z motivacijsko propagando. Ideologija primarne ponerološke organizacije je ustvarjena skupaj z nastankom te organizacije. Normalni ljudje jo dojemajo kot nasprotje prevladujočih konceptov, pomenljivo ter morda celo komično. Sekundarna ponerološka organizacija pa prvotno ideologijo prevzame, vendar spremeni njene funkcije in cilje (Lobaczewski 2006, 164–165). Ideologija ne potrebuje zagovornikov, ampak oni potrebujejo njo, da lahko uresničijo svoje cilje (Lobaczewski 2006, 166).

Vsak družbeni red ustvari v svojih članih družbe strukturo in predispozicije, ki so potrebne, da se zadosti osnovnim potrebam prevladujočega reda. Brez tega tudi vojne ne bi bile mogoče. Torej je prevladujoča ideologija tista, ki jo poseduje in podpira vladajoči razred, pomagajo pa ji tudi kontradikcije v ekonomski strukturi družbe. Razred, ki vlada, poseduje tudi ideološko moč. Ali drugače: vladajoče ideje niso nič drugega kot ideološka ekspresija obstoječih materialnih pogojev, ki vladajoči razred ohranjajo pri vladavini (Reich 1946, 18–19).

Pod določenimi zgodovinskimi pogoji je lahko ideologija družbenih gibanj podvržena ponerološkemu procesu. Njena homogenost se uniči preko šibkih točk, ki so posledica človeške miselnosti in čustev, ali pa se okuži s primitivnim materialom od zunaj, ki vsebuje ponerološke faktorje. Vzrok za okužbo je lahko prevladujoči družbeni sistem s svojimi zakoni in navadami, ki temeljijo na primitivni tradiciji ali imperialistični sistem vladavine. Večja in resničnejša je ideologija, dlje časa bo odmaknjena od človeške kritike (Lobaczewski 2006, 166–167).

Ideologija vsake družbe ne le odseva njene ekonomske procese, ampak ima tudi funkcijo usidranja ekonomskih procesov v psihološko strukturo posameznika družbe. Na posameznika vplivata dva pogoja: direktni oziroma takojšen vpliv ekonomske in družbene pozicije ter indirektna – ideološka struktura družbe. Tako ideologija nima zgolj vloge reprodukcije v ljudeh, temveč pomeni tudi njen vpliv na strukturo in delovanje ekonomske baze. Primer

takšnega delovanja ideologije je, prehod med obema svetovnjima vojnama, ko je imperialistična ideologija spremenila strukturo delavskih množic v smer imperializma in težnje po njem (Reich 1946, 13–14).

Če gledamo zgolj ekonomske potrebe in ne opazimo nezavednega trpljenja avtomatizirane osebe, potem ne zaznamo nevarnosti, ki grozi naši kulturi na človeški bazi. Slednja pa pomeni sprejemanje katerekoli ideologije in voditelja, če ta obljubi politično strukturo in simbole, ki bodo dali pomen posameznikovemu življenju (Fromm 1942, 220–221).

Staub (1999, 182–184) na podlagi svojih raziskav o nasilju in genocidu ugotovi, da ljudje ponotranjijo ideologijo skupine, ki so se ji pridružili, ta ideologija pa identificira sovražnike skupine, ki zavirajo njen uspeh. Taki psihološki in socialni procesi pomagajo potrditi pripadnost, identifikacijo in povezavo znotraj skupine, ponujajo možnost učinkovitosti in nadzora ter nov način razumevanja realnosti. Ideološka gibanja so zelo učinkovita orodja za zadovoljevanje osnovnih potreb, ideologije pa so vedno tudi del generacije genocida in množičnega nasilja. Slednje se spreminja in evolvirajo skozi čas, s tem pa se spremeni osebnost posameznikov, družbene norme, institucije in kultura ter posledično ves sistem, zaradi katerega so nasilna dejanja še lažje uresničljiva. Ljudje za svoja dejanja krivijo žrtve. Običajna načela in vrednote, ki prepovedujejo nasilje, se zamenjajo z "višjimi", ki izvirajo iz nove prevladujoče ideologije, kot so zagovarjanje čistosti, dobrote, blaginje, ustvarjanja boljše družbe. Ti cilji so doseženi le, če so vse žrtve uničene.

Ker se spremenijo norme, postane tudi vedenje, ki bi bilo prej povsem nesprejemljivo, normalno, običajno. Institucije začnejo služiti nasilju, družba se transformira, pride do preobrata moralnosti. Ubijanje postane edina moralna, normalna stvar⁶.

Staub (1999, 185) izpostavi tudi ideologijo antagonizma, ki poudarja percepcijo videnja drugih kot sovražnike, sovražnost v tej skupini pa je njen integralni del. Vse, kar se dobrega zgodi drugim, vname sovražnost. Ideologija sproži mišljenje, da bo svet lepši brez drugih. Ko ta devalvacija postane del kulture, literature, umetnosti in medijev, je prepletena v družbene institucije. Prav tako daje možnost vzponu diskriminacije in drugih institucionaliziranih form antagonizma ter postane odporna na spremembe. Tudi če je nekaj časa ne omenjamo, ostane

---

⁶ Tipični primer tega je nacistična Nemčija, genocid v Ruandi in genocid Turkov nad Armenci.

globoko zasidrana v strukturo kulture in se lahko ponovno pojavi takoj, ko so vzpostavljeni pogoji za vzpon nasilja.

Na tem mestu je potrebno poudariti še vlogo jezika oziroma diskurza, ki nove pomene identificira na podlagi vladajoče ideologije in jih poveže z najnovejšimi šalami v družbi. Na takšen način jih približa posameznikom in z njimi rekonstruira družbene povezave.

2.4 Patokracija kot oblika vladavine

Lobaczewski (2006, 193–194) patokracijo definira kot sistem vladavine, v katerem majhna skupina patoloških posameznikov prevzame nadzor nad družbo normalnih ljudi. Vladavina patokratov ne more bit trajna in je obsojena na propad, saj večina segmentov družbe postane do patokracije sovražna in jo uspe na nek način strmoglaviti.

V patokraciji vse vodstvene funkcije prevzamejo osebe s psihopatološkim značajem, polja družbenega življenja se ne morejo razvijati, pride do paralizacije družbe (Lobaczewski 2006, 194–195).

Tudi Pečjak (1995, 75) poudarja, da v nenormalnih razmerah, kot sta ekonomska kriza in vojna, uspevajo duševno moteni voditelji, saj veliko obljublajo in ponujajo rešitev tedaj, ko je drugi ne vidijo, in jim ljudstvo zato sledi.

Še posebej v času kaotičnih družbenih pogojev je politiku, ki želi na oblast, potrebna le velika doza prebrisanosti, nevrotične ambicije in neusmiljenosti (Reich 1946, 312–313). Prav tako lahko hitro spremeni svojo ideološko naravnost, in tako rekoč, nikomur ne odgovarja za svoja dejanja (Reich 1946, 314–316).

Za razvoj patokracije niso določeni nikakršni zakoni zgodovine. V obdobju krize morajo obstajati, biti prisotni določeni faktorji in okoliščine, ki povzročijo degeneracijo družbenega sistema in razvoj patokracije. Vzroki zanjo so potencialno prisotni v vseh družbah, pogojeni pa so z intenziteto histerije v družbi. Ta fenomen je težko objektivno identificirati, ker se skriva v eno izmed ideologij, ki predstavlja določeno ero in kulturo, razvija pa se v družbenih gibanjih. Rezultat patokracije je izredna krutost, do katere prihaja v »slabem, nesrečnem«

obdobju ter ni razumljiva z vidika osnovnih človeških konceptov (Lobaczewski 2006, 183–184).

V ponerološkem procesu patokracije posamezniki prevzamejo ideologije, kreirane s strani že doktriniranih, večinoma psihopatološko obremenjenih ljudi, te ideologije razširijo z vpeljavo svojih lastnih idej in pogledov, ki so popolnoma intolerantni do drugih. Tako ideologijo umestijo v ustrezno propagandno formo, ki jim služi, da jo razširijo v družbo. Ta proces se skozi čas še krepi. Ideologija vpliva na aktivnosti gibanja in je ključna motivacija za njene člane (Lobaczewski 2006, 189).

Tako se gibanje kot tudi ideologija preobrazita ter prilagodita v tej meri, da poosebljata želje posameznikov s patološkimi deviacijami ter postaneta zgolj karikatura prvotne izvirnosti. V tej fazi imajo velik vpliv psihopatični posamezniki, zagovorniki prvotne ideologije so utišani ali zatrti. Ideologija, ki bi osvobodila družbeni razred in narod neenakosti ter nepravičnosti, deluje za psihopate zelo prijazno, zato se v ta gibanja včlanijo z vojno, revolucijo in želijo s svojimi nerealističnimi upanji doseči spremembo. Vzpenjajo se po organizacijski lestvici, pridobivajo vpliv ter prilagajajo ideje in vsebino gibanja svojim lastnim interesom (Lobaczewski 2006, 189–192).

Če tako gibanje zmaga v imenu svobode, blaginje in družbene pravičnosti, vodi v transformacijo političnega sistema, to pa dalje v makro družbeni fenomen. V tem sistemu je normalen posameznik kriv, ker ni psihopat in je sposoben le za težko in nepomembno delo (Lobaczewski 2006, 193).

Ljudje, ki so prvotno ideologijo poenotili še preden je bila ta izrojena s strani patokratov, spoznajo, da imajo opraviti z nečim drugim, za kar so sprva mislili. S tem namenom patokrati, da bi ohranili moč, uporabljajo vse metode terorja in uničevalnih politik, z namenom preprečiti upor ljudi, ki imajo patriotska čustva ter vojaško znanje. Pri tem uporabljajo tudi sredstva indoktrinacije. Zgrajen je obsežen in aktiven sistem indoktrinacije, v katerem veliko vlogo igra prenovljena ideologija, ki spreminja mišljenje ljudi in družbe. Z njo želijo patokrati v družbo vnesti njihove percepcije, ideje vladavine, vladanja ter pripraviti ljudi do tega, da bi patokracijo sprejeli kot »normalno« obliko vladavine (Lobaczewski 195–196).

Despoti in vladajoče klike lahko uspejo v dominaciji in izkoriščanju svojih sodržavljanov, vendar so ti sistemi obsojeni na propad, saj pride do strahu, sumničenja, osamljenosti in

večina družbe postane onesposobljena, ne more več delovati v skladu z učinkovitostjo in inteligentnostjo. Celi narodi in družbene skupine so lahko izkoriščani, vendar slej ali prej reagirajo bodisi z apatijo, oslavitvijo inteligence, veščin in spretnosti, ki služijo njihovim vodilnim, ali pa v njih nastane tako velik občutek jeze in uničevalnosti, da so pripravljene uničiti vladajočega, njegov sistem in sami sebe. Sprememba, ki se bo zgodila in v katero smer bo vodila, je odvisna od ekonomskih in političnih dejavnikov, kot tudi duhovne klime, v kateri ljudje živijo (Fromm 1955, 18–19).

Zupančič (2012, 49–51) pravi, da se na pozicijah moči znajdejo narcisi, ki z ustvarjanjem psihotičnega stanja izgubijo stik s stvarnostjo, resnična dobrobit družbe pa jim je zadnja skrb. Takšni posamezniki so nori, njihov glavni cilj je uničenje, demokratični proces kot predmet populacije pa postane farsa samega sebe. Poudarja, da veliko posameznikov na pozicijah oblasti ne poseduje nobenega političnega programa in nima vizije, kaj naj z oblastjo počne, zato država nima vodstva.

Avtorji v njej rastoči pojav paničnih napadov obravnavajo kot simptom vse bolj razdrobljene družbe, ki jo opredeljuje kompleksnost, rastoča negotovost in razkrajanje družbenih omrežij podpore. Panični napadi so torej v enaki meri odraz posameznikove stiske in odsev širšega družbenega konteksta. In pri tem niso izjema. Če na človekove psihične težave pogledamo iz zgodovinskega zornega kota, bomo verjetno opazili, da vsako obdobje zaznamuje tudi zanj bolj značilna psihopatologija (Flajs 2012, 124).

Ko osebe s psihopatološkimi značilnostmi prevzamejo vodilne pozicije, te značilnosti postanejo sprejemljive, saj jih predstavljajo in producirajo tisti, ki naj bi bili t.i. stebri ljudstva, njihov zgled, ljudje pa jih posledično začno sprejemati kot družbeno neoporečne. Te psihopatološke karakteristike postanejo novo vodilo v družbi, spremenijo in na novo definirajo prevladujoče vrednote, norme in družbene prakse v prid teh karakteristik. Tako psihopatološke lastnosti postavijo temelje za vzpon posameznikov s psihopatološkimi motnjami in njihovih uničljivih dejanj za družbo. Tolerirajo se prakse, ki so v preteklosti veljale za povsem nesprejemljive, kot denimo nepotizem, korupcija, kraje, klientelizem. Ljudje, ki skušajo na težave in sporna dejanja opozarjati, so utišani in odrinjeni na rob družbe, saj oni veljajo za tiste z odklonskimi stanji. V družbi namreč prevladuje nov vzorec vrednot, ki so kljub spornosti postale sprejemljive.

Patokracija kot vladavina oseb s psihopatološkimi značilnostmi predstavlja sistem vladanja, ki družbene vrednote in ideologijo povsem spreobrne in prilagodi peščici posameznikov, ki jih največkrat vodijo sebični interesi in želja po moči. Celotna družba prevzame psihopatološke vrednote in drvi v propad, saj psihopatološki posamezniki največkrat niso sposobni dojemanja realnosti, dolgoročnega načrtovanja in vizije razvoja, temveč sledijo le trenutnim situacijam.

3 EKSPERIMENTALNI DEL – ŠTUDIJA PRIMERA

V eksperimentalnem delu proučevanje namenimo konkretni študiji primera – Sloveniji. Namen študije je poskus osvetlitve posledic ekonomske in politične krize, do katere je v Sloveniji prišlo v letih 2008 in 2009 ter trajajo še danes. Hkrati bomo proučevali tudi možne povezave, ki jo igrajo osebne značilnosti ter vrednote Slovencev v odnosu do krize in iskanje rešitev za izhod iz nje.

Poskušali bomo osvetliti trenutno politično stanje v Sloveniji, vlogo elit/političnega razreda oziroma nosilcev moči v slovenski družbi in njihov vpliv na spreminjajoče se vrednote Slovencev. Dogajanje bomo skušali strniti v konkretno sliko politične skupnosti, pri tem pa iskali korelacije s ponerologijo in njenimi vidnimi značilnostmi. Poskušali bomo analizirati, ali se Slovenija nahaja v ponerološkem procesu in vrednotnem vakuumu. Predvidevamo, da veliko vlogo igra vrednotna kriza, ki jo povzroča prevpraševanje ekonomskega in političnega razvoja, ki ga je načrtoval politični razred od osamosvojitve do danes ter napeljuje na ponerološki proces in stanje primarne integracije.

Ob spreminjajoči se evoluciji vrednot, ki je posledica prehoda iz socialističnega družbenega in političnega sistema v demokracijo, želimo izpostaviti, da so se v družbi s pomočjo osebno-kulturne konvergenca ukoreninile bolj individualistične in neoliberalno usmerjene vrednote. Te ne sovpadajo več z nekdanjim političnim sistemom in nekatere vrednote slabijo, medtem ko se druge krepijo in v času kriznih stanj ter ob trku teh vrednot povzročijo vrednotni vakuum. Tu posamezniki ne znajo več ravnati ter presojudati v skladu z moralnim kompasom, s tem pa se ustvari polje za vznik in favorizacijo skrajnih ideologij in posameznikov, ki vodi v ponerološki proces, posledično pa v patokracijo.

3.1 Modalna osebnost družbe s populističnim potencialom

Modalno osebnost zajemajo vzorci obnašanja in osebnostne lastnosti, ki so značilne za večino posameznikov določene družbe. Gre za ustaljene osebnostne vzorce in lastnosti, ki so v družbi najbolj vidni in v njej prevladujejo. Vključuje tiste koncepte, ki so najbolj dovzetni za obstoj obstoječih kulturnih vzorcev, ideologij, političnega in družbenega reda. Skozi čas so se za pojmovanje teh skupnih kolektivnih lastnosti posamezne skupine uporabljali različni termini, kot so: nacionalni značaj, družbeni karakter, temeljna osebnost, komunalna osebnost, modalna osebnost, itd.

Linton (v Musek 1994, 26) navaja, da je temeljna osebnost struktura osebnosti, ki je skupna večini članov družbene skupnosti in je posledica prejšnjega skupnega izkustva.

Osebnostna struktura je skupek osebnostnih značilnosti, ki so značilne za posamezno skupino, jo razlikujejo od drugih in so posledica zgodovinskih razmer ter okolja, v katerem skupina živi in deluje. Musek poudarja, da je osebnostna struktura skupine – naroda pomembna za razlago nekaterih nacionalnih pojavov, ki jih brez te težko razumemo (Musek 1997, 200; Musek 1999, 12).

Pojem modalne osebnosti v strokovno literaturo vpelje Honigman, njeno strukturo pa razume kot skupek kulturno socializacijskih, sorodnih in genetskih vplivov ter dedne zasnove pri pripadnikih neke širše skupnosti (Musek 1994, 26).

Fromm podobno definira pojem družbenega karakterja, ki ga opredeli kot glavno jedro. Tega delijo vsi člani družbe ter vključuje tiste lastnosti, ki ljudem ustrezajo v družbenem okolju. Fromm istočasno poudarja tudi vpliv ekonomskih in političnih dejavnikov (npr. v industrijski družbi so cenjene osebnostne lastnosti kot disciplina, red in točnost) (Inkeles 1995, 29). Vsaka družba je strukturirana in deluje na podlagi pogojev, ki vključujejo metode produkcije in distribucije, industrijskih tehnik, podnebja in okolja, velikosti populacije, političnih in geografskih faktorjev, kulturne tradicije in vplivov, ki jim je družba izpostavljena. Skozi te dejavnike se oblikuje družbeni karakter, katerega naloga je delovanje in oblikovanje družbe, hkrati pa skozi njega lahko razberemo delovanje, mišljenje in čutenje posameznikov (Fromm 1942, 239; Fromm 1955, 77).

Vse zgoraj navedene oblike proučevanja osebnosti združujemo pod pojmom nacionalni karakter oziroma nacionalni značaj, ki vsebuje komponente vseh zgoraj navedenih tipov preučevanj. Tako nacionalni značaj skuša pojasniti vpliv osebnostih karakteristik posameznikov in različnih dejavnikov, kot so okolje, ekonomija, politika, na njihovo obnašanje, ravnanje ter vedenjske vzorce v posamezni kulturi. Nacionalni karakter je kompleksen pojem, zato je pomembno, da ga najprej umestimo v znanstveno raziskovanje.

Raziskovanje nacionalnega karakterja izvira iz antropoloških študij Margaret Mead in Ruth Benedict, ki sta na podlagi zamejitve nacionalnih mej med posameznimi narodi in etničnimi skupinami proučevali posamezne družbe in njihove kulture (Neiburg in Goldman 1998, 59–60). Vsaka kultura razvije posamezne kulturne vzorce, načine življenja in obnašanja, ki jo ločijo od drugih kultur in so na posameznem območju, kjer družba živi, vidne, ter jo hkrati tudi določajo. Ti vzorci se skozi generacije reproducirajo in razlagajo njihovo vedenje, zato je nacionalni značaj percepiran kot temeljna nacionalna družbena osebnost in nacionalni mentalni program. Ta tvori bistvo oblikovanja nacionalne kulture in neposredno vpliva na vedenje posameznikov, porabnikov in organizacij (Neiburg in Goldman 1998, 62; Huettinger v Rašković in Svetličič 2012, 782).

V poznejših raziskovanjih se pojavijo dvomi glede upravičenosti in relevantnosti študija nacionalnega značaja, saj pride do metodoloških pomislekov, da opazovanja zgolj določenega segmenta družbe ne moremo generirati na celotno kulturo in s tem napovedovati vedenja in odzivov celotne kulture. V študijah je vidna tudi ideološka obremenjenost raziskovalcev, ki ne morejo objektivno prepoznati in določiti reprezentativnih vzorcev, ki veljajo za posamezno družbo (Neiburg in Goldman 1998, 68–73).

Danes pa nacionalni značaj zopet pridobiva na svoji relevantnosti. Tako na primer Rašković in Svetličič (2012) s pomočjo drugih avtorjev na polju mednarodnih odnosov predstavljata vlogo nacionalnega značaja. Tako si lahko s preučevanjem nacionalnega značaja pomagamo pri napovedih konkretnih odzivov na politike, preučujemo vpliv vrednot in drugih socio-kulturnih značajskih lastnosti na obnašanje in oblikovanje politik, soodvisnost kulture in osebnosti, pojasnjujemo korelacijo med osebnostjo posameznika in njegovim nacionalnim značajem ter odkrivamo resničnost stereotipov, ki veljajo za določeno kulturo. Zaradi hitrih in nenadnih sprememb se družbe naglo spreminjajo, zato poskušamo s proučevanjem nacionalnega značaja pojasniti te spremembe in njihov vpliv na osebnostne karakteristike

posamezne proučevane populacije, ki na podlagi ponotranjenja posameznih vrednot sooblikuje naslednje generacije kot tudi kulturo samo.

Nacionalni značaj je edinstven za nacionalno, etično ali rasno skupino. Obsega samo tisti del osebnosti, ki je značilen za vso skupino (Pečjak 1994, 76). K značaju spadajo osebnostne lastnosti, stališča, vrednote in druge notranje strukture (Pečjak 1994, 51).

Nacionalni karakter se nanaša na trajne osebnostne karakteristike in vzorce, ki so modalni med odraslimi člani družbe. Predstavljajo temelje za človekovo mišljenje in ravnanje, so gonilo za vzdrževanje ali spremembo družbenega reda (Inkeles 1995, 30–33).

Nina Asja Kovačev (1997, 49) trdi, da je nacionalni karakter predstava o trajnejših značilnostih določenega naroda. Vključuje prevladujoče osebnostne lastnosti in življenjski slog ter zrcali odnos neke družbe do drugih in same sebe.

Tako Musek (1994) kot Trstenjak (1991) pravita, da je nacionalni karakter kompleks modalne osebnosti oziroma skupnostnih značilnih lastnosti pripadnikov populacije na določenem prostoru. Opozarjata, da ta ne velja za vse pripadnike, velja pa za večino, hkrati pa nacionalni karakter vsebuje še stereotipe, ki so značilni za tisto populacijo.

Raziskovanja skupnostnih lastnosti slovenske populacije sta se podrobneje lotila psihologa Anton Trstenjak in Janek Musek. Trstenjakove (1991) ugotovitve temeljijo na večletnem opazovanju, medtem ko je Musek v svoji raziskavi psihološkega portreta Slovencev (1994) uporabil znanstvene metodološke pristope, ki se uporabljajo za ugotavljanje skupnih značilnosti populacije. Musek poudarja, da ne gre za potrjevanje stereotipov, prevladujočih predsodkov o posamezni kulturi, ampak lahko izsledki raziskave nekatere stereotipe potrdijo oziroma podajo podlago in razlago za njih. Njuna spoznanja bomo podrobneje predstavili v nadaljevanju, pozornost pa bomo namenili tudi Muskovi teoriji osebnostno-kulturne konvergence.

3.1.1 Anton Trstenjak

Trstenjak v svoji knjigi *Misli o slovenskem človeku* (1991) med prvimi opiše psihološke značilnosti Slovencev in slovenskega naroda. Med dejavniki, ki oblikujejo osebnostne lastnosti, izpostavi čas, civilizacijske okvirje, kot je urbanizacija in industrializacija ter z njo povezane miselnost kolektivnosti, izkušnje zgodovine in zgodovinskih političnih razmer ter kulturo.

Izpostavi mejnost oziroma marginalnost, saj je slovenski prostor majhen in na vsa zemljepisna središča vpliva bližina meje. Konsekvenca mejnosti je vpliv od zunaj in stalna asimilacijska izmenjava z zunanjim svetom (Trstenjak 1991, 12–14). Obmejni narod se drugim – sosednjim prilagaja, se z njimi primerja in je tudi preseljevalni, kar je še najbolj opazno z »begom možganov«. V tujini namreč deluje veliko število slovenskih znanstvenikov (Trstenjak 1991, 75).

Nadaljuje (1991, 14–16) z razdeljenostjo, še posebej politično, ker je bil narodu na podlagi zgodovinskih dejavnikov razdeljen med različne države in se je oblikovala le lokalna, pokrajinska zavest oziroma skupnostne značilnosti. Tako lahko rečemo, da so npr. za Kranjca značilna trdost, grčavost, značajnost in zvestoba, za Štajerca pa prijaznost, gostoljubnost, itd. Čeprav naj bi na lokalnem nivoju za Slovence veljale različne značilnosti, Trstenjak opaža tudi skupne značilnosti naroda.

Izpostavi discipliniranost, ker naj bi Slovenci veljali za pridne, poštene, delovne, odgovorne in vdane ljudi (Trstenjak 1991, 16), vendar pri tem opozarja, da čedalje bolj upadajo, zlasti poštenost in lastna odgovornost, ki jo ljudje vse bolj prelagajo na skupnost (Trstenjak 1991, 118).

Prav prelaganje odgovornosti je v današnji družbi še vedno prisotno, ko pripadniki političnega razreda in ekonomskih elit, ki naj bi državljanom dajali zgled, niso pripravljeni sprejeti odgovornosti za svoja dejanja, jih ne priznajo in trdijo, da so obtoženi po krivici. Za obtožbe in posledice lastnih dejanj krivijo druge ter največje breme znašajo na državo, ki naj ne bi ustvarila ugodnih pogojev za delovanje. Pozornost je namenjena tudi čedalje večjemu pojavu nepoštenosti, ki se odraža skozi korupcijo, klientalizem in nepotizem, pridobivanje delovnih mest in položajev na bazi osebnih poznanstev in ne več na podlagi sposobnosti. Tako bi lahko dejali, da so se osebnostne značilnosti skozi daljše časovno obdobje spremenile, kar je

zagotovo tudi odraz prevzemanja tranzicijskih in kapitalističnih idej ter vzpostavljenih pogojev za nepošteno in neodgovorno delovanje.

Sledi ji ustvarjalnost, ki je vidna na polju kulture, poezije, literature, umetnosti, znanosti, inovacij, na drugi strani pa jo zavira samomorilnost, ki je nasprotje narodnostne, politične in državljanske ustvarjalnosti (Trstenjak 1991, 19–21). Trstenjak (1991, 21–23) poudarja, da kljub slovenski ustvarjalnosti na znanstvenem, književnem in umetniškem področju, ta ne velja za politično. Politike označi kot nebojevite in nezmagovite kimavce obstoječi oblasti, saj naj ne bi bili pripravljeni samostojno misliti, govoriti in odločati. Osredotoči se tudi na poštenost, ki za Slovence velja, vendar naj bi čedalje bolj bledela (Trstenjak 1991, 26).

Nevrotičnost slovenskega človeka se izraža skozi občutljivost, zamerljivost, prepirljivost in zavist, pikolovstvo, depresivnost, malodušnost in občutek manjvrednosti do drugih narodov (Trstenjak 1991, 26–27).

Sprtost Slovencem ni tuja, predvsem na religiozni bazi, ki se je preko druge svetovne vojne razvijala skozi državljansko vojno, v zadnjih dveh desetletjih pa je opazna tudi sovražnost do drugih narodov bivše Jugoslavije, ki so v Slovenijo prišli kot delavci in si tu ustvarili življenje (Trstenjak, 1991, 32–34).

Trstenjak kot osebne značilnosti slovenskega človeka izpostavi: mejnost, razdeljenost, discipliniranost, ustvarjalnost in sprtost ter s temi značilnostmi povezane vrednote. Za nekatere meni, da upadajo, predvsem poštenost in vestnost, ki se spreminjata v moralno plehkost in brezbržnost.

3.1.2 Janek Musek

Janek Musek v okviru iskanja povezav med osebnostnimi značilnostmi in vrednotami odkriva psihološki portret Slovencev. Za svoje raziskovanje uporabi preverjene metodološke pristope, svoja spoznanja o Slovencih pa primerja z drugimi narodi.

Ker velik problem raziskovanja narodov predstavlja sklepanje iz vzorca na celotno populacijo, Musek raje govori o izrazitih potezah posameznikov, ki pripadajo določenemu narodu. Šele, ko je ugotovitev o skupnih lastnostih in povezanosti utemeljena na podlagi

določenih dejavnikov, kot so npr. zgodovinski in kulturni, lahko trdimo, da gre za poteze, ki so značilne za značaj posamezne skupnosti (Ule 1994, 177).

Musek na podlagi raziskav slovenske populacije ter primerjave z ostalimi narodi odkriva, da smo Slovenci majhen, homogen narod, ki svojo identiteto gradi na jezikovnih, kulturnih, naravnih, športnih, političnih in celo vojaških prvinah. Hkrati poudarja tudi opredeljevanje značajskih lastnosti naroda, ki je zapleteno, saj se ugotovitve hitro izkoristijo v politične, rasistične, seksistične in nacionalistične namene (Musek 1999, 2–12).

Introvertnost (usmerjenost h sebi, zadržanost, hladnost, manjša družabnost, preišljenost in velik čut za odgovornost) je prva slovenska značilnost, ki jo v primerjalni analizi z Britanci razkrije Musek. Po tej lastnosti smo bolj podobni skandinavskim in srednjeevropskim narodom. Podobno ugotavljata tudi Rašković in Svetličič (2011, 786–788), ki v raziskavi in analizi nacionalnega značaja treh balkanskih narodov (Slovencev, Hrvatov in Srbov) odkrivata, da so vsi izredno kolektivistični in dosegajo približno enako stopnjo nevrotičnosti. Opazna je nižja stopnja ekstrovertiranosti Slovencev v primerjavi s Srbi in Hrvati, hkrati pa Slovenci izražamo še veliko stopnjo vestnosti, ki zahteva večjo stopnjo strukturiranosti in reda-discipline.

Kot dejavnike introvertnosti Musek omenja emigracijo, saj naj bi ekstravertnejše osebe prej emigrirale in zamenjale okolje ter se prilagajale kulturnim in življenjskim razmeram prostora (Musek 1994, 66–67, 73).

Na tem mestu lahko potegnemo vzporednico s Trstenjakom, ki podobno kot Musek, govori o marginalnosti slovenskega naroda. Slednjemu emigracije in preseljevanje niso tuje, zato lahko sklepamo, da se tudi posamezniki, ki se počutijo v družbi nesprejete in odtujene, izseljujejo v tujino, v domovini pa se določene lastnosti krepijo, kar bomo kasneje nakazali v teoriji osebnostno-kulturne konvergence.

Bernik pa ugotavlja, da je prebivalstvo vse bolj srečno. Inteziteta občutkov je za slovenski narodni značaj presenetljiva, saj Slovenija glede te značilnosti prehiteva podobno razvite države »stare« Evrope (Bernik v Vehovar 2009, 28–27). Za slovenski narodni značaj naj bi bile namreč značilne vsaj naslednje usmeritve: materializem, konservativizem in delavnost, na ravni psiholoških značilnosti pa močno poudarjena introvertnost in psihotocizem, ki se iztekata v avtodestruktivnost. (Vehovar 2009, 32).

Opazna je tudi višja vrednost psihotocizma, kar pomeni, da smo Slovenci bolj agresivni, dominantni, uporniški, brezobzirni, grobi, sumničavi, sebični, avanturistični, dogmatični in ambiciozni, odločni in celo egocentrični. Gre ravno za nasprotje s stereotipom slovenskega hlapčevstva (Musek 1994, 69–73; Musek 1999, 200). Glede na Muskovo raziskavo smo Slovenci dominanten narod in se upiramo, če smo komu podrejeni, dokler ne dosežemo svoje samostojnosti. Musek (1997, 199) meni, da gre za reakcijo naroda, ki ima težnjo po dominiranju in neodvisnosti.

Kot posledica psihotocizma pri Slovencih je opazna zavistnost, privoščljivost, oponiranje drugim, ambicioznost, dominantnost, manipulacije in željnost uveljavljanja. To dosežemo tako, da skušamo preprečiti uspešnost drugih, namesto, da bi jih skušali prekositi. Vendar pa glede na povprečje Slovenci sodimo med sposobne, izobražene in kultivirane narode, veliko pomembnost pa posvečamo kulturnikom in izobražencem. Na drugi strani je opazna majhna stopnja sodelovanja in kooperacije ter obračanje medsebojne agresivnosti, ki se izraža skozi tipično slovensko privoščljivost oziroma zavist. Deluje po principu preprečevanja uspešnosti drugih namesto svojega večjega delovnega vložka in medsebojne tekmovalnosti (Musek 1997, 199; Musek 1999, 10).

S poznavanjem in prepoznavanjem osebnostnih značilnosti naroda lažje razumemo in razlagamo pojave, ki jih drugače težje razložimo. Musek opredeli Slovence kot majhen, homogen narod, ki je utemeljen na kulturnih prvinah. Pri Slovencih kot izrazite osebnostne značilnosti izpostavi introvertnost, psihotocizem, iz katerega izvirajo privoščljivost, zavist, želja po nasprotovanju in dominaciji, agresivnost in želja po uveljavljanju.

Musek v poznejših raziskavah (glej Musek 2014, 126) ugotavlja, da so temeljne dimenzije osebnosti zelo močan napovedovalec psihičnega blagostanja (pri tem najbolj poudarja pomen generalnega faktorja osebnosti – GFO, ekstravertnosti in nevroticizma).

Istočasno z novejšimi raziskavi Musek oriše tudi petfaktorski model osebnosti, ki upošteva in meri korelacije petih faktorjev: prijetnost, ki jo predstavljajo zaupanje, iskrenost, odkritost, altruizem, prilagojenost, skromnost in blagost; ekstravertnost, ki jo tvorijo toplina, druženje, samozavest, aktivnost, iskanje vzbujenja, pozitivne emocije in optimizem; vestnost, katere značilnosti so kompetentnost, red, čut dolžnosti, storilnost, samodisciplina, odločnost;

nevroticizem, ki zajema tesnoba, sovražnost, depresivnost, pretirano samokritičnost, impulzivnost ter ranljivost; in kot zadnji faktor navaja odprtost, ki se odraža skozi domišljijo, estetski čut, globoko doživljanje, akcije, ideje in definicijo vrednot. Vsi ti faktorji in njihove medsebojne korelacije tvorijo generalni faktor osebnosti, ki pripomore k razlagi človekove osebnosti, posameznikove kakovosti življenja, definiciji njegovega psihičnega zdravja, blagostanja, samospoštovanje in emocij ob upoštevanju ter navezavi z drugimi psihološkimi, psihosocialnimi in demografskimi spremenljivkami (Musek 2014, 74–81; Millon 2004, 52–57). V generalnem faktorju osebnosti se odraža obnašanje, ki tvori ujemanje s splošno sprejetimi etičnimi standardi in vrednotami.

Slovinci se na lestvici 46 udeleženi držav, ki jih je zajemala Svetovna študija vrednot, nahajamo nekje na širši sredini pri apolonskih in tudi dionizičnih vrednotah⁷. Relativno visoko cenimo moč in tradicijo, nizko pa vrednotimo univerzalizem, dosežke in hedonizem. Prav tako dokaj visoko cenimo postmaterialistične vrednote ter vrednote spoštovanja neodvisnosti in osebne avtonomije, ki zajemajo samostojnost, odločnost, vztrajnost, domišljijo in odgovornost. Nekoliko nad sredino glede zadovoljstva z življenjem in nekoliko pod sredino glede srečnosti, smo bolj sekularno usmerjena država (Musek 2014, 52–57).

Musek (2014, 192) kot rezultat tranzicije in s tem vpeljavo demokracije ter tržne ekonomije odkriva, da se je v Sloveniji povečal vpliv in težnja k potenčnim vrednotam, ki predstavljajo individualno uveljavljanje, uspešnost in dosežke ter so še posebej vidne pri mlajših generacijah.

Hkrati slovensko družbo vidi kot usmerjeno k znanju. Pravi, da še vedno potrebujemo ustrezne mehanizme za njihovo uveljavitev v ekonomiji in posledično vidnem napredku (Musek 2014, 191). Pozornost nameni še vedno prevladujočim slovenskim vrednotam, kot so delavnost, poštenost in marljivost, ter vidnim ostankom egalitarnosti ter težnje po zaslužku na lahek način (Musek 2014, 192).

---

⁷ Musek vrednote loči na apolonske in dionizične in jih opredeli naslednje:

- dionizične-hedonske vrednote: čutne, zdravstvene, varnostne, veselje, zabava, družabnost, udobje, svoboda,
- apolonske-moralne vrednote: tradicionalne, držinske, societalne, poštenost, dobrota, delavnost, družinska sreča, razumevanje, ljubezen, enakost, mir, sloga, pravica (Musek 2014, 43).

3.1.2.1 Kulturna konvergenca

S sovplivanjem kulturnih, genetskih in osebnostnih dejavnikov in njihove konvergence se v relativno majhnih, izoliranih in homogeniziranih okoljih in družbah razvijejo posamezne osebnostne poteze. Musek (1994, 175–178) na podlagi osebnostnih lastnosti ekstravertnost – introvertnost pojasnjuje, da so se s pomikom k introvertnosti skozi generacije krepili in reproducirali kulturni in življenjski vzorci, ki bolj ustrezajo introvertni osebnostni strukturi. Prišlo je do konvergence različnih dejavnikov, ki so peljali v isto smer, ustrezne osebnostne lastnosti pa so se v populaciji okrepile. Gre za pojav, ki ga je izredno težko dokazati, saj poteka daljše časovno obdobje.

Podobne zaznave veljajo tudi za druge osebnostne poteze, zato lahko teorijo kulturne konvergence povežemo z gospodarskim in političnim napredkom ter spremembami. Tako naj bi se v fazi uspešnosti povečala dominantnost ter se v fazi neuspešnosti zmanjšala, stresna obdobja pa naj bi povzročala večjo stopnjo čustvene labilnosti, tesnobe in depresivnosti (Musek 1994, 177–178).

Tudi po mnenju že prej omenjenega poljskega teoretika Kazimierza Dabrowskega razvoj osebnosti temelji na treh komponentah: prvi – genetski faktorji, ki skrbijo za fizično in mentalno konstrukcijo posameznika; druga komponenta je okolje, kjer gre za družbene in fizične dejavnike, ki prispevajo k oblikovanju posameznika, in sicer starši, sorodniki, izobraževalni sistem, ekonomski status, itd. ter tretja – faktor izbire, pri katerem posameznik vrednoti in hierarhizira vrednote (Dabrowski 1996, 39). S takšno formo se dogaja proces vrednotenja in oblikovanja vrednot tudi na ravni družbe in razvoja njene kulture (Dabrowski 1970, 11).

Prav tako Korošak (2013) govori o vplivu osebnostno–kulturne konvergence, ko se določena osebnostna struktura skozi generacije v nekem družbenopolitičnem sistemu preferira in načrtno spodbuja. Povzeto z drugimi besedami: gre za sistematično družbeno selekcijo, ko se pod vplivom delovanja družbe in odnosov v njej krepijo osebnostne lastnosti, ki so odsev družbe. Tako naj bi po njegovem mnenju konstanten gospodarski napredek zahteval in spodbujal narcistično osebnost.

Tako lahko konvergenco osebnostnih značilnosti definiramo kot interakcijo in vzajemno delovanje več faktorjev, s tem pa se posledično razvijejo posamezne lastnosti, ki na

določenem prostoru prevladujejo ter imajo vpliv na delovanje celotne družbe. Pogojujejo družbeni, ekonomski, kulturni in politični napredek posamezne družbe, iz osebnostnih značilnosti pa izvirajo tudi vrednote, ki določajo silnice ravnanja in delovanja družbe.

3.2 Vrednotni sistem Slovencev

Osebnostne lastnosti so temelj prevladujočih vrednot v družbi, ki določajo vedenje in cilje posameznikov. V nadaljevanju bomo zato opredelili vrednotne usmeritve Slovencev v obdobju med letoma 1990 in 2011. Pri tem bomo predvidevali, da so se le-te s časom spreminjale zaradi spremembe političnega in ekonomskega sistema. Začeli bomo z opredelitvijo vrednot in njihovimi funkcijami, v nadaljevanju pa pozornost namenili prevladujočim vrednotam v slovenski družbi.

3.2.1 Opredelitev vrednot

Vrednote so kognitivne reprezentacije želenih, abstraktnih transsituacijskih ciljev, ki služijo kot vodilni principi v posameznikovem in družbenem življenju. Lastnosti so trajne dispozicije, medtem ko so vrednote trajni cilji. Lastnosti opisujejo, kakšni so ljudje, vrednote pa se nanašajo na to, kaj se ljudem zdi pomembno. Ljudje domnevajo, da so vrednote tiste, ki bodo odločale o tem, s kom se bomo družili, z vrednotami razlagajo vedenje in to še posebej takrat, ko hočejo potrditi svojo izbiro ter dejanja kot legitimna in plemenita. Vrednote in lastnosti med seboj delujejo recipročno, ljudje pa skušajo delovati v skladu z njihovimi vrednotami. So ideali, ki služijo kot usmeritev za samoregulacijo ter predstavljajo standarde, ki določajo, ali so dejanja in ljudje slabi ali dobri (Caprara in drugi 2006, 3–4; Piurko et al. 2011, 538–539).

Mirjana Ule (2013, 90) vrednote opredeli kot normative. Pravi, da določajo naše življenje, mišljenje in delovanje ter jih zaznavamo kot nejasne usmeritve za delovanje v vsakdanjem življenju in igranju naših družbenih vlog.

Vsak politični sistem za svojo legitimizacijo režima uporablja določen set vrednot, ki so ideološko in zgodovinsko pogojene. Ob upoštevanju družbeno zgodovinskih pogojev so nekatere vrednote zaželeno, vendar vse v določenem trenutku ne morejo biti dosežene in uresničljive, družba pa je zavezana k realizaciji svojih vrednot. Kljub razlikovanju v družbeni, politični, ekonomski, ideološki zasnovi ter različnih političnih režimih, ljudje zasledujemo določene vrednote, ki doprinesejo k miru in kooperaciji med državami in kulturami (Kallos in Trasnea 1982, 187–189).

To je opazno zlasti skozi povezovanje na nadnacionalni ravni, ko na primer članice držav Evropske unije zasledujejo skupne vrednote svobode, demokracije, enakih možnosti, spoštovanja človekovih pravic ter vladavine prava.

Tudi Uletova meni, da oblastne strukture in njihove ideologije usmerjajo delovanje in življenje ljudi ter s tem določajo družbene sisteme vrednot. Ločimo lahko med odprtimi sistemi vrednot, ki delujejo kot širši etično družbeni okvir delovanja, in normativnimi, usmerjevalnimi ali celo prisilnimi sistemi vrednot, ki jih največkrat uporabljajo različni ideološki in verski sistemi, s tem pa skušajo ljudem vsiliti svoj izbor vrednot (Ule 2013, 90).

Vsaka družbena, ekonomska, politična in verska ureditev za svoje delovanje potrebuje določen set vrednot, ki ji omogoča obstanek in delovanje v družbi, zato ne preseneča, da se trudi zavzemati za utrjevanje posameznih vrednot, največkrat pod pretvezo boljšega življenja in uspešnosti. S pomočjo ideologije, ki ponazarja zasledovanje ciljev, se posamezne vrednote v javnem diskurzu večkrat ponavljajo in pojavljajo, zato jih ljudje začnejo ponotranjati. Hkrati se s tem delovanjem ter podporo v ekonomski in politični bazi odpre pot za vzpon določenih ideologij, ki so za družbo škodljive.

Inglehart v raziskovanju ekonomskega razvoja v korelaciji z vrednotami ugotavlja, da družbe po določeni višini ekonomske rasti dosežejo točko, ko ni pomemben zgolj ekonomski razvoj, ampak tudi življenjski stil, zadovoljstvo in samouresničenje, zato se po tej točki preloma spremenijo tudi vrednote. Pred omenjeno točko se stremi k ekonomski rasti in zadovoljevanju materialnih vrednot, po njej pa se družba posveti tudi kakovosti življenja, kot je skrb za okolje in socialna država. Prosperiteta ima za posledico razvoj postmaterialnih vrednot, ki zagotavljajo varnost in nematerialne dobrine, ter obratno – v upadanju ekonomske rasti in krizah se bodo ljudje vračali nazaj k materialnim vrednotam. Vzpon postmaterialnih vrednot

je viden v prepričanju ljudi v ekonomsko varnost, zato se začne izražati usmerjenost k vrednotam, kot so znanje, samozavest, samouresničenje, pomoč drugim, itd. (Inglehart 2000, 219–224; Ule 2013, 95; Rus in Toš 2005, 7).

Inglehart (2000, 225–226) izpostavlja pomembnost blaginje in dobrega političnega vodenja, ki utrjujeta politični režim. Ob nezadovoljstvu s politiko lahko ljudstvo zamenja oblast, ob nezadovoljstvu z življenjem pa se lahko zamenja celoten politično ekonomski sistem.

Miselnost neke dobe temelji na vrednotnih usmeritvah, ki so sicer trdne, vendar se kategorije vrednot in njihova pomembnost v posameznih obdobjih s pomočjo družbenih sprememb spreminja (Musek 2014, 191).

Če povzamemo zgoraj navedene ugotovitve avtorjev, lahko vrednote definiramo kot tiste predispozicije, ki določajo naše cilje, delovanje, družbeno vlogo in imajo funkcijo presojanja ljudi. So vodilo družbe, določajo njeno pot in opredeljujejo, kaj je prav in kaj narobe. Kot silnice za zasledovanje ciljev igrajo družbeno pomembno vlogo, ki pa ni vedno usmerjena k dobremu.

Na tem mestu se lahko navežemo na pojem vrednotnega vakuuma, ki smo ga omenili že v teoretičnem delu (glej Dabrowski, Pečjak 1995, Durkheim v Šram 2007, Toplak 2012). Avtorji omenjen pojav opredeljujejo z drugačnimi imeni⁸, kjer gre za stanje, do katerega pride največkrat v času družbenih pretresov, kot so vojne, krize, revolucije, nemiri in transformacije sistemov. Ljudje zaradi vzpostavitve novih sistemov in transformacije vrednot ter kolizije med starim in novim, niso več sposobni prepoznati in definirati vrednot ter pravilnosti in smotrnosti odločitev, zato začnejo posnemati vedenje drugih, prav tako pa ne delujejo več v skladu z osebnim moralnim kompasom. Svojih dejanj ne prevprašujejo in presojujejo, zato postanejo lahek plen za ideološke odklone in posameznike, ki imajo jasno zastavljene cilje.

Musek (2014, 141–142) se z njimi delno strinja in meni, da kriza vrednot ne pomeni nepoznavanja vrednot, pač pa gre pri tem procesu za razhajanje med vrednotami in dejanskim obnašanjem. To pomeni, da kljub poznavanju vrednot ni nujno, da jih bo človek zasledoval in ravnal skladno z njimi. Šele ob jasnem in trdnem oblikovanju vedenjskih namer se vzpostavi vez med vrednotami in dejanskim obnašanjem, kar nam omogoči t.i. pravilno ravnanje.

---

⁸ Dabrowski omenja primarno integracijo in vrednotni vakuum, Pečjak pojem opredeli kot vrednostni vakuum, Durkheim za stanje brez vrednot, uporabi izraz anomija.

Lahko bi dejali, da gre, na podlagi zgoraj navedenega, za prepletanje med nesposobnostjo definicije pravih vrednot in obnašanjem neskladno z vrednotami. Vsako takšno stanje je resno in ogrožajoče za družbo, saj pride do nasprotnega delovanja v skladu s pravili in cilji družbe, ki jih definirajo vrednote. Okolje in njegovi raznoliki stresorji pa takšnemu stanju znatno pripomorejo.

3.2.2 Prevladujoče vrednote Slovencev

Glavni premik k spremembi ustaljenih vzorcev vrednot predstavljajo korenite in globoke družbene spremembe ter krize, revolucije, propad in pojav novih družbenih razredov, okoljske katastrofe, sprememba tehnologije in načinov proizvodnje. Primer spremembe vrednotnih usmeritev Slovencev predstavlja obdobje slovenske osamosvojitve po letu 1991.

Spremembe vrednotnega sistema Slovencev so se začele že v osemdesetih letih prejšnjega stoletja s propadanjem jugoslovanskega čutenja bratstva in enakosti, ekonomskega pomanjkanja, ideološke krize, političnega razpada in brezizhodnosti položaja (Toplak 2011, 64). V obdobju tranzicije pa so Slovenci z novo politično in ekonomsko ureditvijo prevzeli nov vrednotni sistem, ki so ga zaznamovali tržno gospodarstvo, demokracija, enakost, zasebna lastnina, učinkovitost, dobiček in napredek ter družbena blaginja.

Toplakova (2012, 184–185) izpostavi ideološko zavezanost komunizmu, ker prekinitev popkovine s prejšnjim režimom na ideološki bazi traja največ časa. Sprememba se mora namreč utrditi v zavesti državljanov, kar pa lahko traja več generacij. Dodaja, da je možnost navezanosti na prejšnji režim lahko posledica mirnega prehoda spreminjanja političnega in ekonomskega sistema, saj je do osamosvojitve prišlo skozi miren, nenasilen proces.

Različni avtorji odkrivajo, da Slovenci delujemo vse bolj individualno, v primarnem okolju družine in bližnjih ter preko njih iščemo koristi za zadostitev lastnih interesov. Delimo se na »naše« in »vaše«, še posebej v politiki, prav tako pa sta vprašanji morale in vrednot postali podrejeni individualizmu in relativizmu, kar pomeni njun konec (Svetlik 2012; Filipović et al. v Vehovar 2009, 19–22; Musek 2014, 22).

To individualnost oziroma usmerjenost h sebi lahko povežemo kot eno izmed komponent introvertnosti, ki je značilna za slovensko prebivalstvo. Slovenija je majhna država, kjer smo

vsi povezani in se med seboj poznamo, prav tako pa še vedno velja prepričanje, da do določenih ugodnosti pridemo preko vez in poznanstev. To se kaže tudi skozi majhno stopnjo tekmovalnosti in iniciativnosti, saj smo za doseganje ciljev pripravljene vložiti zelo malo, kot rezultat pa hočemo pridobiti veliko.

Nasprotje partikularnemu individualizmu je kozmopolitiski individualizem, ki odraža odprtost do sveta in kolektivitet. Vidni primeri tega so športniki, raziskovalci in podjetniki, ki gredo v tujino ter svoje interese uveljavljajo po skupnih in za vse enakih pravilih (Svetlik 2012). Navedeno lahko povežemo z Muskovimi odkritji, ki med Slovenci namesto sodelovanja in kooperacije opaža, da skozi »tipično slovensko zavist« preprečujemo uspešnost drugim, namesto, da bi spodbujali medsebojno tekmovalnost (Musek 1997, 199; Musek 1999, 10).

V obdobju, takoj po osamosvojitvi, Slovenci vse bolj izražamo razlikovanje do vsega drugačnega, kar sproža pojav nacionalizma (Toš 2010, 34). Temu pritrjuje tudi Toplakova (2011, 60), ki meni, da se razumevanje skupnosti (kot etnične in ne politične) še posebej odraža na primerih »izbrisanih« državljanov Slovenije iz drugih jugoslovanskih republik, ki so bili po odcepitvi od Jugoslavije izbrisani iz registra stalnega prebivalstva. Prav tako prevladuje nestrpnost do Romov, migrantov in prebivalcev nekdanjih jugoslovanskih republik. Vehovar (2009, 29–33) opaža, da naj bi se ksenofobija po osamosvojitvi zmanjševala, pričakuje pa njeno rast v obdobju krize.

Toplakova prikazuje, da so Slovenci izredno sumljivi do pojava elitizma ali vsakršnih diferenciacij znotraj družbe. Ekskluzivistična težnja po egalitarizmu v družbi se na eni strani odraža v »begu možganov« in migraciji, na drugi pa v popolni diskreditaciji drugih, ki naj bi pripadali eliti oziroma drugim diferencijam (Bevc in Ogorevc v Toplak 2012, 194).

Podobne ugotovitve zaznava tudi Toš, saj naj bi se posledice egalitarizma kazale kot zavedanje o ekonomski neenakosti in revščini, občutljivosti za družbeno razlikovanje in nenaklonjenost do političnih in ekonomskih elit, ki naj bi do svojih položajev prišle preko goljufij in moralno spornih dejanj. Prevladuje prepričanje, da je politična odločevalska moč strnjena v rokah peščice posameznikov, zato se državljani počutijo čedalje bolj apolitične (Toš 2010, 45–46).

V obdobju po osamosvojitvi se pojavijo nove ekonomske elite tajkunov, pri katerih gre za menedžerje, ki so privatizirali državna podjetja z odobravanjem političnih strank. Pri tem so

tekmovali za denarna sredstva, ki bi jim omogočila obstanek na oblasti. Z jemanjem velikih bančnih kreditov naj bi se ohranjal »nacionalni interes«, ki bi preprečeval vstop tujega kapitala na slovensko tržišče. Zakonodaja jim je omogočila odplačevanje kredita z dobičkom podjetij, ki so jih s tem posojilom kupili (Toplak 2012, 194–195).

Kot stalnici na slovenskem vrednotnem in političnem parketu se pojavljata kulturni boj in vloga cerkve. Predvolilni politični programi so največkrat definirani in opredeljeni na podlagi kulturnega boja in boja za ideološki monopol nad interpretacijo zgodovine, kar na stranski tir postavlja tekoče družbene, politične in gospodarske probleme (Toš 2010, 36–38; Toplak 2011, 59).

V obdobju tranzicije, ki traja do osamosvojitve leta 1991, in prehodom iz socialnega sistema v tržni kapitalizem, ljudje sprejmejo gospodarsko prestrukturiranje, zasebno lastnino in s tem preobrazbo družbe. Istočasno se zavzemajo za močno socialno državo, ki zagotavlja vse socialne transferje (Toš 2010, 35–37).

Nov ekonomski sistem, utelešen v kapitalizmu, z denacionalizacijo, postopno privatizacijo in posledičnim grabljenjem družbene lastnine ustvarja nov sloj premožnih ljudi na eni strani in vse revnejši sloj prebivalstva na drugi. Socio-ekonomski položaj slednjih temelji na delovanju in podpori socialne države (Toš 2010, 35–37).

Na tem mestu se vzpostavi paradoks vloge države, ki naj ne bi posegala v ekonomsko delovanje in bi bila t.i. vitka neoliberalno usmerjena država. Poleg minimalne vloge naj bi zagotavljala in ohranjala socialno ravnotežje v družbi, odpravljala socialne neenakosti in skrbela za dostop do sistemov zdravja, pokojnin, izobraževanja in socialne varnosti (Toš 2010, 38). Opazimo lahko, da institucije, ki skrbijo za delovanje socialne države, v obdobju osamosvojitve pridobivajo na zaupanju državljanov, medtem ko se zaupanje v politične in cerkvene institucije močno zmanjšuje (Toš 2010, 35).

Tudi kritično vrednotenje delovanja političnih strank, državnega zbora in sodišč je posledično odraz nizke ravni politične kulture in politične elite. Politični akterji niso pripravljeni spoštovati istih pravil, odločanje pa temelji zgolj na preglasovanju in opozicijskem uničevanju odločitev vlade. Odtujenost od odločanja in dogajanja pripelje do nasedanja manipulacijam (Toš 2010, 39–41).

Tako je prišlo do ponovnega vrednotnega obrata. Namesto zasebne lastnine, kapitala in njenega pridobivanja legitimnosti je bila blaginja pripisana kapitalizmu in ne socializmu. V

obdobju krize se to pojmovanje spreobrne: socializem naj bi bil namreč pravičnejši od kapitalizma, napredek pa je še vedno pripisan kapitalizmu (Toš 2010, 48–49).

Če bi pogledali, katera področja življenja Slovenci vrednotimo najvišje, je v devetdesetih letih vseskozi na prvem mestu družina. Sledijo ji delo, prijatelji, prosti čas in nazadnje vera ter politika. Po podatkih sodeč Slovenci neradi sprejemamo razlike v moči oziroma težimo k medsebojni enakosti; smo ekstremni individualisti; precej bližje so nam ženske kot moške vrednote; se izogibamo negotovosti oziroma visoko cenimo varnost; smo v svojem razmišljanju in ravnanju kratkoročno usmerjeni (Svetlik 2012).

Iglič (v Vehovar 2009, 29–33) ugotavlja, da so se v Sloveniji razvile štiri vrednostne usmeritve: tradicionalizem, ki predstavlja ubogljivost in vernost, na račun samostojnosti in odgovornosti; materializem, ki pomeni varčnost in trdo delo, na račun strpnosti in spoštovanja; egoistični in solidarni individualizem, za katerega je značilna odločnost in domišljija, na račun lepega vedenja in varčnosti.

Osebni in družbeni sistemi vrednot niso vedno v harmoniji, njihova neskladnost se izraža v življenjskih situacijah vsakdanjega življenja. Ule (2013, 90) kot primer izpostavi razprave na področju spolnih vlog, reprodukcijskih pravic, medgeneracijskih in socialnih razmerij, ki imajo poleg vpliva na vsakdanje življenje tudi politični učinek. Ob prevelikih razlikah v javnem, političnem in ideološkem zagovoru vrednot ter zasebnih vrednotnih praksah ljudi se v družbi pojavi mnenje stanju krize vrednot, ko moč vrednot slabi.

Sodobne sociološke raziskave in analize vrednot med mladimi v Sloveniji so pokazale, da je prišlo do evolucije etike, ki je nasprotna tradicionalni etiki in dolžnostim do sebe in družbe. Nova etika je usmerjena k dolžnostim do samega sebe. Z evolucijo etike se namreč spreminjajo tudi vrednostne usmeritve, ki so najbolj vidne v zasebnosti, spremembi odnosa do dela ter javnosti/politiki. Dokaz za to je npr. odločitev za starševstvo v poznejših letih, ni več doživljenjskih delovnih mest in zaupanja v sindikate. V Sloveniji se tradicionalne vrednote vse bolj umikajo ekspresivnim postmodernim vrednotam. Mladi v Sloveniji delujejo defenzivno in se umikajo v zasebnost, družino, odnose – stran od sodelovanja v javnih zadevah. Želijo biti običajni, kar pa je lahko odraz spremenjenih družbeno-ekonomskih okoliščin (Ule 2013, 93–94).

Ule (2013, 90) opozarja, da površno dojemanje moralne krize in krize vrednot ni dovolj. Življenjske prakse in stili se zelo hitro spreminjajo, sodobna življenja pa čedalje bolj

zaznamujejo procesi individualizacije in izbirnosti. Pri ustvarjanju svojega življenja se ne opiramo več na ideologije in tradicije, ampak na pomoč bližnjih oseb ter informacije iz medijev in spleta.

Chisholm in drugi (v Ule 2013, 90–91) odkrivajo, da naj bi prišlo do neskladja med osebnimi vrednotami in vrednostnimi ideologijami, kar povzroča občutek o vsesplošni krizi vrednot. Ob pojavu strahu pred izgubo vrednot in anomijo so kritiki kot glavne dejavnike za te pojave poudarjali površinskost, potrošniško usmerjenost, vdanost masovni kulturi, izginjanje tradicionalnih družinskih vzorcev, promiskuiteto v intimnih odnosih, kot najpomembnejšo pa so opazili propad klasične protestanske etike, saj delo ni več osrednja življenjska vrednota (Ule 2013, 90–91).

Vehovar (2009, 14) Slovenijo opredeli kot družbo, ki ne more izvesti svojega razvojnega preboja ali pa ga zavira, ker ima vrednostni kompleks in ni prevzela tržnih vrednot. Te so značilne za zahodne države, kot so denimo usmerjenost k dosežkom in usmerjenost v prihodnost, višja raven samopotrjevanja, identifikacija s podjetjem. Za tako družbo je značilna velika stopnja diplomacije, birokratičnost, neparticipativna usmerjenost, avtorsko ravnanje, ki naj bi bili posledica razmerij med političnimi elitami in managerji v prejšnjem režimu. Slednje še bolj spodkopava vrednote avtonomije in prispeva h krepitvi konzervativnih hierarhičnih vrednot (Tomšič in Rek v Vehovar 2009, 18–19).

Tudi analiza družabnih omrežij Slovencev je pokazala, da so le-ta visoko družinocentrična in jih sestavlja zgolj malo število oseb, družina in sorodniki pa pridobivajo vse večjo vlogo (Filipović in drugi v Vehovar 2009, 19–22).

V zadnjem desetletju naše samostojnosti udejanjamo tako nedemokratične kot tudi demokratične vrednote, kot so individualna svoboda, trg, privatna lastnina, zaščita človekovih pravic, dialog, dogovarjanje in odprtosti v zunanji svet. Pomembno je razlikovati med obema vrstama vrednot (Novak 2007, 295). Lastnosti tradicionalne fragmentirane politične kulture so: patriarhalnost, ozka lojalnost, uniformiran način mišljenja in dela, konservativna miselnost naravnana k preteklosti, avtoritarnost ter hkratno pojavljanje anti-intelektualizma v kriznih razmerah (Kolenc v Novak 2007, 296–297).

3.3 Vpliv dejavnikov na vzpon manipulativnega populizma

Čas nezadovoljstva in negotovosti ter čedalje večja opažanja neenakosti med ljudmi vodijo do manipulacije tistih, ki se počutijo nemočne in odtujene od vzvodov odločanja. Ker je občutek nemoči in neenakosti velik, se pojavi populizem, ki zagovarja delitev družbe na pokvarjeno elito ter ostale »čiste« ljudi. Ljudstvo hitro nasede takšnim idejam, saj mora za svoje razmere najti krivca, kar posledično pripelje do medsebojnega obračunavanja političnih opcij. Kot je vidno v Sloveniji, ravno takšno stanje pripelje do vzpona novih figur na političnem parketu.

Z relativizacijo vrednot preidemo v polje, kjer je vse dovoljeno in sprejemljivo, človeški odnosi zamrejo, volitve pa postanejo »lepotno tekmovanje« oziroma manipulacija s ciljno publiko. Ta omogoči oblast narcističnim in psihopatskim posameznikom, ki celotno družbo popeljejo v propad (Zupančič 2012, 216–217).

V današnji politiki je opazna čedalje večja manipulacija z volivci, saj politične stranke postajajo čedalje bolj odtujene in predstavljajo kandidate, ki nimajo raznolikih lastnosti. Volivec se začne počutiti oddaljenega, nepomembnega, neslišanega, nemočnega in ne vključenega v politično dogajanje, te občutke pa še dodatno krepijo obdobja kriz, strukturne nezaposlenosti in negotovosti, starost in bližina vojn (Fromm 1942, 111–113). Politična izolacija je vpeta v dnevno rutino ter družbene odnose in je zato s strani posameznika nezavedna.

Mlade države, ki so nastale na prelomu 90-ih let 20. stoletja in ki so prevzele demokratični potencial oziroma demokratično ureditev, se v zadnjih letih zopet nahajajo v krizi svojih demokratičnih načel, vrednot. Prevpričujejo uspešnost tranzicije in drsijo v avtoritarizem zaradi pojavov, kot so padajoča volilna udeležba, nezadovoljstvo z delovanjem demokracije in institucij, vzpon populizma ter radikalne desnice (Kropivnik in Vrhovac 2012, 707).

Zgoraj navedeno potrjujejo tudi analize javnega mnenja, ki odkrivajo apatijo, alieancijo, skepticizem, nezaupanje, nezadovoljstvo, razočaranost, sovražnost in kritičnost državljanov do delovanja politikov, političnih strank, parlamenta in vlade. Stanje državljanov, ki je negativno psihološko in moralnopolitično naravnano do vsega političnega, nakazuje na politično patologijo, ki povzroča porast volilne abstinence, apatije in populizma, s tem pa posledično pripelje do nazadovanja demokratične ureditve (Kropivnik in Vrhovac 2012, 707).

3.3.1 Tranzicija

Tranzicija označuje obdobje in proces po osamosvojitvi Slovenije, ko gre za pretvorbo ekonomskega sistema iz socialističnega v kapitalistični sistem ter transformacijo političnega sistema socializma v demokracijo. Značilna je za države bivšega komunističnega bloka, ki so se začele osamosvajati po padcu berlinskega zidu.

Vsebuje elemente uspešnosti prehoda v kapitalizem in demokracijo, pri tem pa ocenjuje uspešnost vpeljave in konsolidacije ekonomskih mehanizmov, institucij demokratične ureditve ter razporeditve moči.

Slovenija je imela od svoje osamosvojitve pa vse do leta 2008 hitro gospodarsko rast, ki naj bi bila rezultat gradualizma. To je specifičen pristop h tranziciji, kjer gre za sodelovanje in konsenz med političnimi, gospodarskimi elitami ter delavstvom, da ne pride do socialnih nemirov in naglih reform, ki bi ogrožale delovna mesta (Feldman v Vehovar 2009, 11–12). Gradualistični pristop ima, za eno glavnih komponent, daljšo intervencijo države v ekonomijo, ki je vidna v fiksnih deviznih tečajih, zapozneli privatizaciji, nadzoru plač, majhnem številu tujih investicij, dodeljevanju sredstev preko političnih vezi, kar pomeni povezanost ekonomskih in političnih sil v Sloveniji (Prijon 2012, 211; Pezdir v Prijon 2012, 212).

Obdobje slovenske tranzicije lahko ocenimo z letnicami 1991-2004, ko je Slovenija vstopila v Evropsko unijo. V tem času je razvila demokratične institucije (državni zbor, vlada) kot tudi varovalne mehanizme modernih vrednot (varuh človekovih pravic, informacijska pooblaščenka, itd.). Ravno zato jo raziskave uvrščajo med tranzicijsko najuspešnejše nekdanje socialistične države, če upoštevamo splošno razvitost kot tudi oceno stanja demokracije.

Prav tako naj bi postkomunizem prinesel posnemanje kapitalizma in ne iskanje novih, inovativnih idej, ki so usmerjene v prihodnost. Tako se je na eni strani pojavila težnja posnemanja Zahoda, kot je denacionalizacija in privatizacija, komercializacija ter odpiranje za druge naložbe, po drugi strani pa se je ohranila želja in ohranjanja nekaterih idej iz preteklosti ter socialističnega režima, kot je državna regulacija, ohranjanje državne lastnine, ponovna nacionalizacija in ohranjanje ideoloških ekskluzivizmov – predvsem verskih. Glavna cilja tranzicije sta bila konsolidacija demokracije in kapitalizem (Splichal 2013, 14–16).

Toš obdobje konca tranzicijskega obdobja ocenjuje s pojavom klientalističnih praks, korupcije ter zaustavljanja družbenega in političnega razvoja. Slednje zaradi naraščajočega nezaupanja državljanov v delo vlade, prvič po osamosvojitvi, pripelje do spremembe politične opcije na čelu vlade. Nova vlada, ki jo sedaj zastopa desnica, v sklopu reformnih ukrepov predstavi neoliberalistično usmerjeno pot. Izkaže se, da tudi to politično opcijo močno srbijo prsti, saj se enako kot prejšnja opcija poslužuje klientalističnih praks, pohlepa in korupcije. Podpora vladi pada, prav tako pa se manjša dostop in razpolaganje s socialnim transferji, ki jih zavzema privatizacija (Toš 2010, 43–44).

Bogastvo in moč se koncentrirata v rokah peščice ljudi, hkrati pa se pojavlja čedalje večja brezposelnost in revščina. Ljudje vse bolj občutijo vpliv politike na gospodarstvo, kar ima za posledico korupcijo, klientalizem in slabšanje socialnih standardov. Nezadovoljstvo in prepoznavanje razmer v družbi se kaže skozi izražanje kritike in čedalje večje nezaupanje v formalne politične institucije.

3.3.2 Kriza

Pojav ekonomske globalne krize leta 2008 vpliva na finančne trge, gospodarstvo in družbe ter kliče po korenitih spremembah na teh področjih. Prav tako se pojavi dvom v veljavnost neoliberalnih konceptov in načinov vladanja, s čimer pridemo do krize vrednot socialne in pravne države. Hkrati se z njim poveča pričakovanje, da bo država zagotavljala pogoje za reševanje krize, ter s socialnimi transferji pomagala prebivalcem, ki so zaradi pohlepa peščice ljudi izgubili službe ter bili pahnjeni v revščino. Ekonomska kriza je zaradi navezanosti političnega in ekonomskega sistema ter nezmožnosti ekonomskega in političnega reševanja le-te pripeljala v družbeno krizo.

Splichal meni, da za krizo niso krivi zgolj finančno-ekonomski faktorji, temveč tudi globalizacija, ki zajema družbene transakcije in delovanje izven nacionalnih meja na vseh področjih. To je proces, ki prilagaja nacionalne politike svetovnim težnjam in režimom, hkrati pa je omejen tudi politični nadzor nad delovanjem na nadnacionalni ravni, ker ni več utemeljene razmejitev pristojnosti in ima po Splichalovem mnenju velik vpliv na uspešnost

tranzicije in pojav krize. Nastala naj bi kot posledica procesov denacionalizacije in depolitizacije odločanja o pomembnih družbenih zadevah, zato je dejansko predvsem politična kriza (Splichal 2013, 14–16).

Razsežnosti krize niso vidne zgolj v ekonomskem sistemu, ampak na ravni celotne družbe, ki je prepletena s klientalističnimi omrežji, politizacijo in monopoli, kar se odraža tudi v zdravstvenem in izobraževalnem sistemu (Tomšič in Prijon 2013, 17).

Novalić na primeru Hrvaške prikazuje soočanje s krizo. Namesto, da bi se ob prvih pokazateljih krize z njo soočili in se rešili njenega učinkovitega reševanja, je hrvaška vlada državljane prepričevala, da krize na Hrvaškem ni. Trdila je, da tamkajšnje stanje ni alarmantno kot v nekaterih državah na Zahodu, ter da kriza ni notranje, temveč zunanje narave. Vlada je bila prepričana, da bo ravno hrvaška nerazvitost pripomogla k hitrejšemu in lažjemu premagovanju krize (Novalić 2014).

Na isti način so se s krizo soočali slovenska vlada, ekonomisti in mnenjski voditelji ter jo predstavljali državljanom kot nekaj neškodljivega, zgolj obhodnega. Bili so mnenja, da bosta zaprti karakter in pomanjkanje internacionalizacije slovenske ekonomije prinesla prednost v soočanju z globalno krizo, ki naj Sloveniji ne bi prinesla večjih, škodljivih posledic. Izkazalo pa se je ravno nasprotno, saj je kriza povezala ekonomsko neučinkovitost države (Tomšič in Prijon 2013, 16).

Dodatno kritiko Novalić nameni tudi vse bolj pojavljajočim se stanjem v državi v obdobju krize: apatiji državljanov, občutku nemoči, politične pasivizacije državljanov in anomiji, ki so posledica politične demagogije, nesposobnega vladanja ter politične neodgovornosti. S temi pojavi se povečuje dezorganizacija in dezinstucionalizacija družbe, ki vodi v krizo in zlom družbenega reda (Novalić 2014).

Problem politične odgovornosti izpostavi tudi Cirila Toplak, ki na slovenskem primeru prikaže, da kljub dokazom, politični akterji ne odstopijo in niso pripravljeni sprejeti odgovornosti, hkrati pa jih podpira tudi njihova politična stranka. Posledica tega je čedalje večje nezaupanje državljanov v delovanje institucij in političnega razreda (Toplak 2012, 196–197).

Toš v oceni stanja slovenske družbe kot posledico delovanja države in njenih pooblaščenec, ki so spodbujali in tolerirali plenjenje družabnega, državnega in zasebnega premoženja v rokah peščice posameznikov in skupin, izpostavlja čedalje večjo razslojenost slovenske družbe. Prav tako navaja pojav revščine, propadanje podjetij ter s tem povezano višjo stopnjo brezposelnosti, zniževanje dohodkov zaposlenih, povečevanje splošnega občutka ogroženosti in čedalje manjši vložek sredstev v delovanje socialnih transferjev. Ti zagotavljajo delovanje zdravstva, izobraževalnega sistema in sistema pokojnin, kar je odraz globalnih in domačih okoliščin. S tem je država iz obdobja ekonomske rasti in blaginje pahnjena v krizo in recesijo, za katero ne zna najti izhoda in je ne obvladuje, ljudje pa to začnejo kritično vrednotiti, kar je opazno v splošnem nezadovoljstvu in negotovosti prebivalcev (Toš 2010, 47).

Grožnja ali kriza pripelje do ponotranjenja družbenih pravil, podrejanje avtoriteti ter agresije proti etičnim, političnim in nemoralnim skupinam. Raziskave kažejo, da državljani doživljajo avtoritarno vedenje v časih, ki jih zaznamujejo družbene, ekonomske in politične grožnje (visoka nezaposlenost, visoka stopnja kriminala, vojna, nasilni izgredi) (Feldman et al. 2010, 4–5).

Posameznik ni le odtujen od svojega dela, stvari in užitkov, ampak tudi od družbenih sil, ki določajo družbo in življenje njenih članov. Nemoč je še posebej vidna v družbenih katastrofah, kot so krize in vojne. Ti fenomeni se pojavijo kot naravne katastrofe, čeprav so plod človeških dejanj, ki so nezavedna in nenaklepna (Fromm 1955, 133).

Teorija o izvoru globalne finančne krize govori o korporativnih psihopatih, ki so bili v finančnih korporacijah na vodilnih mestih. Vplivali so na moralno klimo celotne organizacije ter s tem povzročili krizo. Zasedovali so svoje lastne interese, stremeli k samopoveličevanju in bogastvu, s tem pa zanemarili osnovne principe poslovanja, kot so plemenitost, zavezanost, družbena odgovornost in pravičnost (Boddy 2011, 257).

Tako bi lahko dejali, da so za izvor krize krivi posamezniki z določenimi psihopatološkimi lastnostmi, zaradi globalizacije pa je imela kriza učinke na cel svet. Prav tako je potrebno poudariti, da sama kriza ni kriva za stanje v družbi, ampak je le končni pokazatelj oziroma jeziček na tehtnici. Pripeljal je do prevpraševanja uspešnosti sprememb političnega in ekonomskega sistema, vloge elit v teh procesih ter »stanja duha« in vprašljivosti zasledovanja »pravih« vrednot v slovenski družbi.

3.3.3 Vpliv elit-političnega razreda

Laswell (v Bottomore 2014, 13) politično elito definira kot skupek nosilcev politične oblasti, med katere spadajo vodstvo in družbene formacije, od koder prihajajo politični voditelji in druge skupine, ki so jim podrejene. Njihovo proučevanje je usmerjeno na prepoznavanje in naravo sredstev ter orodji moči in oblasti. Kramberger (v Bottomore 2014, 183) pa prepoznava več elit, kot so politična, ekonomska, kulturna, intelektualna. Vsaka na svojem področju poseduje vpliv in sredstva odločanja.

Ker posedujejo elite veliko družbenega, socialnega, ekonomskega in političnega kapitala, si lahko omogočijo družbeno kot tudi kulturno reprodukcijo (Garrido Vergara 2013, 34).

Manolov (2012, 165–166) opredeli elito kot zgolj enega od segmentov političnega razreda in politični razred definira širše. Opiše ga kot skupino ljudi, ki jo direktno in indirektno povezujemo z močjo, oblikovanjem političnih odločitev in vladanjem državi. Pripadniki političnega razreda posedujejo privilegije in profesionalne kompetence, visoke prihodke in dobro materialno stanje. Znotraj političnega razreda definira več plasti, ki so odvisne od participacije v odločanju in določanju avtoritete.

Politična elita je po njegovem mnenju majhna družbena skupina, ki je sestavni del političnega razreda in v njem igra najpomembnejšo vlogo. Poseduje in nadzoruje namreč resurse, je odgovorna za odločitve in ima na družbo velik politični vpliv. Oligarhija je poleg elite sestavni del političnega razreda, ki skrbi za pravilnost in nepravilnost političnih odločitev, ponavadi pa je skoncentrirana okrog posameznega političnega voditelja. Kot oligarhijo lahko označimo funkcionarje političnih strank, ki zasedajo najvišje položaje v stranki in imajo skupaj s političnimi voditeljem v rokah sredstva odločanja. Med plasti političnega razreda spadajo tudi visoko kvalificirani strokovnjaki in aktivisti posameznih političnih strank, ki služijo eliti in oligarhiji z oblikovanjem predlogov različnih dokumentov, programov, analiz, itd. Hkrati predstavljajo tudi delovno rezervo za zasedbo posameznih funkcij. So predstavniki ekonomske, finančne, intelektualne, znanstvene in kulturne elite, ki še posebej v javnosti in v medijih podpirajo delovanje ter odločitve politične elite in stranke, kateri pripadajo (Manolov 2012, 171–173).

Z Manolovom se strinja tudi Bottomore (2014), ki pravi, da politični razred sestavljajo vse skupine in posamezniki, ki izvršujejo politično oblast in so v politiki aktivni, imajo politični vpliv, ali so neposredno vpleteni v boj za vodstvo, medtem ko politično elito sestavljajo zgolj uradni politični odločevalci.

Garrido Vergara (2013, 36–41) dodaja, da v današnjem demokratičnem svetu politične elite delujejo skozi politične stranke. Za stabilnost režima je glede vzpostavitve sistemskih institucij kot tudi spoštovanja »pravil igre« še posebej pomembno strinjanje in enotnost elit.

V nadaljevanju bomo uporabljali pojem političnega razreda in njegove večplastnosti, saj bomo skušali prikazati vpliv in delovanje politične elite, kot tudi drugih, s politiko povezanih posameznikov in združenj. Ti s skupnim delovanjem oblikujejo oblast ter vzorce moči znotraj slovenskega političnega sistema in družbe. Tako znotraj poglavja prepletamo raziskave s področja elit na Slovenskem kot tudi celotnega političnega razreda.

Vehovar veliko moč in vpliv vladajočega razreda opredeljuje kot posledico delovanja koruptivnosti vplivnih posameznikov kot tudi celotnega sistema. To onemogoča nadzor nad sistemom, celotno delovanje vladajočega razreda in posledice njihovih koruptivnih dejanj pa se odražajo kot družbeno razkrajanje, manjša volilna udeležba ter v odnosu ljudi do politične, gospodarske in državne ureditve, ki je bila vzpostavljena po slovenski osamosvojitvi (Vehovar v Meglič 2014).

Nedotakljivost vladajočega razreda, nekaznovanje za dejanja njihovih pripadnikov, neomejeno in nesankcionirano politično kadrovanje vodijo družbo v moralno in duhovno krizo. Ljudje se namreč počutijo depresivne in nemočne pri odločanju ter z zavezanimi rokami gledajo plenjenje državnih podjetij in bogatenje posameznikov. Učinki finančne krize so vplivali na družbo s povišanjem nezaposlenosti, zapiranjem podjetij, porastom raznih bolezenskih stanj, le majhna peščica posameznikov pa je v obdobju krize še dodatno bogatela.

Raziskava z naslovom *Elite na Slovenskem*, ki je bila izvedena leta 1995 in zajema tri področja: politično, gospodarsko in kulturno, prikazuje, da imajo stare elite prejšnjega sistema visoko stopnjo prilagoditve novemu režimu in povezovanja reformirane elite z novimi ljudmi. Prav tako se je izkazalo, da se pripadniki elite ne prepoznavajo kot člani elite (Tomšič 2006, 79–80).

Crouch (v Novalić 2014) s pojmom postdemokracija opisuje odločanje političnih in ekonomskih elit na nacionalni in nadnacionalni ravni, ki slabi odločanje na nacionalni ravni in omejuje vpliv družbe, ki vodi v ravnodušje.

Vehovar (v Masten 2013) opozarja tudi na pristranskost ali celo podkupljenost nekaterih intelektualcev, ki zagovarjajo realizacijo projektov, katerih naročniki so menedžerji paradržavnih podjetij in plenilske interesne skupine.

Vpliv političnih strank na kadrovanje v državnih podjetjih je zelo velik, na nadzorna mesta pa postavljajo osebe, ki imajo politični pedigre ali posamezni politični stranki ustrezajo. Največkrat gre za nesposobne ljudi ali tiste, ki podjetja namerno plenijo in izčrpavajo, od tega pa imajo koristi tudi politične stranke ter njihovi ključni člani.

Rezultati raziskave Polone Domadenik pričajo, da je v letih 2000–2010 strošek politično okuženih nadzornikov v državnih podjetjih znašal več kot milijardo in pol evrov. Nadzornike so predlagale politične stranke, ki so prav tako sodelovale v plenjenju državnih podjetij. Opozarja na neformalna vodstva, ki v strankah delujejo iz ozadja in omrežjih moči. So zgolj deloma ločena od političnih elit in so izredno vplivna, saj lahko odločajo o kadriranju v podjetjih, pridobivanju subvencij in usmerjanju denarnega toka (Vehovar v Masten 2013).

Po mnenju Tomšiča (2006, 79–80) je legitimnost nosilcev ekonomske moči majhna, saj je prišlo do »divjega lastninjenja«, ki so ga ljudje označili za problematičnega in nezakonitega. (Tomšič 2006, 79–80).

Po mnenju nekaterih, mnogi pripadniki elite zasedajo svoje položaje predvsem na podlagi politične in ideološke lojalnosti (kar naj bi bila posledica politične monolitnosti in dominantne vloge politične elite). Po večinskem prepričanju je slovenska elita precej zaprta, kar pomeni, da obstajajo določene ovire, s pomočjo katerih obstoječi člani ščitijo pridobljene pozicije (Tomšič 2006, 82). Politična elita pa še vedno dominira pred gospodarsko in kulturno elito.

Moderni politični razvoj Slovenije je bil pod velikim vplivom »kulturnega boja«, pri katerem se je ideološko delilo na sekularni in katoliški tabor. Boj je zadeval predvsem odnos do narodnoosvobodilnega boja ter vlogo katoliške cerkve v javnosti. Obenem je bil boj tudi za

pridobitev nadzora nad posameznimi segmenti družbe s pomočjo političnega kadrovanja v finančnih institucijah, državni upravi, državnih podjetjih in nadzornih institucijah (Tomšič 2006, 84–85). Kot poudarja Lobaczewski (2006, 78), se spomini trpljenja iz preteklosti in boleči porazi odražajo v populaciji ter njenem deljenju skozi stoletja. Hkrati različne verske usmeritve in doktrine povzročajo razdvojenost zaradi različnih občutkov superiornosti in intolerance do drugih.

Eden ključnih problemov političnih družb je šibkost političnih institucij, kar se kaže v majhni učinkovitosti pri vzdrževanju pravnega reda in sankcioniranju negativnih pojavov, kot sta klientalizem in korupcija (Derleth v Tomšič 2006, 86).

Z njim se strinja tudi Vehovar (v Meglič 2014), ki poleg šibkosti delovanja institucij poudarja razkroj moralnih norm v družbi. Ljudje šele ob nedelovanju države in njenega aparata ne spoštujejo več njenih norm. Če politični razred brez kančka slabe vesti deluje v lastnem interesu, tudi ljudje začno delovati kot od družbe odtujeni posamezniki. Toleranca in sprejemljivost deviantnih dejanj se zato premakneta na nižje stopnje delovanja.

Slovenske elite pretežno delijo vrednote s slovensko populacijo, hkrati pa so zaprte do tujih idej in globalizacije, kar je posledica počasne privatizacije, ohranjanja države pri vodenju gospodarstva, malega deleža tujih vlaganj, ohranjanja moči in vloge stare ekonomske elite iz socialističnega sistema. S tem je prišlo do zmanjšanja konkurenčnosti (Tomšič 2006, 87).

Kot lahko opazimo, v Sloveniji politični razred obstaja in ima relativno velik vpliv. Največkrat so njegovi člani pripadniki stare elite, ki imajo svoje korenine še v prejšnjem socialističnem sistemu. V obdobju mirnega prehoda v kapitalistični sistem so prevzeli tudi takratno politično oblast. Posledica držanja vzvodov oblasti v njihovih rokah je pridobivanje ekonomske moči ter divjega lastninjenja, hkrati pa velika prepletenost in povezanost ekonomskega in političnega razreda. Le-ta temelji na vezah, poznanstvih in medsebojnih uslugah.

Sklepamo lahko, da se na podlagi vpliva političnega razreda, njegovega neomejenega plenjenja ter posledične nekaznovanosti in nesprejemanja odgovornosti za svoja dejanja ljudje od družbe začnejo počutiti vse bolj odtujeno. Umikajo se v ožje kroge svojih družin in sorodstva. Ravno zaradi nekaznovanosti pripadnikov političnega razreda istovrstno začnejo

sami posnemati njihova ravnanja, saj pričakujejo, da tudi oni za njih ne bodo nosili posledic. V času kriz in težkih razmer lahko zato opazimo porast kriminala, nasilja, pojava drog itd.

3.3.4. Populizem

Z naraščanjem nezadovoljstva v družbi in krizami se slej kot prej pojavijo tudi populistične tendence. Njena posledica je še bolj konfliktna družba in še večje nezaupanje v politiko. Kriza jim tlakuje vzpon na oblast, ki je kratkotrajen, njegove posledice pa odpirajo vrata avtoritarnosti (Lorenci 2011).

V zadnjem desetletju je opazen porast populizma, ki je uničujoč za demokracijo, mnogi pa ga označujejo kot patologijo (Rovira Kaltwasser 2014, 470).

Mudde (v Rovira Kaltwasser 2014, 478) je zasnoval koncept populizma, ki ga pojmuje kot ideologijo. Ta družbo pojmuje kot dve različni ločeni skupini, pri kateri je ena skorumpirana elita, drugo skupino pa predstavljajo čisti ljudje. Politika bi pri tem morala biti izraz generalne volje ljudi. Elita je pri tem pojmovanju videna kot patološka entiteta, ljudje pa kot homogena, krepostna skupnost.

Politično patologijo lahko razumemo kot mikro in makro fenomen. Z vidika makro fenomena patološke pojave zajemajo klientalizem, nepotizem, korupcija, populizem in volilna abstinenca, ki so vidni skozi delovanje političnih predstavnikov. Mikro fenomen pa izvira iz občutenj posameznika, ki se nato prenese na makro raven, ter se izraža skozi negativna psihološka in moralnopolitična stanja, kot so cinizem, nezaupanje, apatija, alienacija, nezadovoljstvo, razočaranje (Kropivnik in Vrhovac 2012, 710–711).

Vse te teorije domnevajo, da se radikalni populizem razvije zaradi kriz oziroma naglih sprememb v družbi, kot so globalizacija, tvegajoča družba, modernizacijski procesi. Ko se zgodi večja družbena sprememba, bodo poraženci modernizacije glasovali za radikalne desne populistične stranke. Tako vedno populizem preučujemo bodisi z vidika fašizma ali z vidika krize (Mude 2008, 4–5).

Populisti se ne osredotočajo na družbeno ekonomske probleme, kot to počno etabrirane stranke, temveč svojo pozornost koncentrirajo okrog družbeno kulturnih vprašanj. S tem preusmerijo pozornost iz perečih vprašanj na manj poglobljena (Mude 2008, 10).

Podpora populističnim strankam je večja v tistih družbenih skupinah, ki so ekonomsko negotove, zato njihovi podporniki kažejo značilen profil volivca. Ta spada v delavski razred, je ekonomsko negotov, manj izobražen kot povprečni volivec in ideološko motiviran z jasno zastavljenimi političnimi cilji. Mednje sodijo preprečevanje imigracij ter kulturne in nacionalne diverzitete. Tako je podpora ekstremnemu populizmu v ekonomsko varnem srednjem razredu zelo majhna. V njem imajo večinoma vsi univerzitetno izobrazbo, te skupine pa se tudi počutijo manj ogrožene s strani imigracij in globalizirane ekonomije (Goodwin 2011, 6–11). Goodwin (2011, 22) poudarja, da so najuspešnejše populistične stranke tiste, ki ciljajo na nezadovoljne volivce. Tej se ne strinjajo s trenutno vladajočo politično opcijo in so zaskrbljeni glede imigracije.

Populizem je dokaj nevaren koncept, saj deluje na podlagi tistega, kar ljudje želijo slišati. Najbolj fascinantno je ravno njegov preobrat posvečanja pozornosti iz pomembnih tem (kot je reševanje ekonomskih razmer, skrb za politični pluralizem in reševanje družbene krize), ki izboljšujejo življenje in stanje družbe, na bolj obstranske teme (kot je kulturna diskriminacija in iskanje krivcev v »Drugih«), kar lahko vodi v ksenofobijo, sovraštvo in nasilje.

Če temu dodamo še manipulacije s podatki in interpretacijo zgodovine, dobimo idealni prostor za vzpon skrajnih gibanj in psihopatoloških posameznikov, saj ti obvladajo manipuliranje ljudi.

4 SKLEPNE UGOTOVITVE

V magistrskem delu smo na podlagi predhodnih teoretičnih in empiričnih spoznanj analizirali skoraj petindvajsetletno obdobje po osamosvojitvi Slovenije. S prikazom osebnostnih značilnosti Slovencev in ocene obdobja (po)tranzicije smo želeli prikazati ekonomsko,

politično in družbeno stanje naše mlade države, zato je tudi prav, da ga opišemo in pojasnimo v sklepnih ugotovitvah.

Osamosvojitve nam ni prinesla zgolj spremembe ekonomskega in političnega sistema, temveč tudi nove vzorce obnašanja in delovanja v družbi.

Čeprav je spreminjanje vrednotnih usmeritev posledica hitrih sprememb in dolgotrajen proces konvergence kulturnih, družbenih, ekonomskih in političnih dejavnikov, lahko opazimo, da so se v Sloveniji s prehodom v kapitalizem in s tem povezanim načinom produkcije, v praksi začeli utrjevati in prepletati nekateri vzorci vrednot in osebnosti. Značilni so za tradicionalne kot tudi za tako imenovane postmoderne družbe. Tako se v slovenski družbi pojavlja izrazit individualizem in nečustvovanje oziroma manjša stopnja empatije. Slednja sta lahko rezultat introvertnosti, hkrati pa visoko izražena stopnja psihotocizma, ki se odraža skozi privoščljivost, stalno nezadovoljstvo in pesimizem ter pasivno agresivnost, z občutkom stalne nadzorovanosti ter težnje po nadzoru drugih.

Ravno iz tega izvira težnja po egalitarizmu ter stalen odpor proti pojavu elit, kar je lahko plod bivšega socialističnega sistema bratstva in enotnosti. Ta je podpiral enakost kot tudi izraz nasprotovanja koncentracije bogastva v rokah majhne peščice posameznikov. Občutke nemoči v boju proti tem pojavom pa vodi v porast kriminalnih dejanj in nasilja, depresijo in druga psihosomatska bolezenska stanja prebivalcev.

Lahko bi dejali, da v družbi vladajo velika individualnost, tekmovalnost in čedalje nižja stopnja solidarnosti. Na drugi strani pa lahko ob naravnih nesrečah, katastrofah opazimo tudi trend medsebojne pomoči, kar pomeni, da ljudje le niso tako individualistično usmerjeni in privoščljivi. Brez dvoma se zagotovo najde tudi takšen posameznik, vendar je velika večina pripravljena pomagati.

Kot vzajemno složnost lahko razumemo akt slovenske osamosvojitve, vendar se največkrat izkaže, da je to bilo zadnje veliko skupno delovanje.

Glede na Inglehartove (2000) raziskave naj bi ekonomska prosperiteta vodila v pojav postmaterialnih vrednot in obratno. Opazimo lahko, da tudi Slovenci začenjamo bolj stremeti k vrednotam samouresničevanja, kar pa se v času krize spremeni. Ponovno začenjamo poudarjati materialne in tradicionalistične vrednote, ki nam zagotovijo preživetje.

Bučar izpostavlja, da slovenska država za svoje samospoštovanje potrebuje vrednote poštenosti, enakopravnosti in enakovrednosti kot temelja zdravih družbenih odnosov, delo in ustvarjalnost za gmotno blagostanje ter solidarnost in medsebojno pomoč za napredek skupnosti. Dodaja, da gre v naši družbi poleg ekonomske krize tudi za vrednotno krizo, ki je posledica uvažanja kapitalističnih vrednot z Zahoda ter delovanja določene slovenske politike, ki si državo lasti, neomejeno podeljuje delovna mesta svojim privržencem in simpatizerjem, skuša obdržati oblast ter obravnava s svojimi političnimi nasprotniki (Bučar v Kuralt 2009).

Na tej točki se lahko navežemo na pojem vrednotnega vakuuma oziroma primarne integracije in ponerološkega procesa, ki govori o propadanju vrednot ter posnemanju drugih članov družbe zaradi nesposobnosti lastne presoje.

Ne moremo reči, da so vrednote odločilni dejavnik pri sprejemanju odločitev in človekovemu delovanju, da jih ni nujno upoštevati, spoštovati ter v njih verjeti. Predvidevamo pa, da gre še vedno za neke vedenjske vzorce posamezne kulture, ki se prenašajo iz generacije na generacijo, delujejo kot vezivo družbe ter določajo njene cilje in ideale.

Prav tako do popolnega vrednotnega vakuuma ne more priti, saj četudi vrednote in morala ne delujejo na višjih ravneh, kot je na primer država, jo ljudje udejanjajo na nižjih ravneh, kot je družina. Tudi prehodi med spremembami političnih in ekonomskih sistemov prinašajo kolizijo tradicionalnih in novih vrednot, zato popolnega vakuuma ni, obstaja pa obdobje, ko ljudje ne vedo, po katerih vrednotah se ravnati. Slednje lahko opišemo kot krizo vrednot. Tako v krizi niso vrednote, ampak ljudje, ki se v skladu z vrednotami ne ravnaajo.

Zaradi občutka nemoči in pomanjkanja ločevanja med dobrim in slabim ter pravilnim in napačnim so ljudje čedalje bolj ujeti v nekakšno praznino, katere vrednotne usmeritve ne narekujejo več družbenih procesov in ciljev. Pojavi se prazno polje med že obstoječimi in novimi vrednotami ter zasledovanimi vrednotami politike in državljanov. Ljudje zato ne vedo več, v skladu s katerimi se naj ravnaajo.

Kriza na plano ni prinesla samo oslabitve ekonomskih odnosov, temveč tudi soočanje s problemi, ki so svoj vzpon dobili v obdobju tranzicije in po njej. Ne smemo reči, da teh pojavov v prejšnjih sistemih ni bilo in jih ni niti v konsolidiranih demokracijah, vendar so pri nas prisotni v velikem številu (pri tem mislimo korupcijo, klientelizem, nepotizem, utajo davkov, itd).

Opazimo lahko, da čedalje večji del državljanov postaja apatičen, pasiven, jezen in od političnega življenja odtujen, ker prepoznava neurejenost države v vseh sferah (družbena, politična, ekonomska) in nepoštenost v centrih moči. Hkrati se državljani za posredovanje čutijo nemočne. Ti občutki vodijo v naučeno nemoč in prevladovanje mnenja, da na lastno življenje nimamo vpliva, ampak ga določajo drugi, hkrati pa s tem omogočamo vzpon populizmu.

Ker se v državi pojavlja čedalje večja stopnja klientalizma, nepotizma in korupcije ter minimalno ukrepanje zoper njih, ljudje v skladu s tem začnejo tudi ravnati in jih sami uporabljati v praksi. Takšna ravnanja s tem postanejo družbeno sprejemljiva, njihovo reševanje pa je zelo dolgotrajno in zamudno. Vrednotna praznina je opazna tudi v političnem prostoru, kjer največkrat ljudje ne ocenjujejo političnih akterjev na podlagi storjenega in povedanega, ampak na podlagi ideološke polarizacije ter strankarskega pola, ki mu pripadajo.

Pomemben dejavnik, ki generira krizo vrednot in moralno plehkost, pa je največkrat kriza, ki na plan ni prinesla samo oslabitve ekonomskih odnosov, temveč tudi soočanje s problemi, ki so svoj vzpon dobili v obdobju tranzicije in po njej. Ne smemo reči, da teh pojavov v prejšnjih sistemih ni bilo in jih ni tudi v konsolidiranih demokracijah, vendar so pri nas prisotni v velikem številu (pri tem mislimo korupcijo, klientalizem, nepotizem, utajo davkov, itd).

Ker so tudi Slovenci opazili čedalje večje kopičenje dobrin in bogastva v rokah peščice posameznikov, so jih začeli posnemati, s tem pa je plenjenje, nespoštovanje zakonov in goljufanje države postalo (kljub vedenju, da je nezakonito) družbeno sprejemljivo. Nekateri bi temu pripisovali celo nacionalni šport. Kot primer zgoraj navedenega lahko označimo nesprejemanje odgovornosti, ki je postalo razširjeno v širši družbi, saj ljudje za svoja dejanja in napake vedno krivimo nekoga drugega. To je v političnem razredu opazno skozi izgovore, kot sta: »gre za odločitve političnih nasprotnikov iz drugega – prejšnjega mandata« in »za stanje so krive neugodne svetovne razmere«. Nihče se ne sprašuje več, o svoji lastni odgovornosti in posledicah svojih dejanj na družbo ter nihče ne gleda na dobro celotne družbe, ampak zgolj na zadovoljevanje svojih lastnih interesov.

Vladajoči razred oziroma njegovi pripadniki so s svojim neizmernim pohlepom plenili državno premoženje in podjetja, vse to pa jim je omogočilo prehodno obdobje takoj po osamosvojitvi. Takrat novi normativi še niso bili usidrani v delovanje države in je vladalo sivo območje dovoljenega in nedovoljenega, kar si je vsak razlagal po svoje. Rezultat plenjenja so menedžerski prevzemi in pojav tajkunov, ki so z izčrpanjem podjetij povzročili

njihov propad, s tem oslabili gospodarski in družbeni razvoj države. Za posledico so povzročili revščino, zvišanje stopnje brezposelnosti, razslojenost in dohodkovno neenakost med slovenskim prebivalstvom.

Z vodstvenih pozicij niso več pripravljeni sestopiti, hkrati pa skrbijo zgolj za svojo dobrobit, pri čemer jim ni mar za življenje drugih. Do istih ugotovitev je v analizi slovenske politike prišel tudi Nolimal (2013), ki opaža, da je v obdobju tranzicije manjše število posameznikov preko svojih političnih zvez in poznanstev prišlo do ogromnega premoženja in vpliva na vse sfere družbe.

Takšno politično delovanje ni namenjeno zagotavljanju družbene dobrobiti, ampak je zgolj tekmovanje med različnimi političnimi opcijami. Vseskozi lahko opazamo prevladujoč diskurz »levo« in »desno«, ki krivdo za nedelovanje sistema in nereševanja krize prenašata iz ene na drugo. Ta boj je podkrepjen tudi s kulturnim, ko se obujajo teme in dejanja s konca druge svetovne vojne ter se »mrzlično« iščejo krivci za njih. Ironično lahko pripomnimo, da so se omenjena dejanja dogajala pred sedemdesetimi leti, in danes večina takratnih akterjev sploh ni več živih. Politična delitev se kljub temu navezuje ravno na to, namesto, da bi prihajalo med političnimi opcijami do zagovarjanja vsebinsko drugačnih temeljev, ki naj bi teoretično opredeljevali ločitev »levo« in »desno«.

Z nameščanjem svojih in politični opciji naklonjenim ljudi v državne institucije, zavode in agencije skušajo vladajoči obdržati svojo moč in monopol nad sredstvi odločanja in nadzora. Največkrat se zgodi, da je na določeno pozicijo nameščena oseba, predvsem v gospodarstvu, ki je strokovno podhranjena in o gospodarskem delovanju ne ve veliko, je pa zvesta in ustrezljiva podpornica politične opcije. Ti jim zagotavljajo informacije, pripravljajo teren za vrnitev na oblast ter vplivajo na ustvarjanje zakonskih temeljev, ki jim bodo omogočila nekaznovanost za njihova dejanja.

Tudi zavzemanje političnega razreda je za reševanje systemske korupcije in drugih deviantnih pojavov minimalno in navidezno, ker jim le-ti koristijo za pridobivanje še večjih koristi in za zakrivanje svojih napak, zločinov. Sporno pri tem ni zgolj nekaznovanje in obsodba teh dejanja, ampak prevalitev stroškov in posledic delovanja majhne peščice ljudi na celotno prebivalstvo. Cunami sproži peščica, trpi pa cela država.

Dodatno kritiko lahko namenimo še sprejemanju političnih odločitev, ki so največkrat prenačljene, slabo premišljene, nepotrebne in neupravičene ter predstavljajo zgolj kratkoročni

obliž na rano namesto dolgotrajnega reševanja. Primer tega so manjše spremembe veljavnih zakonov namesto izpeljane in učinkovite reforme pokojninskega, sodnega in zdravstvena sistema, o katerih se vodilni dogovarjajo že več let. Nihče pa za spremembe ni imel poguma ali pa so bili predlogi s strani opozicije zavrjeni.

Neenotnost sprejemanja konsenza političnih opcij se nadaljuje tudi danes, saj v politiki prevladuje praksa oponiranja vladajoči opciji namesto skupnega iskanja rešitev za dobrobit celotne družbe. S takim načinom skuša trenutna opozicija zopet pridobiti oblast, pri tem pa se ne zaveda posledic, ki jih bo utrpela celotna država, kar je povsem značilno za slovenski politični prostor.

V zadnjem času je zaskrbljujoče predvsem psihopatološko vedenje tistih, na političnih in drugih vidnih institucijah oblasti, ki jim je krivda dokazana, sodbe in dokazi pa jim niso zadostna potrditev, da bi priznali svojo krivdo in iz svojih funkcij odstopili. Podpore najdejo tudi v svoji politični stranki, iz česar lahko sklepamo, da je lojalnost slednji pomembnejša od sposobnosti in posameznikovega lastnega mnenja. To se izraža skozi kolektivno glasovanje na podlagi strankarske presoje, ne pa na presoji lastnega mnenja, ki se morda ne ujema s strankarskim. Dokazanost obtožb je dejanje, ki naj bi pomenilo avtomatični odstop s posamezne pomembne funkcije, sploh politične, v Sloveniji pa le-tega ne moremo zaslediti. Fascinantno je, da v državnem zboru sedijo politiki, ki so bili obtoženi, vsak posameznik, ki kandidira za službo v javnem sektorju pa mora izjaviti oziroma dokazati, da ni bil kaznovan in pravnomočno obsojen. Ugotavljamo torej, da zakoni ne veljajo za vse enako in se jih le selektivno spoštuje.

Zgoraj navedena dejanja, ki so plod egocentričnosti, manipulacij in mahinacij, želja po maksimizaciji uspeha ter dobička, ki zahtevata visoko stopnjo tveganja ter hitro sprejemanje odločitev, so postale osnovne lastnosti vladajočega razreda. Ravno te sodijo k značilnostim psihopatoloških posameznikov, ki smo jih v teoretičnem delu opisali s pomočjo različnih avtorjev. Tako se odpre prostor za vzpon posameznikov s psihopatološkimi lastnostmi, ki so s svojo nezmožnostjo empatije, manipulacijami, tekmovalnostjo in izkoriščanjem drugih brezpogojno zavezani svoji poti na vrh.

Čeprav smo opisovali več psihopatoloških motenj, smo lahko opazili, da se njihove karakteristike med seboj prekrivajo oziroma isti simptomi veljajo za več bolezni. Tako tudi ni

presenetljivo, da so posamezni avtorji za poimenovanje deviacij in vpliva psihopatoloških lastnosti posameznikov na družbo in njihovih bolezni uporabljali različne pojme⁹.

Nolimal (2013), Korošak (2013), Flajs (2012) in Lunaček (2015) menijo, da naj bi politični in družbeni dejavniki ter kapitalizem (kot ekonomski dejavnik) predstavljali ugodne pogoje za pojav psihopatoloških lastnosti v družbi. Te naj bi namreč spodbujale lastnosti, kot so: pomanjkanje empatije, tekmovalnost, egocentrizem, manipulacije, tveganje in hipno sprejemanje odločitev. Hkrati te pojave generira tudi pojav krize, ki vpliva na ekonomsko, družbeno in politično situacijo, s katero se sooča slovenska družba. Osebe s takšnimi motnjami imajo škodljiv vpliv na širše družbeno okolje, njihova stopnja vpliva pa je odvisna od družbenih pozicij, ki jih zasedajo. S tem siromašijo državo ter povzročajo tako ekonomsko in socialno kot tudi družbeno revščino.

Zgoraj navedeni avtorji iste značilnosti opazajo tudi v slovenskem političnem razredu, ki se ni sposoben vživeti v življenjske položaje drugih ter ni sposoben realne presoje družbenega stanja. Namesto skrbi za celotno družbo in njeno dobrobit, politični razred raje zagotavlja visoko raven življenja peščici, pri tem pa se še dodatno okorišča na račun vseh prebivalcev. Nesprejemanje krivde za lastna dejanja, zadovoljevanje lastnih interesov, brezsravnost ter vztrajanje na pozicijah moči, laži in manipulacije v smislu zaposlovanja njim podrejenih in bližnjih ljudi, predstavljajo lastnosti, ki jih lahko povežemo s psihopatološkimi.

Potrebno je poudariti tudi vlogo mnenjskih voditeljev in medijev kot raznašalcev informacij ter nosilcev družbene odgovornosti za stanje v družbi. Če ljudje ugotovijo, da enaka pravila ne veljajo za vse in da se na primer sodniške sodbe ne spoštujejo, vladajoči razred pa kljub nesprejemanju odgovornosti za svoja dejanja pridobiva premoženje in vpliv, tudi ostali člani družbe prevzamejo takšno mišljenje in obnašanje. Tudi sami prenehajo upoštevati pravila, kar pripelje do družbenega razkroja in razpada vrednot, ki so vodili za doseganje kolektivnih ciljev. Posledično vsi v družbi prevzamejo in ponotranjijo psihopatološke lastnosti in posamezna odklonska stanja, njihovi učinki pa so vidni skozi propadanje podjetij, korupcijo in grotesknost medijev ter splošno bedo prebivalstva.

---

⁹ Lobaczewski (2006) uporablja pojem psihopatija, medtem ko Millon uporablja izraz antisocialna osebnostna motnja ter znotraj nje loči psihopatijo in sociopatijo, narcisistično osebnost pa pojmuje ločeno. Tudi drugi avtorji večinoma uporabljajo pojem narcisistična osebnost.

Na tem mestu je že opazen ponerološki proces, saj ljudje začno delovati v skladu z novimi vodili v družbi. Tako jih ne vodijo več vrednote in morala, temveč lastnosti, ki v trenutnem obdobju pomenijo uspeh (goljufije, manipulacije, korupcija, itd).

Sprijaznjenost z novim načinom delovanja, brezcilnost in konformizem družbe sta opazna skozi nesodelovanje pripadnikov družbe, pasivnost pa v posamezniku sproža agresivnost, ki vodi v patologije. V takem stanju posamezne skupine prično iskati priložnosti za uveljavljanje svojih idej, ki so vedno usmerjene proti nekomu ali nečemu, ter pripeljejo do ekscesov. Pri tem ima veliko vlogo tudi ideologija, saj se največkrat ideološka opredeljenost spremeni v zaslepljenost, najboljši primer tega pa je vzpon populizma.

Populizem spodbujajo obdobja kriz in negotovosti. Ljudje dvomijo v kapitalizem, zaradi krize in zmanjševanja socialnih transferjev pa se počutijo čedalje bolj ogroženi. Varčevanje in reforme so preložene na pleča množic, zato se odpre polje za vzpon populizma, zaupanje v politike vseh barv pa je čedalje manjše. Posledično tradicionalne stranke začnejo slabeti, v družbi se pojavijo nasprotja, poveča se občutek socialne tesnobe in politične nevroze. Z močnim voditeljem, ki je ponavadi psihopatološko utelešen v nosilcu populističnega gibanja ali stranke, se ljudstvo poistoveti in se začne boriti proti vladajočim oblastnim figuram.

Dober zgled navedenemu je primer Slovenije. Zaradi soočanja s krizo in njenim neuspešnim reševanje le-te, sta tako leva kot desna politična opcija izgubili zaupanje državljanov. Na zadnjih predčasnih volitvah leta 2014 je tako zmagala stranka Mira Cerarja, ki je bil v družbi pred tem prepoznan kot ustavni pravnik, mnenjski voditelj ter analitik stanja v državi. Sicer ne moremo reči, da je šlo za populizem, bi pa lahko našli nekatere vzporednice z zgoraj navedenim odstavkom.

Ne smemo spregledati niti dejstva, ki ga ima kriza, ter trenutno družbeno stanje na zdravje ljudi.

Stuckler in Basu (2013, 8–9) v analizi recesije in njenega vpliva na zdravje razkrivata, da vlade z omejitvijo porabe posledično zmanjšajo tudi povpraševanje, ki je v času recesije že tako nizko. Ljudje zapravljajo manj, podjetja propadajo, kar vodi v zmanjšanje delovnih mest, čedalje večjo nezaposlenost, povečevanje državnega dolga in upočasnitev gospodarstva. Tako ima varčevanje v času krize ravno obratni učinek od načrtovanega.

Tako Stuckler in Basu (2013) v svojem raziskovalnem delu *Body of Economic* razkrivata interakcijo delovanja ekonomskih kriz, socialnih sistemov in vzdržljivosti ter zagotovitosti

zdravstvenega sistema. Skozi razlago Velike depresije v ZDA, ruske krize po padcu železne zavese, ekonomske krize na Tajskem, islandske krize 2008 ter aktualne grške ugotovita, da je v vsaki državi potrebno vzpostaviti trden zdravstveni sistem in sistem socialnih transferjev. Vzpostavljena morata biti tako, da bosta omogočila razne programe osveščanja ter zagotavljanja zdravstvenih storitev, prav tako pa bodo socialni transferji in s tem povezani razni programi za prerazporeditev in ponovno zaposlitev zmanjšali pojav bolezenskih stanj, ki so značilni za krizna obdobja (zloraba alkohola in drog, samomorilnost, slabša in dražja zdravstvena oskrba itd).

V državi lahko zasledimo višje število bolezenskih stanj in depresij, ki so posledica tako krize kot tudi propadanja podjetij, apatičnosti, čedalje večje individualizacije ter izoliranosti državljanov iz družbenega življenja.

Opozorimo, da se je samo v Sloveniji poraba z zdravniškim receptom predpisanih antidepresivov od leta 2001 povečala za 360 odstotkov in da za depresijo trpi že pet odstotkov slovenskega prebivalstva (MMC 2015).

Pri preveciji pojava mentalnih motenj je pomembno, da se zmanjša neenakost med različnimi družbenimi skupinami, ki posledično ljudem omogoči enake možnosti razvoja, kot je izobrazba, dohodek, etničnost, spol, starost in geografsko področje prebivanja. Prav tako je dokazano, da v družbah, kjer vlada velika stopnja neenakosti, tisti, ki bolj trpijo neenakost, prej zbolijo za mentalnimi boleznimi, kar povezuje stopnjo revščine s porastom mentalnih bolezni. Prav tako na pojav mentalnih bolezni vplivajo višina dolga, nezaposlenost, nizka stopnja izobrazbe, slabši materialni položaj, pri starejših pa tudi socialna izolacija. Opozoriti je potrebno tudi na dvojno razmerje med socioekonomskim statusom in pojavom mentalnih bolezni: slednje vodijo do zmanjšane prihodka in nezaposlenosti, ki povečujeta revščino, hkrati pa revščina povečuje možnost za pojav mentalnih bolezni (World Health Organization and Calouste Gulbenkian Foundation 2014, 16–17).

Tako lahko ugotovimo, da je bila ekonomska kriza zgolj sprožilni dejavnik za druge krize, ki so ljudi iztirili iz vnaprej utečenih, konformističnih poti.

5 ZAKLJUČEK

Pojav ekonomske krize na površje prinese veliko nerazrešenih, včasih celo nezastavljenih vprašanj. Šele z njenim pojavom smo se ljudje poglobljeno začeli zavedati določenih pojavov v družbi, ki so bili posledica tranzicije (korupcija, klientalizem, nepotizem, utaja davkov). Sicer so bili ti pojavi v družbi prisotni že od same osamosvojitve, vendar smo jih tolerirali. Globalna ekonomska kriza pa je še povečala socialne in ekonomske razlike ter revščino, zato smo ljudje začeli razpravljati o oceni in uspešnosti tranzicije ter zaupanju vladajočemu političnemu razredu, katerega izmenjujoči se leva in desna opcija vladajo že od osamosvojitve.

Zaupanje državljanov v politične institucije je že od osamosvojitve zelo nizko, na vsakih volitvah pa lahko opazimo tudi padajočo volilno udeležbo. Ljudje se od politike in političnega enostavno počutijo odtujeni in so apolitični, saj imajo občutek, da na oblast in njeno delovanje ne morejo vplivati ter jo dojemajo zgolj kot podlo igro.

V povezavi z zaupanjem se kaže tudi neodločnost, prelaganje krivde z enega na drugega in pomanjkanje samokritike tako v političnem kot tudi v političnem razredu. Prav tako so ljudje do politike in političnega čedalje bolj sovražni, saj opažajo močne povezave med politiko in ekonomijo, ki sta čedalje bolj prepleteni in sta plod medsebojnega delovanja ter prehajanja iz politike v ekonomijo in obratno.

V družbi prevladuje občutek, da nimamo vizije razvoja in prihodnosti ter da tudi okrog minimalnih vprašanj ne moremo več doseči soglasja. Politika je postala zgolj orodje za zadostitev lastnih interesov, pohlep, egocentrizem, manipulacije in laži pa so le nekatere značilnosti psihopatoloških vedenj v družbi. Raziskave so pokazale, da psihopатов ne najdemo samo v zaporih, temveč se jih veliko nahaja na najvišjih pozicijah moči.

Njihovo delovanje ima lahko velik vpliv na družbo, odvisno, na kako vplivni poziciji se takšen posameznik nahaja in kdo vse mu naseda. Zato Dutton zagovarja idejo, da vsaka kapitalistična družba potrebuje približno 10 odstotkov »funkcionalnih« psihopатов, a jih mora posebej nadzorovati, da svoje lastnosti in vedenje izražajo v sprejemljivih okvirih (Nolimal 2013, 25; Maccoby v Korošak 2013).

Tako bi lahko za Slovenijo dejali, da udejanja nekatere pogoje za poneroški proces, ki jih lahko zasledimo skozi obdobje krize, krizo vrednot oziroma vrednotni preobrati po

osamosvojitvi kot tudi v obdobju trenutne krize, pojav nekaterih psihopatoloških lastnosti v družbi in med posamezniki. Zaključimo lahko, da so postavljeni temelji za pojav patokracije, vendar v njen nastanek dvomimo, saj so ljudje o vrednotnih usmeritvah začeli razpravljati ter jih zanima razvoj in prihodnost družbe, kar pomeni, da niso popolnoma podvrženi avtoriteti in apatičnosti. Istočasno lahko opazimo, da se na pojav psihopatoloških lastnosti v družbi čedalje bolj opozarja.

Millon (2004, 115) opozarja, da tudi kulturni in družbeni pogoji redko povzročijo pojav osebnostnih patologij, ampak večkrat služijo kot kontekst, v katerem se degradirajo osebnostna razmerja ter se vzpostavljajo patogeni modeli imitacije. Ker se mlajše generacije zaradi velike stopnje družbene neenakosti in nesposobnosti določanja pravih vrednotnih usmeritev vse bolj zatekajo na področja delinkventnosti, prostitucije, kriminala, nasilja in raznih oblik odvisnosti, skupnosti čedalje bolj razpadajo in dezintegracija družbe se intenzivira.

Na tem mestu lahko pozornost namenimo tudi predlogu slovenskega psihologa Janeka Muska (2014, 96–99), ki poudarja pomen integracije vrednot v vzgojo in izobraževalni sistem, saj v družbi utrjujeta pozitivne lastnosti in načine obnašanja ter tako pripomoreta k prepoznavanju odklonskih in negativnih vedenj. Prav tako dobra vzgoja pripomore k pozitivni samopodobi in značaju, ki je osnovana na etično in vrednotno neoporečnih osnovah.

Za preprečevanje pojava psihopatoloških posameznikov na vodstvenih javnih položajih predlagamo, da se kandidatom pred nastopom službe oziroma mandata v reševanje dodeli klinično ocenjevalno lestvico psihopatije (test psihopatije Roberta D. Hare-ja). Tudi raziskovalci psihopatije so mnenja, da se bo za vodstvene pozicije začela uporabljati magnetna resonanca možganov, saj je nezmožnost apatije vidna na njih.

Zagotovo bi bilo zanimivo izdelati tudi raziskavo v slovenskem parlamentu, kjer bi s pomočjo Harejevega testa odkrivali prisotnost psihopatoloških dejavnikov.

Hkrati bi opozorili na nujnost prekinitve nekaterih praks, kot je dajanje delovnih pozicij na podlagi vez in poznanstev. Zamenjala naj bi jih transparentnost in formalnost procedur ter strokovnost znanj.

Tako je napočil tudi čas, da se Slovenija začne soočati s svojimi »demoni« in začne razčiščevati s psihopatološkim delovanjem tistih, ki odločajo v imenu ljudstva s škodljivimi

praksami korupcije, klientalizma, nepotizma, menedžerskih prevzemov in jih s pomočjo učinkovitega ter reformiranega sodnega sistema tudi reševati.

6 LITERATURA

- Babiak, Paul in Robert D. Hare. 2006. *Snakes in Suits: When Psychopaths Go to Work*. New York: Reagan Books.
- Balachandrudu, K. 2006. Understanding Political Corruption. *The Indian Journal of Political Science* 67 (4): 809–816.
- Boddy, Clive R. 2005. The Implication of Corporate Psychopaths for Business And Society: An Initial Examination And A Call To Arms. *Australasian Journal of Business and Behavioural Sciences* 1 (2): 30–40.
- --- 2011. The Corporate Psychopaths Theory of the Global Financial Crisis. *Journal of Business Ethics* 102 (2): 255–259.
- Bottomore, Tom. 2014. *Elite in družba*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Caprara, Gian Vittorio, Shalom Schwartz, Cristina Capanna, Michele Vecchione in Claudia Barbaranelli. 2006. Personality and Politics: Values, Traits, and Political Change. *Political Psychology* 27 (1): 1–28.
- Dabrowski, K. & Piechowski, M. M. (1977). *Theory of Levels of Emotional Development: Volume 1 - Multilevelness and Positive Disintegration*. Oceanside, New York: Dabor Science Publications
- --- 1967. *Personality-shaping through Positive Disintegration*. Boston: Little Brown & Co.
- --- 1973. *The Dynamics of Concepts*. London: Gryf Publications LTD.
- --- 1996. *Multilevelness of Emotional and Instinctive Functions*. Lublin, Poland: Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Dabrowski, K. w. Kawczak, A. and Piechowski, M. 1970. *Mental Growth Through Positive Disintegration*. London: Gryf Publications LTD.
- De Gruijter, Werner. 2014. A Vicious Circle of Crisis and Cultural Decline. Towards a Rebirth of the West? *Globalresearch*, 22. avgust. Dostopno prek: <http://www.globalresearch.ca/a-vicious-circle-of-crisis-and-cultural-decline-towards-a-rebirth-of-the-west/5397140> (15. april 2015).
- Faulkner, Frank J. 2010. Can I Play with Madness? The Psychopathy of Evil, Leadership and Political Mis-Management. V *Promoting and Producing Evil*, ur. Nancy Billias, 279–293. Amsterdam/New York: Rodopi.

- Feldman, Stanley, Howar Lavine, Milton Lodge in Bradley Verhulst. 2010. *Seeing Negative: Authoritarianism and Automatic Vigilance for Threatening Stimuli*. Paper presented at the 33rd annual meeting of the International Society of Political Psychology, San Francisco, California, USA.
- Flajs, Tomaž. 2012. Politične dimenzije psihoterapije. *Kairos* 6 (3-4): 122–125.
- Fromm, Erich. 1942. *The Fear of Freedom*. Velika Britanija: Farrar & Rinehart.
- --- 1955. *The Sane Society*. London in New York: Routledge Classics.
- Goodwin, Matthew. 2011. Right Response: Understanding and Countering populist Extremism in Europe. *Chatham House: The Royal Institute of International Affairs*. Dostopno prek: http://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/r0911_goodwin.pdf (13. februar 2015).
- Garrido Vergara, Luis. 2013. Elites, political elites, and social change in modern societies. *Revista de Sociologia* 28 (2013): 31–49.
- Hagopian, Joachim. 2014. »Masters of Manipulation«: Psychopaths Rule the World, A Case study of Obama and Patraeus. *Globalresearch*, 24. maj. Dostopno prek: <http://www.globalresearch.ca/masters-of-manipulation-psychopaths-rule-the-world/5383706> (15. april 2015).
- Hare, Robert D. 1993. *Without conscience: the disturbing world of the psychopaths among us*. New York: The Guilford Press.
- Inglehart, Donald. 2000. Globalization and Postmodern Values. *The Washington Quaterly* 23 (1): 215–228.
- Inkeles, Alex. 1995. *National Character: a Psycho-Social Perspective*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers.
- *Inštitut za osebnostne motnje in oblikovanje osebnosti – Inštitut Karakter*. Dostopno prek: <http://www.karakter.si/> (10. maj 2015).
- Kallos, Nicolae in Ovidiu Trasnea. 1982. Political Values: Their Status and Social Function. *International Political Science Review* 3 (2): 182–189.
- Kaminski Battaglia, Marjorie M. 2002. *A Hermeneutic Historical Study of Kazimierz Dabrowski and his Theory of Positive Disintegration, Dissertation*. Virginia: Virginia Polytechnic Institute and State University.

- Korošak, Andrej. 2013. *Smrt narcizmu, svoboda narodu!*. Dostopno prek: <http://zofijini.net/smrt-narcizmu-svoboda-narodu/> (5. maj 2015).
- Kos, David. 2015. Psihoanalitik Matjaž Lunaček: Največje zlo v naši družbi sta nekrivdnost in brezsravnost. *Portal PlanetSiol.net*, 2.januar. Dostopno prek: http://www.siol.net/novice/rubrikon/siolov_intervju/2014/12/matjaz_lunacek.aspx (6. maj 2015).
- Kovačev, Asja Nina. 1997. Nacionalna identiteta in slovenski avtostereotip. *Psihološka obzorja* 97 (4): 49–63.
- Kropivnik, Samo in Sanda Vrhovac. 2012. Pojavi politične patologije v evropskih novih demokracijah. *Teorija in praksa* 49 (4–5): 706–732.
- Łobaczewski, Andrzej. 2006. *Political Ponerology: A Science on the Nature of Evil Adjusted for Political Purposes*. Canada: Red Pill Press.
- Lorenci, Janko. 2011. Strupeni zvarek populizma. *Mladina* 19 (12. maj 2011). Dostopno prek: <http://www.mladina.si/53975/strupeni-zvarek-populizma/> (12. marec 2015).
- Manolov, Georgi L. 2012. The Political Class – Definition and Characteristics. *Economics and Organization* 9 (2): 161–175.
- Masten, Aljoša. 2013. »Vlada nam mafija«: MMC-jev intervju z Urbanom Vehovarjem. *MMC RTVSLO*, 15. december. Dostopno prek: <http://www.rtvsl.si/slovenija/vlada-nam-mafija/325030> (10. marec 2015).
- McDermott, Rose in Peter K. Hatemi. 2014. The Study of International Politics in the Neurobiological Revolution: A Review of Leadership and Political Violence. *Millenium: Journal of International Studies* 43 (1): 92–123.
- Meglič, Boris. 2014. Intervju z Urbanom Vehovarjem: Vse bolj jasno mi postaja, da smo na poti propada. Ta proces je skorajda neustavljiv. *Portal plus*, 17. oktober. Dostopno prek: <http://www.portalplus.si/474/urban-vehovar/> (7. maj 2015).
- Mika, Elizabeth. 2002. On Primary Integration, Psychopathy and Average Person. *Dabrowski Newsletter* 8 (1). Dostopno prek: <http://www.positivedisintegration.com/Primary.pdf>

- Millon, Theodore, Seth Grossman, Carrie Millon, Sarah Meagher in Rowena Ramnath. 2004. *Personality disorders in modern life – 2nd edition*. New Jersey: John Wiley & Sons.
- MMC-RTV Slovenija. 2015. *Antidepresive jemlje že 5 odstotkov Slovencev*. Dostopno prek: <http://www.rtv slo.si/moja-generacija/dobro-pocutje/zdravje/antidepresive-jemlje-ze-pet-odstotkov-slovencev/367147> (28. avgust 2015).
- Mude, Cas. 2008. The Populist Radical Right: A Pathological Normalcy. *Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations* 3/07. Dostopno prek: http://dspace.mah.se/bitstream/handle/2043/6127/WB%203_07%20MUEP.pdf?sequence=1 (15. februar 2015).
- Musek, Janek. 1994. *Psihološki portret Slovencev*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- --- 1997. Psihološke prvine narodne identitete in analiza slovenske samopodobe. V *Avstrija, Jugoslavija, Slovenija, Slovenska narodna identiteta skozi čas: Lipica, 29. Maj – 1. Junij 1996*, ur. Dušan Nečak, 174–203. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete.
- --- 1999. Slovenci v luči mednarodnih in medkulturnih primerjav. V *35. seminar slovenskega jezika, literature in kulture-zbornik predavanj*, ur. Erika Kržišnik in Meta Lokar, 181–200. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete.
- --- 2014. *Psihološki temelji družbe prihodnosti*. Ljubljana: Inštitut za etiko in vrednote Jože Trontelj.
- Neiburg, Mauricio in Marcio Goldman. 1998. Anthropology and Politics in Studies of National Character. *Cultural Anthropology* 13 (1): 56–81.
- Nolimal, Dušan. 2013. Psihopatija kot javnozdravstveni problem. *ISIS: Glasilo Zdravniške zbornice Slovenije XXII* (6): 19–26.
- Novak, Bogomir. 2007. Stanje politične kulture v Sloveniji pred prevzemom predsedovanja EU. *Anthropos* 3-4 (207-208): 293–312.

- Novalić, Fahrudin. 2014. Demokracija i unutrašnji uzroci globalne krize iz 2008. *Behar*, 10. april. Dostopno prek: <http://behar.hr/demokracija-i-unutrasnji-uzroci-globalne-krize-iz-2008/#> (8. marec 2015.)
- Olson, Gary. 2013. *Empathy and Neuropolitics: This is your brain on neoliberal culture. Any questions?* Dostopno prek: <http://home.moravian.edu/public/polsci/pdfs/EmpathyAnd%20Neuropolitics.pdf> (11. februar 2015).
- Parekh, Bhikhu. 2008. *A New Politics of Identity: Political Principles for an Interdependent World*. Hampshire in New York: Palgrave Macmillan.
- Pečjak, Vid. 1994. *Psihologija množic*. Ljubljana: Samozaložba.
- --- 1995. *Politična psihologija*. Ljubljana: Samozaložba.
- Piurko, Yuval, Shalom H. Schwartz in Eldad Davidov. 2011. Basic Personal Values and the Meaning of Left-Right Political Orientations in 20 Countries. *Political Psychology* 32 (4): 537–561.
- Prijon, Lea. 2012. Successfulness of Slovenian Economic Transition? *Slovak Journal of Political Sciences* 12 (3): 210–223.
- Rašković, Matevž in Marjan Svetličič. 2011. Pomen poznavanja nacionalnega značaja in kulturnih posebnosti za slovensko gospodarsko diplomacijo: primer Hrvaške in Srbije. *Teorija in praksa* 48 (3): 776–799.
- Reich, Wilhelm. 1946. *The Mass Psychology of Fascism (third edition)*. New York: Oregon Institute Press.
- Rosenthal, Seth. A. 2006. *Narcissism and Leadership: A Review and Research Agenda*. Dostopno prek: http://dspace.mit.edu/bitstream/handle/1721.1/55948/CPL_WP_06_04_Rosenthal.pdf?sequence=1 (25. avgust 2015).
- Rovira Kaltwasser, Cristobal. 2014. The Responses of Populism to Dahl's Democratic Dilemmas. *Political Studies* 62 (3): 470–487.
- Splichal, Slavko. 2013. Globalizacija – komu »v dobro«, komu »v zlo«? v Globalizacija v dobro ali zlo? *Zbornik ob 80-letni akademika Zdravka Mlinarja*, ur. Slavko Splichal, 7–23. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

- Staub, Erwin. 1999. The Roots of Evil: Personality, Social Conditions, Culture and Basic Human Needs. *Personality and Social Psychology Review* Avgust 1999 (3): 179–192.
- Stuckler, David in Sanjay Basu. 2013. *The Body of Economic: Why austerity Kills*. New York: Basic Books.
- Svetlik, Ivan. 2012. Vrednotna slika: o partikularističnem individualizmu. *Delo*, 16. junij. Dostopno prek: <http://www.delo.si/zgodbe/sobotnapriloga/vrednotna-slika-o-partikularisticnem-individualizmu.html> (7. maj 2015).
- Šram, Zlatko. 2007. Anomija, depresivnost i antizapadna orijentacija. *Revija za sociologiju* XXXVIII (3-4): 103-118.
- Štefančič Jr., Marcel. 2012. Zima našega nezadovoljstva: kratka zgodovina slovenskega bežanja pred politiko in prihajanja k sebi. *Mladina* 49 (7. 12. 2012). Dostopno prek: <http://www.mladina.si/118530/> (14.marec 2015).
- Tomšič, Matevž in Lea Prijon. 2013. Ideological Profile and Crisis Discourse of Slovenian Elites. *Paper prepared fort the 8th Pan-European Conference on International Relations, 18.-21- September, Warsaw, Poland*.
- Tomšič, Matevž. 2006. Kulturne značilnosti slovenskih elit v luči evropskih integracijskih procesov. *Družboslovne razprave* XXII (51): 73–91.
- Toplak, Cirila in Miro Haček. 2012. *Slovenia: Political Insights*. Warszawa: European School of Law and Administration.
- Toplak, Cirila. 2011. »Evolucija« vrednot v političnoekonomski tranziciji Slovenije. V *Dvajset let slovenske državnosti*, ur. Cirila Toplak, 57–71.
- Toš, Niko. 2010. Longitudinalni projekt slovenskega empiričnega družboslovja: SJM 1966-2010. *Gradivo za prispevek na posvetovanju »Etika in vrednote v vzgoji in izobraževanju«*. Dostopno prek: http://www.cjm.si/ul/etika_vrednote.pdf (7 .maj 2015).
- Trstenjak, Anton. 1991. *Misli o slovenskem človeku*. Ljubljana: Založništvo slovenske knjige.
- Ule, Mirjana. 1994. Psihološki portret Slovencev. *Psihološka obzorja* 94 (3-4): 175–177.
- --- 2013. Spreminjanje vrednot v sodobnih življenjskih potekih. V *Etika v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: 49. seminar slovenskega jezika*,

literature in culture, ur. Aleksander Bjelčevič, 89–96. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

- Vehovar, Urban. 2009. Vrednote prebivalstva Republike Slovenije in možnosti za nadaljnjo modernizacijo slovenske družbe. *Raziskave in razprave* 2 (3): 3–39.
- Wilson, Richard W. 1983. Moral Development and Political change. *World Politics* 36 (1): 53–75.
- World Health Organization and Calouste Gulbenkian Foundation. 2014. *Social determinants of mental health*. Geneva: World Health Organization.
- Zajc, Tjaša in Borut Mekina. 2013. Tabletko za srečo. *Mladina*, 6. september. Dostopno prek: <http://www.mladina.si/148063/tabletke-za-sreco/> (5. maj 2015).
- Zupančič, Boštjan M. 2012. *Tembatsu: druga od suhih krav*. Domžale: Samozaložba.